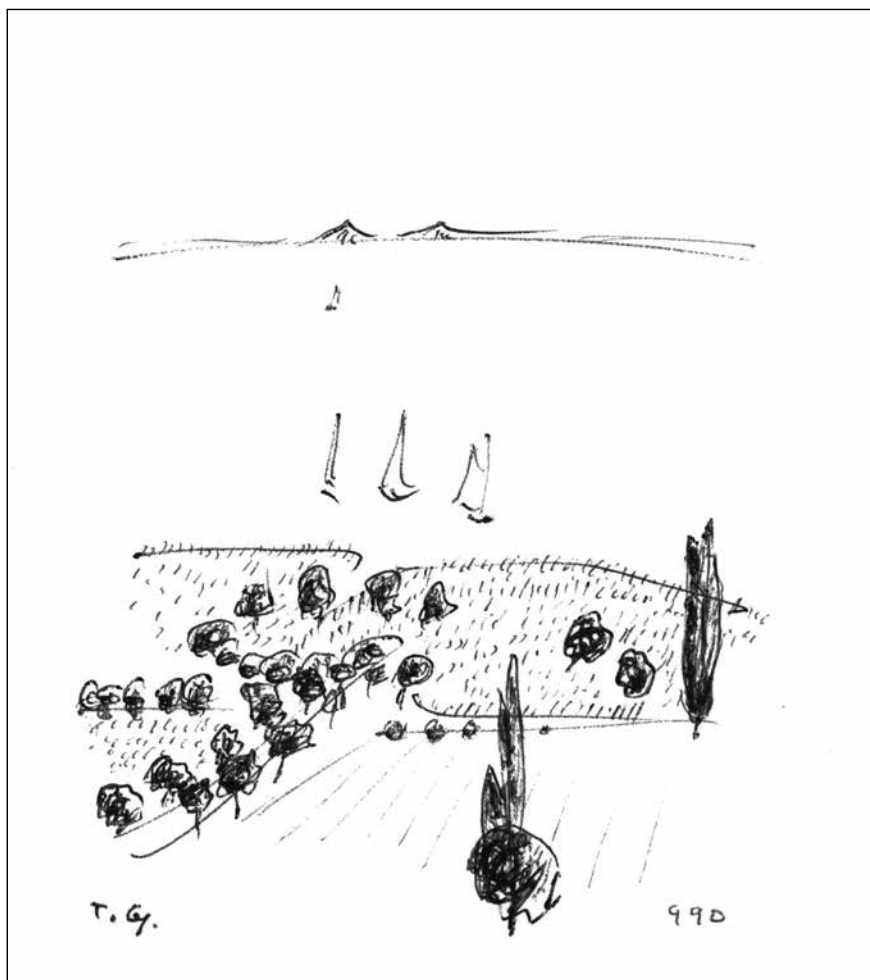

2017. 1.

NEGYVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Takács Gyula: Vitorlások, 1990.

Harmadik alkalommal írok bevezető/köszöntő/értékelő (?) sorokat a Somogy kulturális folyóirat adott évi első számába. Teszem ezt mindenféle kötelezettség nélkül, inkább amolyan belső indíttatásból. Amikor 2014-ben a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság tagsága megválasztott e nagy múltú, sokat megélt és sokszor talpra állt Társaság elnökévé, úgy gondoltam, az elnök feladata nem a reprezentálás, a különböző rendezvényeken való megjelenés, hanem a Társaság életében való aktív részvétel és a létezés feltételeinek a megteremtése. S napjainkban mi a különböző civil szerveződések, kezdeményezések esetében a létezés feltétele? A közös gondolkodás, a megfogalmazott célokkal való azonosulás, és a működéshez szükséges anyagiak, magyarul a pénz.

Mint némi naivitással is megáldott – de ugyanakkor örök optimista (ez az engem nem igazán kedvelők számára szinte sorscsapással ér fel) –, Somogyból elszármazott, de a szülőföldet, az iskolavárost nem feledő ember, úgy véltem, egy „országnyi megye” gond nélkül képes – és akar is! – eltartani egy folyóiratot, amely a megye kulturális életének meghatározó eleme, színfoltja kell, kellene, hogy legyen. Tévedtem. Nem a színfolttal, az „eltartással”. Kiderült, hogy Somogy Megye Közgyűlése nincs abban a helyzetben... Majd kiderült, hogy a Somogy Megyei Közgyűlés tagjai – pártállásra való tekintet nélkül – szintén nincsenek abban a helyzetben... A megye országgyűlési képviselőinek többsége ugyancsak nincs abban a helyzetben... (Tisztelet a kivételnek, mert ilyenek is vannak, és remélhetőleg egyre többen lesznek!) A megye városai sincsenek abban a helyzetben... és a polgármesterek többsége sincs abban a helyzetben... (Akadnak itt is kivételek: Balatonföldvár, Tab és Zamárdi város önkormányzata és polgármestere, akik önzetlen támogatásukkal segítik a folyóirat megjelenését.)

Ezen a „nincs, nem vagyunk abban a helyzetben” szemléleten szerettem/szerettünk volna változtatni, és mint egykoron a vándorkomédiások, mi – a Berzsényi Társaság vezetői és a Somogy folyóirat főszerkesztője – is útra keltünk. Azt mondtam: a személyes jelenlét, a folyóiratnak a remélt olvasókhöz való „odavitele” talán elgondolkodtat egyeseket, míg másoknak eszébe jut: hiszen valamikor olvastam, előfizettem.

S útra keltünk. Budapest (ugyan még nem Somogy része, de...), Kaposvár, Siófok, Balatonföldvár, Csurgó, Tab, Fonyód... és így tovább, 2017-ben is. Volt, ahol alig néhányan vettek részt a Somogy bemutatkozásán, másutt több tucatnyian. Nem kötelességből – érdeklődésből. Megnyíltak a szívek és pénztárcák is. Új előfizetők jelentkeztek és ígéretek is elhangzottak. Volt település, amely több intézménye – iskola, könyvtár, művelődési ház – számára fizetett elő. Remélem, nem megbánva ezt az éves költségvetésben megközelítőleg ötvenezer forintnyi kiadást. Kiadást, ami – hiszem – hosszú távon megtérül majd. Mert –ahogy mindig elmondom és leírom – talán ez a magát kulturális folyóiratként meghatározó fórum lehet az, ami felkelti az érdeklődését egy somogyi kisdíáknak a kultúra iránt, s a képzőművészet, az irodalom, a zene, a történelem fontossá válik a számra. Függetlenül attól, hogy infor-

matikus, orvos, jogász, vállalkozó, bróker, gépszerelő vagy bármi más válik is belőle, de „kultúrafogyasztó” lesz. Értő, érző és egyben kritikus.

Mert nehogy azt gondolják, Kedves Olvasóink – Barátaink és Ellendrukkereink –, hogy magunktól eltelve sétálgatunk a somogyi települések fő- és mellékutcáin, és dagadó kebellet várjuk a vállveregető dicséreteket... Nem, nem ezt várjuk el, hanem azt, hogy Somogyország polgárai közül egyre többen érezzék maguknak a szűkebb pátria folyóiratát, és az itt működő, de országos, illetve Kárpát-medencei kitekintésű Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságot. Azt a Társaságot, amelyet olyan elődök működtettek korábban, mint Rippl-Rónai József, Takáts Gyula, Tüskés Tibor. Mi magunk őket elődeinknek tekintjük, de az ő teljesítményüket meg sem közelítjük. Mégis arra törekszünk, hogy változatlanul éltsük és továbbvigyük azt a hagyományt, amelyet a nemzethez és a hazához való ragaszkodás, a kultúra pártolása, az egyetemes magyarságban való gondolkodás és az egyetemes emberi értékek tisztelete jellemez.

Ha ezt az elképzelést meg tudjuk valósítani, ha mindezekhez sokakat nyerhetünk meg, akkor érdemes dolgozni, kilincselni és vitázni, kérni és „követelni”.

Remélem, a 2017. esztendő sem lesz a Somogy és a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság szempontjából rosszabb, mint az előző esztendő volt. Bár 2016-ban távoztak közülünk olyan barátaink és társaink, mint Oláh János, Kósa Csaba és Ungár Gaszton, akik nélkül szegényebbek lettünk itt a földön, de az „égi csapat” – velük kibővülve – bizonyára szurkol nekünk, és figyelni, hogy miként sáfárkodunk a ránk bízottakkal: feladattal, értékkel, pénzzel és somogyisággal. Ha az utóbbi nem szólamként hangzik el, akkor az előtte felsoroltakkal sem lehet gond, mert azt kell mondanom: nemcsak kanásznak termett a somogyi paraszt!

Szakály Sándor,

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG ELNÖKE

KERESZTÚRI (FÉNY)KÉPEK

Hajnal Lacira gondolok...

Hajnal Lacira gondolok akit rendszeren elvertem egyszer udvarunkon gyerekek voltunk négy-öt évesek még Keresztúron történt a házunk lenti részét lakták magára az esetre nem emlékszem már igaz Hajnal Lacira sem másoktól hallhattam később a történetet de mért ne eshetett volna meg s fordítva ugyanígy csak arra már ... vagy azt már ... a Föld zavartalanul forgott velünk tengelye körül s csillagútján zavartalanul haladt velünk tovább

Hajnal Lacira gondolok akit mondják még Keresztúron rendszeren elpáholtam egyszer akár Herkulesnek is képzelhettem volna magam az eset után ha bármit is tudtam volna Herkulesről Zeusz és Alkméné fiáról anyám gondolom a boltban mint rendszeren apám is mint rendszeren betegágyában odafönt félemeleti lakásunkban Hajnal Laci szüleiről nem tudok semmit mintha mítoszi távlatból nézném a holt idő ködén át a lurkót aki én lehettem egykor amint diadalmasan végignéz barátján akit alaposan elpáholt az imént majd mint aki jól végezte dolgát elégedetten átbaktat a harmadik szomszédba Liszkáékhoz

egy darab cukros zsíros kenyérért.

A Liszka-lányokra gondolok...

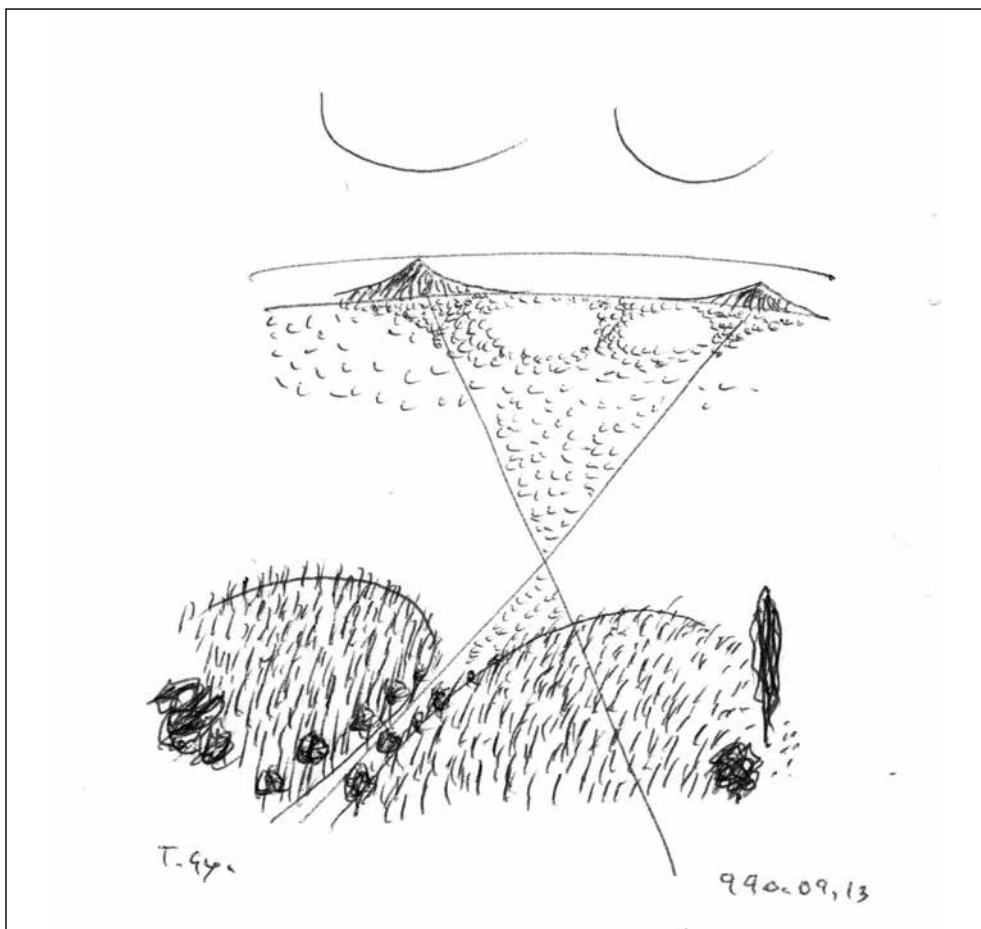
A Liszka-lányokra gondolok Mártira és Zsuzsira róluk sem tudok már szinte semmit őket is eltakarja a felejtés függőnye vagy mintha csak a képzelet szüleményei volnának mintha őket is csak a bomló elme ellenőrizetlen játékaik raknák össze mindig csak rövid időre s mintha gyermekkorom kulisszáit is csak ehhez a vershez festené meg a Ferihegyi úti rollerezésekkel anyámmal amint hosszan néz utánam a házunkkal szemközti legelővel az udvarunkban lakó Panyikék epilepsziás fiával a rákoshegyi vasúti átjáróval melyen túl egyedül már nem merészkedhettem a gaz lepke zsidó temetővel legtöbbjük családját 1944-ben bevagonírozták de mi szüleimmel már csak később Liszka bácsi vasutas volt ingyen utazhattak az országban én akkor még nem ültem vonaton csak amikor anyám – elbúcsúzva apámtól a keresztúri Új Köztem.-ben – bevagoníroztatta mindenünk hogy örökre odahagyjuk gyermekkorunknak e bomló elmém ellenőrizetlen játékaik által versemhez festett díszleteit melyeken most mégis fennakadni látom a Liszka-lányok – Márti és Zsuzsi – távoli nevetésének

időtlen foszlányait.

Ács Laciról még annyit se...

Ács Lacira gondolkodom akiről még annyit se mint Hajnal Laciról akit még Keresztúron alaposan helybenhagytam egyszer a vasúton túl laktak a szüleink összejártak egy fényképen még babakocsinkból nyújtózkodunk egymás felé egy másikon már biciklizni tanulunk melyeken kívül már csak a neve maradt meg belőle de abból is csak a családneve biztos a másik már nem mintha nem is az én életemhez tartozna s mintha ama két kép másik gyermekalakja sem mintha egy idegenéhez mindkettőt akit már betemetett az idő guanója s akinél még azokat is jobban ismerem kikkel még soha nem találkoztam noha sokuk mégis én is voltam ám aki Ács Lacit idézgeti most bennem

bizonyosan nem.

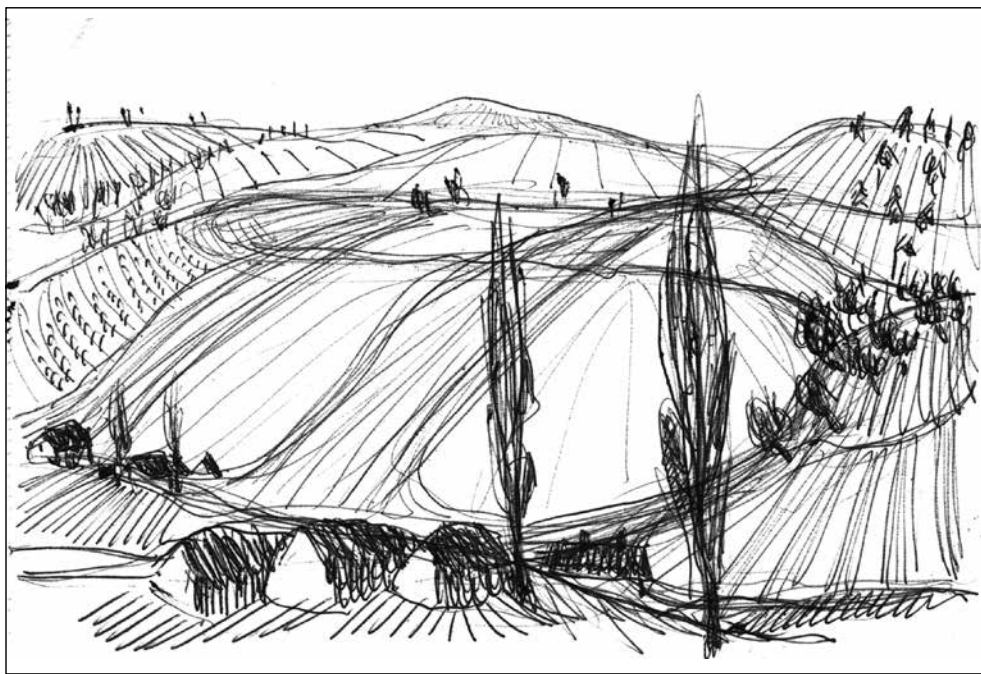
Takács Gyula: Sugárkehely, 1990. 09. 13.

56. november 7-én elhallgatott a Gellérthegyen a három napja ugató ágyú, s valamiképpen megnyugodtunk mi is, a nagyszálló alsó kamráiba rejtett sebesültek. De a belvárosban még mindig folytak a harcok. Akkor ölték meg Magyar Katalint, az engem is ápoló önkéntes nővért, képzőművészeti középiskolás diáklányt. A Terézvárosi templom környékén, mentés közben érte a golyó. S talán abban az órában itt, a Klauzál térnél találták el Gérecz Attilát. Az előbb két szovjet páncélost robbantó szabadságharcos életét a harmadik oltotta ki. Mindkét áldozat a szeretet állapotában élt halála pillanatában, egyik a haza-, másik az emberszeretet jegyében halt meg. S mindketten a magyar szabadság szimbolikus vértanúi lettek.

Gérecz Attila egész életében, tudatosan vagy ösztönösen, erre az áldozatra készült, folyamatos kálváriájának minden állomása a kínszenvedés legújabb foka volt, s nem véletlenül került a felkelők közé. S a világ meggyilkolt költőinek sorába. Balassi, Petőfi, Radnóti sorsában a francia André Chénier, a spanyol Garcí a Lorca, a lengyel Baczyński párja. Neve visszafordít a végvári harcokhoz, Segesvárhoz, Abdához, el a jakobinus rémuralomba, a spanyol polgárháborúba, a varsói fölkelésbe. S fölidézvén a vértanúk nagyságát, általuk élesebben látjuk őt. Mert tudjuk-e igazán, hogy ki volt Gérecz Attila? Lénye olyan megfoghatatlan, mint egy angyalé. Van benne valami idegen is, mert különösen más, kilóg a sorból, és nemcsak a szabályok korlátai közül. Akik személyesen ismerték kedves, nyílt, vidámságra hajló fiúnak említik. S az *Így bocskorosan* című verssel szokták értelmezni természetét, melyben a sziklához először nyúló Sziszüphosz önbizalma érződik. Ha a későbbi versekről ez a derűs hamvasság el is tűnik, a saját fizikai és szellemi erejében bízik még a legkétségesebb helyzetekben is. Így lesz katartikusan tragikus sorsú költő, amint a vers és a cselekedet azonossá válik. Ám a költészetet mégsem tarthatjuk hivatásának. Valami felsőbb sugallatra ír, mikor csatlakozik a váci börtönbe zárt költőkhöz, akik a világ egyetlen börtönantológiáját, a *Füveskertet* írják már, leginkább fejben. Előképzettség, gyakorlat nélkül, talán kevésbé alapos irodalmi tájékozottságú költőként, mégis a zsenialitás természetességével áll Kárpáti Kamilék mellett. Mintha a forma hagyományos lenne, de azonnal kitűnnek elvonatkoztatott képei, képiesített filozófiája, tökéletes találatokban felel a létezés nagy kérdéseire, amelyeket az élet tett fel és a költészetben talált lehetőséget azokra válaszolni. És a börtönben teszi ezt, amikor már elítélték tizenöt évre. Olyan, mintha kiválasztott lenne a huszonzét éves életidő alatt. Tizenöt évesen, mint frontra hajtott hadapródiskolás, francia hadifogoly. Ottani szabadulása után itthon egy rab ország belső száműzöttje, osztályidegen, Csepelen vasesztergályos. A sportot gondolja szabadító lehetőségnek, akarja és eléri, hogy válogatott öt-tusázó legyen, olyan elszántan, mint később a költészetet. És ha nem történik vele, ami történt, ott van Helsinkiben az olimpián. De akkor már Vácön készült egy túlélő sportág, a szökés aranyérmére.

1949 karácsonya előtt államellenes összeesküvés gyanúsítottjaként letartóztatják, s vele egy egész tucat hadapród iskolatársat, majd halálra és hosszú időre szabott börtönre ítélik őket. Gérecz Attilát tizenöt évre. Van-e még a világon költő, aki minden versét börtönben írta? Fejben vagy vécépapírra ceruzacsonkkal. Ezekben

a versekben a rab szavak lázadnak, hiszen a gondolat is a rácsok mögül szökdös a szabadba, a versek részei a nyomorult benti tárgyakkól, esetekből, hangulatokból állnak össze egészé, azon túl minden emlék, álm, képzelődés meg vágyakozás. A szökés nagy versének kivételével. Ez a sikertelen kísérlet, mint a szabadság '56-ban végigharcolt négy napja, ha még nem is lett akkor végzetes, de egy szabad rab karaktere felől nézve előrevetítette a tragédiát. Ha végigkísérjük stációin, megismerkedhetünk egybefüggő történetével, de őt magát nehezen értjük meg. Próbáljuk elhelyezni a forradalmárok és a költők között, a kommunizmus áldozatai és a szabadság mártírjai között, de szándékunk alig jut közmegegyezésre. Összekötjük a szabadságharc emlékezetének aktuális helyzetével, s mint '56 emlékét, őt sem tudjuk igazán föltámasztani. Harmincöt évig büntetés terhe alatt tiltották, elhallgatták, ma pedig kampányszerűen vagyunk túl évfordulóin. Ezt a költészetet és a költőket haszontalannak minősítő közöny, a gőgös elutasítás is okozza. És Gérecz Attilát mai elkésettsége. Nem ágyazódhatott be a magyar költészetbe a maga idejében korszerű, nyugatos stílusával, de mire olvashattuk, megismerhettük, egészen más irányzat vált uralkodóvá. Nem elég, hogy szabad már koszorúzni és gyertyát gyújtani, Legyen életpéldája és költészete a nemzeté. De most mégsem az elvárások ideje van, hanem az emlékezésé, a koszorúk csendjében.

Takács Gyula: Jegenyék

Karácsonyi ének a börtönben

Fia képe előtt leboruló asszony,
Drága vonásain torzul a fájdalom.
Könnybefúlt hangjában mély kínok zihálnak.
– Hallod, Názáreti?
Segítsd az anyánkat!

Nedves zárkák alján összeroskadt árnyak.
Fásult, néma vággyal szent csodára várnak.
Vasrácsokon által halvány fényre néznek.
– Hallod, Názáreti?
Peregnek az évek...

Tágult pupillákon tébolyult kín lángja.
Négy zokogva készül a mártírhalálra.
Torkához kap, s felsír álmában a gyermek:
– Hallod, Názáreti?
„Apámat ne engedd!”

Túl a szitok zaján felcsendül az ének.
Zúg, dagad, hömpölyög, felujjong a lélek.
Megrendül a börtön, recsegnek a záruk,
Rab torkok harsogják szerte a világnak:
Dicsőség Istennek, békesség a népnek:
– Hallod, Názáreti?
Hozzád száll az ének.

[Az ítélet]

Az ítélethozás. A bíró
belép, s az esküdtszék feláll.
Süt a nap. Valahol a Lídó
fövenyén mosolyt forr a nyár.
Itt megreped a csönd, a nyíló
szemekén átszáll a Halál.

Négyszer suhint kaszája éle.
A terem csöndes és komor.
S ők állják, mintha egy sem élne,
Húsen, mint négy ezüst szobor.
S a négy vágás finom sebére,
kivérzik négy gúnyos mosoly.

S e gúnyos görbésén a szájnak
arcunk fölér és visszanez.
S egy pillanatig mind így állnak;
mert csúcspontja volt az a rész
a végtelen hiperboláknak,
amelyek íve visszavész.

(Hátrakötik a kezeit.
A hóhér a zsámolyt kirúgja.
A csigát ketten kezelik.
Az arc eltorzul, és kinyújtva
úgy ráng a test még percekig,
mint sátáni hegedűk húrja!)

Gyula teste már nem soká élt.
(Mészben a csontváz is elmállik.)
De mikor a hóhér hozzáért,
hangja kizúdult az utcákig,
süvöltve tovább: „A hazáért
és a népért mindhalálig!...”

1.

A madárijesztő reszketve vacogott a téli éjszakában. 1957 februárját írták itt, a nyugati határszélen, ahol szinte mindig fújt a szél, betakarva szántást-utat, vadat és embert egyaránt. Ezen a télen a megszokottnál is ridegebb volt a táj és egykedvűbbek az emberek. Csendben teltek az ünnepek, s a kertek alatt jött meg az újév is. Pirkadatra egyre gyakrabban lettek friss nyomok a hóban: olykor határozottak, olykor bizonytalanok, de mindig sietősek. Nappali világnál azonban embert, a katonákon kívül nem lehetett látni a tájon.

Hacsak az erdő szélén álló, szél tépázta madárijesztőt nem tekintjük annak, mert bizony több emberség szorult belé, mint azokba, akik mostanában e vidék felett uralkodtak. A madárijesztő – aki valamikor fess legény lehetett széles vállaival, amit egy nyakban eltört villanyélből eszkábáltak neki – nemigen zavartatta magát a körülötte zajló világtól.

Öltözéke egy szakadozott fehér ing, egy öreg vasutaszubzony meg egy kikopott ülepű csizmanadrág volt, amire otthon nemhogy a gazda, már a kutya vacca sem tartott igényt, de neki még megfelelt. Így állt bánatosan, a valaha volt búzatábla szélén, amit a határsáv miatt már benőtt a gyepp. Nem érdekelte az idő múlása, nem fájt neki se tél, se nyár. Olykor talán jobb lenne kis időre madárijesztőnek lenni, mint embernek...

Egyetlen barátja, a patakon túli földút mellett álló, vékony keresztben feszülő pléhkrisztus volt. Már az első Nagy Háború idején is előtte vezetett el a két határszéli falut összekötő földút. A madárijesztő, mint megbecsült kollégájára tekintett a pléhkrisztusra, hisz hogyan is tudhatta volna, ki is ő valójában. Hajnalonta irigykedve nézte, hogy míg előtte csak elsietnek, a pléhkrisztus előtt sokszor megállnak az emberek, lehajtott fővel, furcsa mozdulatokat téve. A mozdulat távoli emlékei szerint hasonlatos volt ahhoz, amit kenyérsütéskor a gazdasszony tett, miközben a frissen sült kenyeret felszelte...

Bezzeg a madárijesztőt legfeljebb akasztónak használták. Aggattak rá táskát, kalapot és sálat, kabátot, de még egy kakukkos faliórát is egyszer. Hogyan is tudhatta volna, hogy míg ő, egy sokak által megszenvedett hatalom uralta ország utolsó látványossága itt a határszélen, a pléhkrisztus már a szomszédos Ausztria földjén áll. Aki odáig eljutott, már biztonságban érezhette magát, így megnyugvással vethetett keresztet, visszanézve a távolban árválkodó, röghöz kötött madárijesztőre.

Az utóbbi napokban szokatlanul sok menekülő jött arra számítva, hogy hamarosan lezárják a határt, végérvényesen elzárva a szabadság útját. Most is egy egész teherautónyi csoport érkezett a ködben. Csendben ugráltak le a jármű platójáról, ami jó pénzért egészen a határszélig hozta őket. A sofőr, aki a fuvarral nagy kockázatot vállalt, maga is otthagya az autót. Több menekült már nem hoz ide, mert ma hajnalban ő is nyugatnak veszi az irányt.

A kis csapat bukdácsolva haladt a lábszárig érő hóban, némelyikük elesett-lemaradt, de a többiek nem várhattak rájuk, mert a távolból kutyaugatás hallatszott,

ami a járőrök közeledtét jelentette. A csoport a fővárosból érkezhettek, mert látszott rajtuk, hogy jobb módú emberek.

2.

Legutoljára egy irhabundás nő haladt el a madárijesztő előtt nehéz bundájában. Pár másodpercre megpihent, miközben levette magáról a bundát és a madárijesztő vállaira akasztotta, majd megkönnyebbülve indult tovább a pléhkrisztus felé. Most látszott csak, hogy már utolsó heteiben lévő várandós lehet.

Időközben a határőrök is megérkeztek a teherautóhoz, ami magára hagyottan állt, még meleg motorral. Az egyik járőr kinyitotta az ajtaját, s miközben benézett, látta, hogy a slusszkulcsot feledékeny gazdája a műszerfalban hagyta. A járőrök már rég nem voltak szabadságon, s abban reménykedtek, talán ma éjszaka eljön az alkalom, hogy legalább egy jutalom „eltávozt” kiérdemeljenek, ami a határsértők elfogásáért járt. De a menekülők már messze voltak ahhoz, hogy a határ előtt gyalogszerrel utolérjék őket.

Ekkor a parancsnok egy hirtelen ötlettől vezérelve bemászott a vezetőfülkébe, beindította a motort, az autót a menekülők irányába állította, majd felkapcsolta a reflektort, melynek fényénél láthatóvá váltak a bukdácsolva távolodó alakok. Ezután kurta parancsot adott a járőröknek a tüzelésre, akik sorozatlövésre állítva lőttek a határsértők után, de azok csak futottak tovább, kivéve a legutolsó alakot, aki a lövéseket követően a hóba rogyott, így kikerült a fényszórók pászujából.

A szakaszvezető parancsára a határőrök abba hagyták a tüzelést, majd visszafordulva, parancsnokuk elé siettek. Mindketten újoncok voltak, akik még éles helyzetben nem sütötték el fegyvereiket. Egyszerű parasztfiúk Mátészalkáról, a szakaszvezető meg ózdi. Ő már többet próbált, de neki is torkában dobogott a szíve. Nem szívesen adta ki a tűzparancsot, ám ha nem így jár el, hadbírószágon is végezhetne volna. Nem tétovázhattak tovább, így a Csepel fényszórójának pászuját kihasználva indultak el a hóba rogyott alak felé. Mindketten remélték, hogy a határsértő már nem él, mert egyikőjük sem akart egy haldoklóval szembenézni.

Amint a közelébe értek, elemlámpájukkal is rávilágítottak. Az mozdulatlannak tűnt, de azért óvatosan közelítették meg. Amint araszoltak előre, fegyvereiket még mindig a hóban fekvő alakra fogva, torkukban dobogott a szívük. Aztán az elemlámpák fényében hirtelen jól láthatóvá vált mindaz, amitől megkönnyebbültek.

Mert a kabátos alak nem az egyik menekülő volt, hanem a madárijesztő, akire épp az imént akasztotta nehéz irhabundáját a lemaradó fiatalasszony. A bundán lyukakat szakítottak a lövedékek, s az egyik épp derékba törte a gerincéül szolgáló lapátnyelet, de jutott a golyókból a lapátfejre is, átlukasztva azt a jobb szeme sarkánál.

A járőrök sajnálták az elmaradó szabadságot, hát még ha a körletben elterjed, hogy határsértők helyett egy madárijesztőt tettek ártalmatlanná, hosszú ideig gú-

nyolódás tárgyai lesznek. De a jegyzőkönyvet nem hamisíthatták meg, mert a lőszerrel nem tudtak volna elszámolni, így hónapokra fogdába kerültek volna.

3.

A madárijesztőt mégsem hagyták a hóban. Lehámozták róla a bundát, hamarjában összedrótolták, megigazították rajta a vasutaskabátot, és visszaállították a helyére. Aztán követték a nyomokat, míg el nem értek a határig, ahonnan már nem mehettek tovább. Még egy utolsó fénycsóvát villantottak a némán magába forduló pléhkrisztusra, majd visszasiettek a teherautóhoz, és rádión beszóltak az őrre jelentést tenni és segítséget kérni a helyszíneléshez.

Lassan hajnalodni kezdett a bánatos vidéken. Hamarosan megérkezett az őrsparancsnok is egy szakasz járőrrel, akik csatárláncban átfésülték az egész határszakaszt, összegyűjtve a menekülők által hátrahagyott holmikat. Így lett a madárijesztő kabátjából is tárgyi bizonyíték, pedig új öltözékében végre talán nagyobb tekintélye lett volna a környéken.

Késő délelőttre a madárijesztő is megnyugodott. Bár fájdalmat nem érzett, aggodása szinte már emberi volt. Ahogy épen maradt fél szemével átnézett az út túloldalára, a pléhkrisztus eddig magába forduló, majdhogynem érdektelenséget mutató szemében, mintha figyelmet vélt volna felfedezni. A madárijesztőt büszkeség töltötte el, hiszen ha akaratlanul is, ma hajnalban emberéletet mentett ösztövére testével. Nem sajnálta már az elvesztett kabátot sem.

Ha képes lett volna, integetett volna a pléhkrisztusnak, akit sokkal közelebbinek érzett magához, mint eddig bármikor. Eközben az arcán beletörődő fájdalommal nézett át valamikori hazájába. Ha valaki közelebb ment volna hozzá, láthatta volna, hogy mellkasán, a dárdahegy okozta seb helyén egy golyó ütötte luk van, amibe a lövedék is beleragadt, a két szeg ütötte tenyéren pedig apró megszáradt vércseppek, amik vélhetően valamely megsebzett galambból cseppenhettek oda...

Abban az évben hamar megérkezett a tavasz, és a határnak ezen a részén több incidens már nem történt. Aztán nyár elején megint egyenruhások jöttek, akik kerítést, dróthálót és aknazárat telepítettek a madárijesztő és a pléhkrisztus közé. Majd ezután hosszú évekig nem járt erre más, a magukat biztonságban érző vadállatokon kívül, csak nyaranta egyszer a kaszások, meg nagy néha – külön engedéllyel – egy-egy kutató, akik a határszélen háborítatlanul fészkelő madarak életét tanulmányozták.

Mivel feladata már nem volt, a madárijesztőt senki sem javítgatta. Otthagyták szélnek-esőnek-hónak. Amikor egy arra járó vaddisznókonda csigákat keresve feltúrta körülötte a földet, az őszi esőben kidőlt, s egy egész telet a hó alatt töltött. Aztán amikor a rákövetkező tavasszal valakik meggyújtották a környező avart, a tűz belekapott a maradék seprőbe, majd a vasutaskabátba, végül a péklapát mosolya is az enyészete lett. Nem siratta meg senki, talán csak a határ túloldalán álló pléhkrisztus,

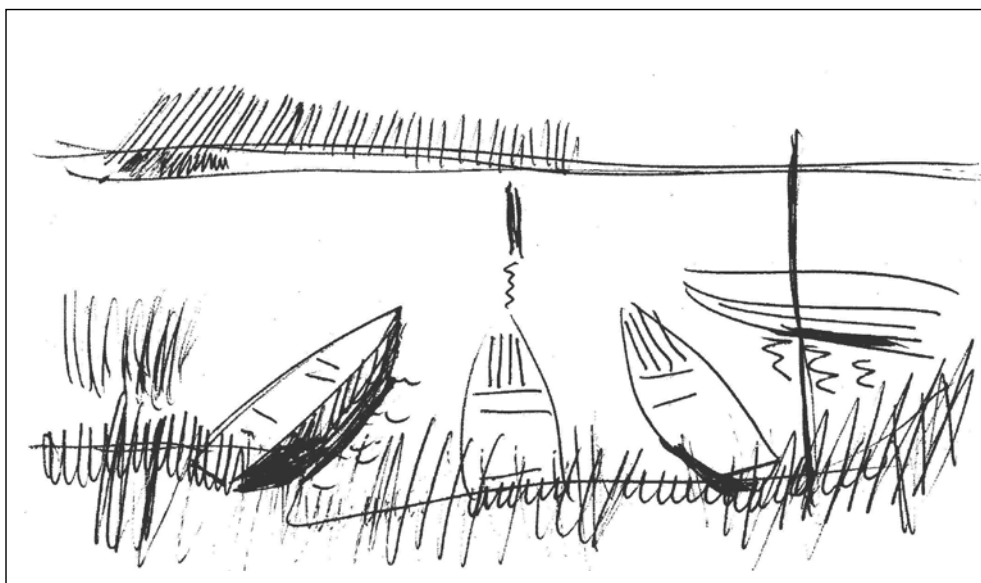
aki azután még évtizedeket állt magányosan az út mellett, melyet már teljesen benőtt a fű. Néhanapján a vasfüggönyt nyugatról megcsodálni szándékozó kirándulók hoztak ugyan egy-egy csokor virágot a tövéhez, de aztán lassan ők is elmaradtak.

4.

Mígnem egy napon, újra egyenruhások jöttek, akik lebontották a kerítést és kiásták a javarészt már beroszdált aknákat is. Újakat azonban már nem telepítettek. Aztán egy verőfényes délelőttön hatalmas tömeg özönlötte el a völgyet zászlókkal, virágokkal, boldogan nevetgélve, egy teljes napot töltöttek el piknikelve a pléhkrisztussal szembeni réten, épp ott, ahol hajdanán a madárijesztő állt. Ezután gyalogosan hosszú ideig nem járt errefelé senki fia, kaszások helyett is már gépek alakították a tájat. Hatalmas, új traktorok, melyek reggelente nyugatról jöttek át beszántani az árkokat, s megművelni az elhagyatott legelő helyén lévő kukoricatáblát, este pedig visszamentek a határ másik oldalára.

Aztán eltelt egy újabb emberöltő, miközben Európa közepén megszűntek a határok is, és a pléhkrisztus mára többsávos, aszfaltozott út mellett áll, egykedvű beletörődéssel nézve az előtte elhaladókat, elmerengve azon: milyen áldozatot kell hozni ahhoz, hogy egyszer majd a szívek árkait is végleg betemessék...

(A mű a *Mai szívekben 1956 forradalma* című pályázatra érkezett.)

Takács Gyula: Csónakok

Takáts Gyula-bekezdések

Saját szavaival: „mindentúli” költő Takáts Gyula (1911–2008), a „hasznos szép” művésze.

Kései lírája váratlan újrateljesedés. „Szerepversek” kegyelmes sora. Drangalag eleven utópiája (ez a szatirizált idill) és CsuFu légiiesen derengő költőalakja: feledhetetlen lelemények.

„A költő neve irodalmi lexikonokban nem szerepel. Szülőföldje Drangalag, amely Na ConxyPánnal határos. Furcsa módon egyszemélyben mesterem és tanítványom is” – mutatja be teremtményét Takáts.

Pannon tao? Somogyi panteizmus? CsuFu bölcs derűtől fénylik. Társasága Berzsenyi és Babits és Buddha. („Mikor látta, hogy nincs a házba, / a herceg elindult nyomába. / Sehol se lelte, mégis megtalálta! / Derűvel tért meg udvarába...” – *CsuFu titka*; „A szakállába bújva / akár a három szerecsen / elindul Csu oda, / ahol a Bárány, / hogy ott a negyedik, / a fehér szerecsen legyen...” – *Elindult Csu oda*).

„Kínában nem élt bölcs, aki nem volt gyengéd és finom, nem mozgott könnyedén, és akinek nem volt humora” (Hamvas Béla: *Tabula smaragdina*). Drangalagban sem.

Weöres Sándor, Károlyi Amy, Takáts Gyula: rejtett hagyomány, apokrif paradigma irodalmunkban. (Paradigmaként apokrif, hagyományként rejtett – hiszen a Weöres-*legenda* kánoni tényező.) Hamvas Béla, Kemény Katalin, Szepes Mária, újabban Györffy Ákos, Szegedi-Szabó Béla, Danyi Zoltán... (Sőt: Vasadi Péter!) Irányokon, irányzatokon túli, mert misztikus művészeti-gondolati utak (maradások).

E jellemzően rövidke, *asztrálfinom* versek legközelebbi rokona nem az európai epigramma, hanem a keleti tusrajz. Azok képesek így megvalósítani „e tündéri alkimiát” (*Hogy lássa azt is*).

A *császár* motívuma a CsuFu-versekben: a politikai allegória dimenzióját nyitja meg. Külön tanulmányt érdemlő vetület.

A szellemre figyel, nem a szóra: ezért a szét-szétkalandozó verstan.

Költészet, mely – az utolsó évtizedekben – metaköltészetbe torkollik. Az ars poetica mint szemérmesen uralkodó verstípus: „Megértem már... Se toll, se ceruzám... / Szemem szalad végig a papíron. / Magam lassan megyek a kerten át / és

verseimet a földre írom” (*CsuFu és a zöld babér*); „s mert tolla se volt, se papír, / azért fénylett a hegy, mert arra írt” (*CsuFu és a császár*); „írom a magány nyelvтанát...” (*Írom a magány nyelvtanát*); „HogyCsuFu él-e még, / kérdezték tőlem a minap. / Főlnéztem... Láttam a hegyet. / Fénylettek a sziklafalak. / Kimentem, s barlangja előtt / két csalán és egy kis menyét / napoztak kora délelőtt / és maga bár csak mosolyával írt, / de most egy versikét adott. / »Ha nem süt, / akkor is ragyog.« / Csak ennyi volt és a kezén / tartotta CsuFu a napot” (*Kezén tartotta*).

„A kis menyét, mint kínai betű / CsuFut várja a háznál” (*Egy gyékény és egy medvebőr*): az emberi (CsuFu), a természeti (menyét) és a művészi/intellektuális (betű) létminőség összhangja.

S mit lehet tenni, „ha jön / az örült angyal a hídon” (*És átemel oda*)? Lejegyezni, „amit az ég néha kimond” (*De visszajön-e?*); s „az orfeuszi nádasok felett” (*Időt és verseket*) „a verseinken túli vers soraiban” (*Ahol sziklát lapoz*) lelni rá az igazra, az igazságra:

„Az Egy a Minden lelke” (*Vele indul*).

Takács Gyula: Körisfám alatt, 1986. 08. 19.

I. Adalékok

Mikor kezdődik egy költő utóélete? Halála után – adhatnánk rá nyomban a kézenfekvő választ. Takáts Gyula esetében azonban, ha ezt egyáltalán dátumhoz kellene vagy lehetne kötni, én nem 2008. november 20-át választanám, hanem 2010. február 4-ét, a költő 99. születésnapját, amely napon ünnepélyes keretek közt megnyílt egykori otthonában a Takáts Gyula Emlékház, majd néhány héttel később rendszeresen látogathatóvá is vált. Ez a meghitt hangulatú kicsiny múzeum, túl azon, hogy látogatókat fogad, rendszeresen ad otthont színvonalas irodalmi rendezvényeknek, s szívesen fogad kutatókat is, akiknek szintén érdemes látogatni az Emlékházat, hiszen például Takáts Gyula könyvtára is ott található és kutatható.

Takáts Gyula azonban maga is tevékenyen részt vett utóéletének elindításában – az előbbi dátumhoz kötési kísérletem itt tehát máris kudarcba fullad. Az Emlékház azért jöhetett létre, mert a költő házáat, annak berendezési tárgyait, értékes festményeit végrendeletében Kaposvár városára hagyományozta, kifejezetten emlékmúzeum berendezésének igényével, s a Város teljesítette is a költő végakarátát. Másik múlhatatlan értékű alkotása volt, 2005-ben, a róla elnevezett Irodalmi Alapítvány létrehozása, melynek célja a régióhoz valamilyen formában kötődő fiatal alkotók díjazása, illetve munkáik kiadásának támogatása. Nem hagyhatjuk itt említés nélkül, hogy az alapítvány létrehozásában Kaposvár Önkormányzata, illetve a Somogy Megyei Önkormányzat a Takáts Gyulával azonos összegű adománnyal vett részt. Az alapítvány első díjazottjai, Fórizs Gergely és Vaderna Gábor, Berzsenyi-kutatásaiért részesültek díjazásban; Bengi László Takáts Gyula műveinek digitalizálásában végzett hatalmas munkájáért kapott díjat; az Alapítvány finanszírozta Lázár Balázs negyedik verskötetének megjelenését. Nem célozom e rövid előadásban annak teljes felsorolása, hogy mely évben kik kaptak díjat, illetve mely könyvek kiadását finanszírozta az alapítvány, az előbbieket csupán példaképp említettem. Az alapítvány léte és működése természetesen Takáts Gyula utóéletének fontos eleme.

Az utóélet fontos eseményei az egyes évfordulós megemlékezések. A Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány és a Berzsenyi Társaság – melynek Takáts Gyula örökös tiszteletbeli elnöke – évről évre, február elején születésnap megemlékezést rendez. Ezek sorából magától értetődően emelkedik ki a századik születésnap számomra is felejthetetlen élményt nyújtó megünneplése a Megyei Könyvtárban (amely később fel is vette Takáts Gyula nevét). A színvonalas műsoros est előtt a könyvtár egy kisebb termében Takáts Gyula képeiből is kis kiállítást tekinthetett meg a közönség. A századik születésnap megemlékezései a régió határait is átlépték: a Magyar Írószövetség is ünnepi megemlékezést rendezett, a szombathelyi Életünk folyóirat pedig igen gazdag és nagyon színvonalas Takáts Gyula-emlékszámot jelentetett meg. A századik születésnap alkalmából a Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány és a Berzsenyi Társaság három, kicsiny füzetnyi, ám annál érdekesebb és értékeesebb kiadvánnyal jelentkezett. Az *Egy élet metszéspontjai harminc képben* olyan életrajzi információkat (és fotókat) mutat be, melyek máshol föllelhetetlenek. A *Hóhatárról – Lumirajalta*

című kis kötet a Takáts Gyula finnországi élményei által ihletett verseket tartalmazza magyarul, valamint Lassi Mäkinen fordításában finnül is, a kötethez Varga István írt tanulságos bevezetőt. A harmadik füzet címe *A hasznos szép*, s Takáts Gyulának a népművészetről és néphagyományokról írott verseit tartalmazza Pomogáts Béla válogatásában és szerkesztésében.

A költő utóéletének természetesen kiemelkedően fontos részét képezi hátrahagyott műveinek kiadása, melyeket megfelelő tanulmányok kíséretében szokás megtenni. Takáts Gyula esetében ez először a 105. születésnap alkalmával történt meg, amikor is *Szőlőgyöngy* címmel megjelent egy válogatás Takáts Gyula fiatalkori, kötetben (kevés kivétellel) meg nem jelent verseiből és novelláiból. A könyvhöz Pomogáts Béla írt előszót. A kiváló fiatal szerkesztő, Stamler Ábel utószavából pedig megtudjuk (többek között), hogy e korai verseit Takáts Gyula nem vetette el, a rajtuk lévő, évtizedekkel későbbi jegyzetek arról árulkodnak, hogy maga is tervezte kötetbe gyűjtésüket. Így ez a következő kerek, 105. évforduló is kiemelkedő esemény volt a születésnap megemlékezések sorában, annál inkább, mert a kötet bemutatójával egy napon a Rippl-Rónai Múzeumban emlékkiállítás is nyílt Takáts Gyula festményeiből. S nem sokkal később a pécsi Pro Pannonia Kiadó gondozásában megjelent Takáts Gyula naplóinak második kötete is. A Pro Pannonia Kiadó, és vezetője, Szirtes Gábor, sokat tett és tesz Takáts Gyula műveinek, illetve a róla szóló műveknek a megjelentetéséért. Gondozásában jelent meg még Takáts Gyula életében a napló első kötete, Takáts Gyula Fodor Andrással, illetve Csorba Győzővel folytatott levelezése, Martyn Ferenc levelei Takáts Gyulához, valamint az utolsó verskötet, a *Hol is a volt* – hogy a korábbiakról most ne szóljak. S már 2009-ben kiadta Csűrös Miklós Takáts Gyula-tanulmányait összegyűjtő kötetét. 2018-ban várható gondozásában a harmadik naplókötet, melynek felleléséért és összeállításáért egyaránt Szabó Pétert illeti köszönet. 2019-ben pedig a Takáts Gyulának szóló dedikációkat bemutató és feldolgozó kötet várható, melyen napjainkban (és még jó sokáig) jómagam dolgozom. Így hát e kiadó is igen aktív részese Takáts Gyula utóéletének.

A Magyar Kultúra Napja ünnepi esemény, így ez a mai is ünnepi rendezvény. Az ünnepi hangulathoz talán jobban illene a Takáts Gyula utóéletével kapcsolatban eddig elért eredmények még részletesebb ismertetése, majd az előadás befejezése. Úgy gondolom azonban, hogy Takáts Gyula szellemétől, az élete végéig fáradhatatlan, alkotó ember szellemétől nem idegen, ha lehetőségeim és ismereteim szerint utalok a még ránk, az utókorra váró feladatokra is. Az pedig az ünnepi esemény hangulatától se idegen, hogy eközben – szintén képességeim szerint – rávilágítok Takáts Gyula hagyatékának felbecsülhetetlen szellemi értékeire is. Mert nemcsak tárgyi emlékeit, hanem e szellemi értékek kibontását, feldolgozását és bemutatását is ránk, utókorára hagyományozta Takáts Gyula. Nem vagyok döntéshozó helyzetben, nem is kívánnék ilyent magamnak. Nem írhatok elő feladatot sem intézménynek, sem kutatóknak – ilyent se kívánnék tenni. Mondandóm további részét alapvetően figyelemfelkeltésnek szánom. A teljesség igénye nélkül ráadásul, s nemcsak jelen előadásom rövidegsége miatt, hanem mert nincs a hagyatékra teljes körű rátekintésem,

bármekkora hasznomra válna is. Ezért is szerepel előadásom címében az *adalékok* kifejezés.

Az Emlékházban egyben található és jól kutatható Takáts Gyula könyvtára. A könyvtár feldolgozása még várat magára. Nem a rendszerezésre, katalogizálásra gondolok itt, az nagyon jó kezekben és készültségi állapotban van. Hanem arra, hogy mit jelentett Takáts Gyula számára ez a könyvtár, hogyan élt, illetve élt együtt vele, hogy neki magának, mint alkotó, kutató embernek, mit jelentett. E kutatás kiinduló alapját jelenthetné Takáts Gyula *Könyvek, könyveim* című esszéje, amely az *Egy kertre emlékezve* című kötetében is megjelent, de természetesen nem könyvtárra egészét mutatja be benne. Meg kell jegyezni, hogy a dedikációk feldolgozása, amit, mint említettem, napjainkban végzek, érinti ugyan a könyvtárnak mintegy harmadát, mégsem tekinthető a könyvtár feldolgozásának, még csak részben sem. Az egyes dedikációk nyomán elindulva azonnal kilépünk a könyvtárból, s indulunk a dedikáció írója, illetve kettejük kapcsolata felé, s ha szükség van további kutatásra, azt elsősorban kettejük levelezését vizsgálva végezzük, már amennyiben ilyen egyáltalán van.

Itt jegyzem meg azt is, hogy Takáts Gyula maga, publikált műveiben, naplójában, esszéiben, visszaemlékezéseiben minden majdan vele foglalkozó kutató számára biztos támpontokat adott a kutatás indításához. Szinte vezeti a szemünket és kezünket, ha alaposan és figyelmesen olvassuk őt. Példaként idézem naplója 1985. X. 29–30-i bejegyzésének utolsó mondatát: „Ha valaki foglalkozni akar prózámmal, akkor a *Polgárjelöltek* Magvető-kiadását vegye alapul.” Kell ennél pontosabb útmutatás?

Másik, lényegesen nagyobb, nehezebben fogható és feldolgozható anyag a Somogy Megyei Levéltárban található kézírathagyaték, levelezés és egyéb dokumentumok. Ezek tartalma pedig fontos életrajzi adatokhoz, művek kiadástörténeti adataihoz, Takáts Gyula kapcsolathálójához juttat el minket, s még sok egyébhez is, nem mellékesen egy hosszú korszak – sok évtizedről van itt szó – irodalmi életének tükrét is adják egyszerre.

Levelezése egy részének feldolgozását, publikálását már maga Takáts Gyula elvégezte, ezt találjuk a *Helyét kereső nemzedék* című kötetében, melyben a nemzedéktársaitól kapott, 1934 és 1949 közti levelek találhatóak. Érdekes volna e pályatársak későbbi leveleit is összegyűjteni, feldolgozni, megjegyzetelni és kiadni – már akik közülük egyáltalán túlélték az adott időszakot, s továbbra is levelező kapcsolatban maradtak Takáts Gyulával (nem mindegyikük maradt egyébként).

Említettem, hogy a Csorba Győzővel és Fodor Andrással folytatott levelezés már feldolgozásra, kiadásra került. Vannak (voltak) azonban más olyan pályatársai, barátai is Takáts Gyulának, akikkel szintén önálló kötetet tenne ki a levelezésük. (A Tüskés Tiborral folytatott levelezésük feldolgozását például már tervbe vette valaki.) De érdemes figyelmet fordítani Takáts Gyulának a különböző folyóirat-szerkesztőségekkel, s ezek szerkesztőivel folytatott levelezésére. Közülük az Életünk szerkesztőségével, illetve Rózsa Bélával való levelezésén ugyancsak magam dolgozom, s ter-

vezem a Tiszatájjal, illetve Ilia Mihállyal folytatott levelezésének a feldolgozását is. Nem tudom, hogy e téren mekkora a sor, még nem mértem fel teljes egészében, de példának említhetem a Kortársat és a Nők Lapját, személy szerint Kovács Sándor Ivánt az egyiknél, Galsai Pongrácot a másiknál. S természetesen ezeket a szerkesztőségi levelezéseket is meg lehetne jelentetni kötetben.

Takáts Gyuláról születtek monográfiák, monografikus tanulmányok, életrajzi írások. Ezek a maguk idejében és helyén mind igen értékes írások voltak, azonban még Takáts Gyula életében készültek. Most, az életút és életmű lezárulása után, e tekintetben az eddigieknél teljesebb értékelésekre is sor kerülhet, vagy a levelezés minél teljesebb feldolgozása után, annak eredményeire is támaszkodva, szintén.

Takáts Gyula visszaemlékezései, még inkább a naplói olyan utalásokat is tartalmaznak, amelyek a kutató számára számos kérdést vetnek fel. Egyes naplóbejegyzéseiben például meglehetősen karakteresen fogalmazza meg az *Újhold-Évkönyvek* szellemiségétől való távolságtartását, melynek okaira ugyancsak találunk utalásokat a naplóban. Magyarázatot rá meg például – meglepő módon – a Bertók László második verskötetéről, az *Emlékek választásáról* írott recenziójában, pedig utóbbiban az *Újhold* természetesen említésre se kerül. Mindeközben az újholdasok többségével igen bensőséges kapcsolatot ápolt. A *Helyét kereső nemzedék* egyik tagja, a haláláig jó barát Jékely Zoltán, például igen otthonosan mozgott az *Újhold* szellemiségének talaján. De Takáts Gyula levelezett Nemes Nagy Ágnessel, Lengyel Balázssal is, valamint velük és Lakatos Istvánnal kölcsönösen dedikálták egymásnak köteteket. E látszólag ellentmondásos viszony tisztázására, feltárására is érdemes, sőt talán szükséges is volna figyelmet fordítani, ami nagyon érdekes irodalomelméleti tanulmányt eredményezhetne. Ráadásul Takáts Gyula mégsem maradt teljesen távol az *Újhold*-tól. Nemes Nagy Ágnes a *Látkép, gesztenyefával* című esszékötetét azzal a „hódolatteljes kéréssel” dedikálta Takáts Gyulának, „hogy adjon már az *Újhold*nak valamit”. Ezt a dedikációt Takáts Gyula a naplójában is rögzítette, azzal, hogy elküldi az akkor (1987-ben) még friss, „örült angyal” verseket az *Újhold-Évkönyv* számára, melyek aztán az 1988. évi 2. kötetben meg is jelentek. Ezek az „örült angyal” versek Takáts Gyula költészetében valóságos önálló kis szigetet képeznek a maguk emelkedettségével, elvontságával, s tegyük hozzá, különleges szépségével, s nem mentesek bizonyos életrajzi vonatkozásoktól sem. Szirtes Gábor is fontosnak tartotta tárgyalni őket a második naplókötet bemutatóján felolvasott tanulmányában. Meglehet, épp ez a kis verscsozor az, amelyik Takáts Gyula művei közül a legjobban illeszkedik az *Újhold* szelleméhez, ami szintén megérdemelne egy elemző tanulmányt.

Az általam itt felvázolt feladatok, vagy más kutatók által kijelölt egyéb fontos feladatok elvégzése – bármikor is kerüljön rájuk sor – mind hozzá tartozik Takáts Gyula utóéletéhez. Amint az is, hogy minden egyes elkészült munkának, legyen az önálló kötet, vagy folyóiratközlés, be kell kerülnie az Emlékházba, Takáts Gyula könyvtárába. Erről maguknak a majdani szerzőknek kell gondoskodniuk, ahogyan azt Pomogáts Béla tette oly tiszteletre méltó és példaadó módon, amikor 2013-ban

két tanulmánykötetét is elhelyezte az Emlékházban, egyiket Takáts Gyula könyvtárának, másikat az Emlékház látogatóinak dedikálva.

A kutatási témák tehát adottak, s a kutatókat mind a Takáts Gyula Emlékház, mind a Berzsenyi Társaság, mind pedig a Somogy Megyei Levéltár szívesen látja, lehetőségeihez mérten támogatja. S ezt nem a kötelező udvariasság, hanem a személyes tapasztalat mondatja velem.

II. Dedikált könyvek

A dedikált könyvek az utóbbi évtizedekben egyre fokozottabb mértékben kerültek mind a könyvgyűjtők, mind az irodalomtudomány, a filológia figyelmének középpontjába.. Utóbbiit illetően például mintegy másfél évtizeddel ezelőtt, Lengyel András korszakos tanulmányának alapján, a filológián belüli új tudományágként megszületett a dedikációkutatás. Természetesen a filológusok korábban is foglalkoztak a dedikációkkal, felhasználva a belőlük nyerhető ismereteket. Lengyel András összegző tanulmánya azonban új tudományág alapjait rakta le.¹ S mióta e tudományág megszületett, azóta a dedikációt nem csupán bizonyos információkat hordozó, kedves alkotói gesztusnak tekintjük, hanem kimondjuk róla, hogy a dedikáció önálló irodalmi műfaj. Műfaji sajátosságait tekintve a levelezéssel rokonítható. A dedikációnak, csakúgy, mint a levélnek, van címzettje, megszólítottja, van feladója, aláírója, van hosszabb-rövidebb tartalma, s ha szerencsénk van, akkor helymegjelöléssel ellátott keltezése is van. Sőt, több esetben melléklete is. Sok dedikáció szerzője például kis rajzot is mellékel a szöveghez. Más esetben egy meghívót helyez mellé valamilyen eseménnyel kapcsolatban, ugyanúgy, mintha levelet írna valakinek, amelyhez egy meghívót is mellékelne.

E műfajon belüli sajátosságok, hasonlóságok, különbségek mélyebb vizsgálata elvezet bennünket a dedikációk természetrajzához – úgy sejtem, ezt a kifejezést a dedikációk vonatkozásában még senki sem használta. Én a dedikációk különböző típusainak leírását értem alatta. Bíró-Balogh Tamás írja Radnóti Miklós dedikációit bemutató és feldolgozó, nemrég megjelent könyvének bevezetőjében, ami a dedikációkutatás eddigi csúcsteljesítménye, s mind tudományos elmélyültségét, alaposságát, mind előadásmódját, mind pedig szerkezeti felépítését, valamint kivitelét tekintve igen nehezen lesz valaha is utolérhető, s főleg túlszárnyalható: „Megformáltságuk alapján megkülönböztethetünk gesztusértékű, illetve leíró-sűrítő típust. Az elsöre az egyszerűség és bizonyos sablonok használata jellemző. A második mindig egyedi, és nincs belőle két egyforma.”²

A gesztusértékű dedikációk elsősorban nyilván a dedikáló szerző számára alapvetően ismeretlen olvasók számára készülnek, például könyvbemutatókon, vagy könyvheti dedikálások alkalmával. A leíró-sűrítő jellegűek pedig akkor, ha a dedikáció íróját és címzettjét bizonyos kapcsolat köti össze, ami lehet rokoni, baráti, szak-

mai, pályatársi, de mindenképp valamilyen személyes ismeretséget feltételezhetünk mögötte, amit azonban a dedikáció – ezt fontos szem előtt tartani – egymagában nem bizonyít. A Takáts Gyulának szóló dedikációk között is lesz példa ez utóbbira. S nem általános érvényűek jelen megállapításaim sem. Van olyan alkotó, aki csak gesztusértékű dedikációt írt, olyan esetben is, amikor tudható, hogy a dedikáció címzettjével nagyon is jó ismeretségben voltak, s a címzett maga is ismert személyiség. Sárközi György például soha senkinek nem írt más ajánlást, mint hogy „XY-nak szeretettel Sárközi György”, és ráadásul se helymegjelölést, se dátumot nem rótt dedikációi alá. Az ilyen dedikációt rejtőzködő dedikációnak, illetve íróját rejtőzködő dedikálónak nevezzük; éppen személyes érintettségét, érzelmi kötődését rejtette el az utókor elől. Ez a dedikálási szokás természetesen másokra, többek között Szabó Lőrincire is jellemző volt. Más esetben pedig előfordul, hogy az író elkezd beszélgetni a számára ismeretlen olvasóval a dedikáció írása előtt vagy közben, s pár mondatnyi beszélgetés, némi információszerzés után és alapján máris leíró-sűrítő típusú ajánlást ír olvasójának. S mily szerencsés, hogy erre példaként épp Sárközi György fiát, Sárközi Mátyást említhetem, sajnálva, hogy itt most nem idézhetem dedikációt, mert az már témánkból kivezetne.

Egyetértve Bíró-Balogh Tamással abban, hogy a leíró-sűrítő dedikációk mindig egyediek, s nincs belőlük két egyforma, hozzáteszem, hogy bizonyos sablonok használata e csoportban is előfordul, bár az általános és teljes kategorizálás lehetősége nélkül. Egyik ilyen sablon a verses dedikáció, mely hol tréfás, hol igen mély gondolati tartalmú, de természetesen mindig személyes, s melynek kiváló és rendszeres művelője volt Keresztury Dezső, aki Takáts Gyulának is írt egy verses dedikációt, melyet később idézni fogok. Másik ilyen sablon, amikor a dedikáció írója a szövegben a dedikált könyv címét, vagy tartalmát igyekszik összekötni – mintegy személyre szabva – a dedikáció címzettjével, akár tréfás, vagy groteszk módon is. Fodor András dedikációi közt találkozunk sokszor ezzel a típussal. Harmadik lehetséges sablon a dedikációt szülő alkalom, esemény, vagy évforduló rögzítése és a címmel történő összekapcsolása a dedikációban. Takáts Gyula számos dedikált könyvet kapott születésnapjára, s volt olyan is, aki a saját születésnapján dedikálta könyvét Takáts Gyulának, s ezt be is írta a dedikációba. Nyilván több ilyen sablont is lehetne még találni, de mint említettem, e leíró-sűrítő típusú dedikációk teljes körű kategorizálása lehetetlen.

Mint említettem, illetve hivatkoztam rá, hisz a megállapítás nem tőlem származik, a dedikáció műfajilag a levelezéssel rokonítható. Joggal vetődik fel a kérdés, hol a határ a kettő között? Mondhatjuk-e, hogy amit a szerző saját kezűleg valaki másnak címezve könyvének címlapjára ír, az a dedikáció? Nos, nem mondhatjuk. Határ Győző a *Légy minaret!* című könyvét úgy küldte el Domokos Mátyásnak, hogy annak címlapjára – pontosabban szennycímlapjára – egy levelet is írt neki. Ennek tartalma, témája szakmai, irodalmi, kvázi válasz egy korábbi levélre vagy beszélgetésre, semmi köze azonban az elküldött könyvhöz, vagy a küldés gesztusához. Nem is tekintjük, tekinthetjük dedikációnak, ez egy némiképp különös helyen megírt le-

vél. A határ a két műfaj között tehát ott van, hogy a dedikációban meg kell jelennie valamilyen formában annak, hogy az adott könyvet a szerző adja, küldi vagy ajánlja a dedikáció címzettjének. Az azonban nem követelmény, hogy a dedikáció magába a könyvbe legyen beleírva. Takáts Gyula könyvtára is tartalmaz olyan dedikált könyveket, melyek dedikációja külön papírlapon, vagy névjegykártyán van a könyvbe behelyezve.

Ha már kimondjuk, hogy a dedikáció önálló irodalmi műfaj, vajon e műfajnak is vannak-e kiemelkedő művelői, esetleg középszerűek, netán gyengék? Ahogy más műfajok alkotóit bizonyos rangsorba szoktuk állítani, hol objektív mércével, hol szubjektívvá, úgy meg tudjuk-e tenni ezt a dedikáció-írókkal is? A csupán gesztus értékű dedikációk esetében e kérdés felvetésének természetesen nincs értelme. Így, az előbbi példámra visszatérve, Sárközi Györgyöt nem tudjuk sem jó, sem rossz dedikáció-írónak minősíteni. A leíró-sűrítő dedikációk írói esetében azonban már ki tudjuk választani a műfajt kifejezetten magas színvonalon, nagy fantáziával és virtuozitással művelőket. A további osztályozásnak azonban e műfaj esetében nincs értelme. Nyilván egyik író, költő sem akar épp a dedikáció műfajában kiemelkedőt alkotni. Épp az a szép benne, hogy ennek ellenére időnként sikerül nekik. Kifejezetten virtuóz dedikációk alkotójaként ismerjük például Határ Győzőt. Ami nem meglepő, hiszen a virtuozitás bármely műfajban alkotott műveire jellemző. Szellemesnél szellemesebb dedikációiról ismert Sárközi Mátvás. Ismerve őt és műveit, ez sem meglepő. Ha a Takáts Gyulának szóló dedikációkat valamiféle megmértetésnek kellene alávetni (természetesen nem kell), akkor a legszebb dedikációnak járó pálmát minden bizonnyal Képes Géza verses dedikációi kapnák, melyekből később idézni fogok. A dedikációk között, nem csak Takáts Gyula esetében, hanem általában, találunk nehézkeseket, mesterkéltet, kifejezetten balul sikerülteket is. A dedikációk részletes stíluselmzésére azonban itt most nincs lehetőségünk. Mielőtt a Takáts Gyulának szóló dedikációk jelen lehetőségeink szerinti erősen nagyvonalú, inkább csak ízelítő jellegű bemutatásába fognánk, vizsgáljuk meg röviden, hogy mit jelent a dedikált könyv, a dedikáció a gyűjtőknek, s mit a filológusoknak, a dedikáció-kutatóknak.

Mint említettem, a dedikált könyvekre a gyűjtők az utóbbi évtizedekben, ebből is az utóbbi két évtizedben figyeltek fel igazán. Ennek eredményeképp e könyvek ára az antikvár-, illetve árverési piacon egyes szerzők – Ady, Radnóti, József Attila, Weöres Sándor – esetében rohamosan, más, a gyűjtők által kevésbé preferált szerzőknél, „lassan, de biztosan” emelkedik. Megjegyzem, hogy az adott szerzők kéziratával teljes összhangban. Így a gyűjtők egy része a dedikált könyveket majdani haszonszerzés céljából vásárolja, gondosan elrejteti és elzárja a kutatók elől is (tisztelt a kivételnek). Más részük kifejezetten becses ereklyeként tekint rájuk, és éppen ezért szintén gondosan őrzi, elrejteti, elzárja a kutatók elől is (ismét tisztelt a kivételnek). Vannak azonban olyan gyűjtők, akik a mellett, hogy tisztában vannak dedikált könyvek piaci értékével, azt is jól tudják, hogy a dedikációk milyen fontosak az irodalomtudomány, illetve a kutatók számára is, ezért a kutatást kifejezetten segítik, adott esetben nem is csak a dedikációk fotóival, hanem a könyvről, illetve a dediká-

ció írójáról vagy címzettjéről szóló információkkal is. És ami a gyűjtőkről, ugyanaz mondható el a nagyobb tételszámú, vagy fontos dedikált könyveket tartalmazó könyvhagyatékok örököseiről, őrzőiről is, annyi különbséggel, hogy közöttük lényegesen többen akadnak, akik tisztában vannak a hagyatékok fontosságával és szívesen segítik a kutatók munkáját.

Az irodalomtudomány és a kutatás számára az értéket maga a dedikáció, illetve a benne rejlő, belőle kibontható információk jelentik. Az egyes dedikációk a dedikáló szerzőről új életrajzi adatokat hordozhatnak, más, meglévő adatokat teljesebbé tehetnek, vagy pontosíthatnak. A dedikáció-sorozatokat vizsgálva pedig egy adott szerző kapcsolathálóját térképezhetjük fel, amennyiben az általa írott dedikációk minél teljesebb készlete rendelkezésünkre áll, illetve az irodalmi életbe történt beágyazottságát – csúnya kifejezés, de ezt használjuk –, amennyiben a neki írott dedikációk halmazát vizsgáljuk. Ezek nem saját megállapításaim, itt is Lengyel András fent említett, alapvető fontosságú tanulmányára hivatkozom. Egy-egy szerző valamennyi dedikációját összegyűjteni természetesen lehetetlen, már csak azért is, mert dedikált könyvei közül valahány óhatatlanul elvész, tönkremegy, megsemmisül. Szignifikáns, feldolgozásra érdemes mennyiséget összegyűjteni azonban egyáltalán nem lehetetlen, de ahhoz is sok év kitartó munkája szükséges. Az egy szerzőnek írott dedikációkat, ha szerencsénk van, egyben megtaláljuk, ha az utókor egyben tartva megőrizte a könyvtárat. Vagy ha az örökösök nem is őrizték meg, legalább katalógust készítettek vagy készítették a könyvtárról, mielőtt azt eladták volna. Takáts Gyula esetében szerencsénk van, a könyvtár egyben és jól kutatható állapotban megtalálható az Emlékházban. Esetünkben tehát a dedikációk összegyűjtése nem jelent gondot, sőt az már meg is történt, mi több, már a digitalizálásuk is elkészült. A feldolgozásuk azonban még sok kutatómunkát igényel a neki dedikáló szerzők személyét, illetve Takáts Gyula velük való kapcsolatát illetően. E további kutatás egyik terepe maga az életmű: meg kell vizsgálni, hogy Takáts Gyula naplóiban, visszaemlékezéseiben, eszéiben mit írt róluk, akár a dedikáló személyéről, akár magáról a dedikált könyvről, dedikációról (mert ilyen is előfordul), illetve írt-e egyáltalán valamit. A másik terep pedig a levelezés. Ha egyáltalán levelezett egy-egy adott szerzővel, akkor az mennyire volt tartós, rendszeres, illetve a levelek tartalma milyen jellegű kapcsolatra utal. A levelek ugyan kutathatók a Somogy Megyei Levéltárban, de tematizálásuk még nem, illetve csak kis részben történt meg, ezért a kutatás nehézkes és időigényes. Érthető: a Levéltár nemcsak egy, hanem számos más anyag gondozásáért, feldolgozásáért felel, nem preferálhat egyetlen kutatási területet sem. A Levéltár munkatársai azonban igen szívélyesek és segítőkészek, amiért e helyt is köszönet illeti őket.

A Takáts Gyulának dedikált könyvek teljes halmazát tekintve, először is két számadattal kellene szolgálnom: hány dedikált könyv van a könyvtárában, és hány szerzőhöz fűződnek azok? A munka jelen állása szerint azonban csak becslést tudok még mondani, a kész munkában természetesen sorszámmal lesznek ellátva mind a szerzők, mind a dedikációk. A Takáts Gyulának dedikált könyvek száma 1300 darabra becsülhető, amit több száz szerző írt. Természetesen igen sok olyan szerző

van, aki csak egyetlen könyvét, illetve tanulmányfüzetét dedikálta költőnknek. S közülük többen nem is írtak, vagy adtak ki többet. A dedikált könyvek Takáts Gyula könyvtárának mintegy harmadát adják.

A minőségi, tartalmi vizsgálat során első megállapításom az volt, hogy Takáts Gyula soha senkitől nem kért dedikációt, azokat mindig kapta. Ezt a megállapítást a családi visszaemlékezés is igazolta. Persze írók, költők egymás közt, egymástól nem is igen szoktak kérni dedikációt (hacsak véletlenül nem dedikációgyűjtő is egyben az adott személy), a kapcsolatfelvétel módja dedikáció adása, nem pedig kérése. Amit aztán a másik oldalról illik viszonzni. Takáts Gyula könyvtárában jelentős szerepük van Babits Mihály könyveinek, nemcsak olvasta, gazdagon meg is jegyzetelte azokat. Voltak olyan viszonyban Babits Mihállyal, hogy Takáts Gyula akár adhatott volna neki, vagy kérhetett volna tőle dedikált könyvet. Azt, hogy adott-e, nem tudom, de biztosan nem kért, hiszen Babits által dedikált könyv nincs a könyvtárában. Valószínűnek tartom, hogy nem is adott, hiszen azt Babits minden bizonnyal viszonzta volna. Másik hiány, ami bizonyítja, hogy Takáts Gyula nem kért dedikációt, Toldalagi – akkor még Toldalaghy – Pál esete. Takáts Gyula elküldte neki dedikálva a *Kakuk a dombon* című kötetét, mi több, meghívta Toldalagit Kaposvárra vendégségbe, amit Toldalagi el is fogadott. A *Helyét kereső nemzedék* című kötetben Takáts Gyula közli levélváltásukat, melyben Toldalagi meg is köszönte a neki dedikált könyvet. Mi több, a könyv maga is fennmaradt.³ Az elvárható viszonzás azonban elmaradt. Toldalaginak nemcsak dedikált, hanem egyetlen kötete sincs Takáts Gyula könyvtárában. Ettől függetlenül Takáts ismerte Toldalagi verseit, s ahol egyáltalán említi, elismerő hangon ír róla, mindenütt Pilinszkyhez méri, vele rokonítja. S ezzel most már el is érkeztünk az egyes dedikációk, dedikáció-csoportok konkrét érdekességeihez. Megalapozott feltételezés, hogy a legfontosabb, legérdekesebb, legszebb dedikációkat a Takáts Gyulának legtöbbet dedikáló személyek ajánlásai között kell keresnünk. Ez csaknem mindig így is van, bár kivételek azért akadnak, ilyenre is adok majd példát.

Igen hosszú azok sora, akik számos kötetüket, sokan teljes, vagy Takáts Gyula haláláig megjelent életművüket dedikálták költőnknek. Köztük van Bertók László, Csorba Győző, Fodor András, Pomogáts Béla, Képes Géza, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Tatay Sándor, Tüskés Tibor, Csűrös Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Kiss Tamás, Biczó Ferenc, Várkonyi Nándor, Szirmay Endre, Kanyar József, Laczkó András, Erdélyi József, Fodor József, Keresztury Dezső, Sárközi György, Anna Maija Raittila, Rác István, Jankovich Ferenc, Paolo Santarcangeli, Rónay György, Rónay László, Csányi László, Cséby Géza, Domokos Mátyás, Pethő Bertalan, Bella István, Bertha Bulcsu, Gergely Ágnes, Bisztray Ádám, Görgey Gábor, Kiss Dénes, Kormos István, Oláh János, Parancs János, Major-Zala Lajos – a névsor lenyűgöző, ám így sem teljes. Ők azok, akik Takáts Gyula kapcsolathálójának legfontosabb szereplői, akiknek Takáts Gyula is dedikálta sok, adott esetben mindegyik kötetét. Utóbbiról több esetben konkrétan tudok, Bertók Lászlónál például én is láttam Takáts Gyula dedikált könyveit; néhányuknak, például Nemes Nagy Ágnesnek dedikált Takáts-kötettel pedig

magam is büszkélkedhetek. A névsorból úgy tűnik, hogy Takáts Gyula a legszorosabb kapcsolatot költőtársaival és irodalomtörténészekkel ápolta. Valójában azonban kapcsolathálója sokkal szerteágazóbb volt, szerepeltek abban muzeológusok, néprajztudósok, képzőművészek, művészettörténészek is, az ő dedikációik mennyisége azonban lényegesen kevesebb, ezért nem szerepelnek ebben a teljesség igénye nélkül összeállított névsorban. Viszont ha teljes lenne a névsor, akkor is hiányozna belőle Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc neve, ami ugyan meglepő lehet, de semmi egyebet nem jelent, mint azt, hogy velük nem volt Takáts Gyula kötet-cserelő, egymásnak kölcsönösen dedikáló kapcsolatban.

Tekintsünk meg most néhány érdekes, különlegesen szép, vagy fontos dedikációt. Elsőnek álljon itt Keresztury Dezső már említett, verses dedikációja:

„Van benn panón, görög
és albioni tenger, táj:
a világ szemberöhög,
ha szíved fáj.
GYULÁNAK SZERETETTEL: D.”

Keresztury ennél sokkal több, mondhatni sorozatos verses dedikációkat írt másoknak, magam ezek közül a Pásztor Emil orvosprofesszornak és Lakatos Istvánnak írottakat ismerem. Meglepő, hogy Takáts Gyulának csak ezt az egyet írta. Pedig igen bensőséges, egymást kölcsönösen nagyra becsülő kapcsolatban voltak. Takáts Gyula is írt verset – címe szerint is – *Keresztury Dezsőnek*.

„Az őszi fák fényben ragyognak...
Legszebbek vagytok őszi fák!
A törzs mutatja meg,
nem a levél, nem a virág...
Ragyog az őszi fa,
a tiszta korona,
s fölnéz reá a föld, a kő,
a jól vésett és jól vetett,
és mintha nyújtaná
tölgyfád a kenyeret!”

E vers természetesen nem dedikációként született, Takáts Gyula *Kövil az idő* című kötetében található. Egy másik versét, a több kötetében is megjelent *Boszporusz és Gibtaltár között* címűt pedig Keresztury Dezsőnek ajánlotta. A verses dedikációt tartalmazó, Keresztury Dezső 80. születésnapja alkalmából megjelent kis alkalmi bibliofil kiadványról a következőket írja Takáts Gyula, 1982. január 8-án kelt naplőbejegyzésében: „Keresztury Dezső elküldte *Istenek játékában* című kis könyvét, amelyet 250 számozott példányban nyomtak. Kár, hogy versben írta, így aztán hiába

Dezső bölcsessége, versezetek ezek 31 oldalon. Micsoda okos emlékirat vagy költői végrendelet lett vagy lehetett volna, ha tömör prózában fogalmazza meg mindezt!⁴

Micsoda okos, kemény, ám az adott személyt mégis igen nagyra becsülő bíráló ez, néhány mondatban megfogalmazva. Önmagának, a naplójában. Igen tanulságos írás lett volna, ha ezt publikálásra szánt kritikában fejti ki Takáts Gyula.

Ez év január 20-án, a Takáts Gyula Megyei Könyvtárban elmondott előadásomban szóltam Takáts Gyula és az Újhold némiképp ambivalens viszonyáról, Takáts Gyula távolságtartó viselkedéséről az Újhold szellemisége iránt. Alább bemutatom azt a két dedikációt, amely bizonyítja, hogy az Újhold azonban nagyon is nyitott volt Takáts Gyula felé, s el is érte, hogy Takáts Gyula végül szerepeljen az *Újhold-Évkönyvekben*, az 1988. évi 2. kötetben öt, az 1990. évi 1. kötetben pedig három versével. Az első Lakatos István dedikációja *A sötétség virágai* című, a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1987-ben megjelent kötetében:

„Takáts Gyulának, abban a reményben, hogy – amit mindnyájan várunk – az *Újhold-Évkönyvben* is olvashatjuk majd verseit Bp – 87 – 12 – 5 a régi barátsággal Lakatos István”

A másik Nemes Nagy Ágnes *Látkép, gesztenyefával* című, a Magvetőnél 1987-ben megjelent esszé-kötetében olvasható:

„Takáts Gyulának, azzal a hódolatteljes kéréssel, hogy adjon már az *Újholdnak* valamit, régi-régi barátsággal 1987. nov. 18. Nemes Nagy Ágnes”

Nos, ennek már nem tudott ellenállni Takáts Gyula.

Mint mondtam, könyvtárában sok olyan dedikált könyv található, melynek szerzője csupán egyetlen könyvét dedikálta, sokszor nem is jelent meg neki több, ráadásul se a szerzőről, se a könyvről szinte semmit sem tudunk (mert például az OSZK állományában sincs meg). És Takáts Gyula írásában, levelezésében sincs nyoma, hogy bármilyen kapcsolatban lettek volna. Ezek leírása, tárgyalása nem kis gondot okoz a kutatóknak. De lássunk erre is egy példát. 1956-ban, szerzői kiadásban jelent meg Tardoskegyi Veress Ferenc és Sziládi József szerzők könyve, melynek címe *Pásztorok kézikönyve*, alcíme *Legelőgazdálkodás és legeltetés*. Benne a következő dedikáció olvasható: „ajánlom e könyvet kérges tenyerű paraszt testvéremnek, Dr. Takáts Gyula barátomnak, aki élém varázsolta a somogyi pampák mocsárszagát, az őszi rög illatát, a mézöntő nap nyarát. Bpest. 1958. nov. 1. Tardoskegyi Veress Ferenc”

Első olvasatra költői fűtöttségű, szép dedikációnak vélhetjük a szöveget. De vizsgáljuk meg figyelmesebben. Az kétségtelen, hogy a szerző ismerte Takáts Gyula *Mézöntő* című kötetét (amely nem sokkal a dedikáció időpontja előtt jelent meg), hiszen annak – és a benne található versnek – címszavát vette kölcsön. Bizonyára ismerte költőnk doktori értekezését is, ezért hangsúlyozta a dedikációban a titulust. A dedikáció szövege szerint érezte és értékelte Takáts Gyula verseinek festőiségét is. Művelt, és Takáts Gyula munkáit ismerő embert sejthetünk benne. A „kérges tenyerű paraszt testvérem” azonban erősen sántít, mindkét oldalon. Takáts Gyuláról ugyanis jól tudjuk, hogy soha nem volt *kérges a tenyere*, paraszt sem volt, múze-

umigazgatóként városi értelmiséginek számított, aki értett ugyan a gazdálkodáshoz, és kicsiny becei birtokán gazdálkodott is, azonban e munka *tenyerkérgesítő* részét nem maga végezte, nem is győzte volna. Arra napszámosokat fogadott. De vajon kérges tenyerű paraszt volt-e a könyv – és a dedikáció – írója? Kerestem a nevét, ritka név, aligha lehet mással összetéveszteni. Két sajtóhírt találtam róla, mindkettőt az Esztergom és Vidéke újságban, 1941-ben és 1942-ben. Egyik szerint egy mezőgazdasági konferencia-jellegű rendezvényen vett részt, a másik szerint téli gazdasági tanfolyamot vezetett, s mindkettőt esztergomi járási gazdasági felügyelőként tette. E pozíciójában talán joggal tételezem fel róla, hogy inkább volt ő agrármérnök, mintsem kérges tenyerű paraszt. De miért kellett neki ez a nyilvánvaló pózolás? Olvasunk bele a könyv előszavába: „A pásztorok kézikönyvét figyelmébe ajánljuk mindazoknak, akik az állattenyésztés és legelőgazdálkodás fejlesztését lelkes és odaadó munkával saját ügyüknek tekintik és a mezőgazdaság első tűzvonalában küzdenek népünk boldogulásáért.” A „mezőgazdaság első tűzvonala” és „népünk boldogulása”, 1956-ban, egy „ántivilág”-béli járási gazdasági felügyelő tollából – azt hiszem, megvan a magyarázat. Nyitott kérdés marad, hogy joggal nevezi-e a dedikációban barátjának Takáts Gyulát? Nos, Takáts Gyula se naplójában, se visszaemlékezéseiben, esszéiben, egyáltalán sehol sem említi Tardoskegyi Veress nevét. Levélváltásuknak sincs nyoma. Az sem derül ki, hogy a dedikációt Takáts Gyula Budapesten jártában személyesen kapta-e, vagy Tardoskegyi postán küldte el könyvét. Hogy személyesen találkoztak-e egyáltalán, azt sem tudjuk kideríteni. Szoros vagy tartós barátság azonban bizonyosan nem volt közöttük, annak több nyoma kellett volna, hogy maradjon, mint ez az egyetlen dedikáció.

Végül álljon itt most nem is egy, hanem három másik verses dedikáció. Képes Géza írta őket, mint korábban szintén említettem már. Az első a *Cseréphalom* című, a Magvetőnél 1969-ben megjelent kötetében található.

Újjászületés

TAKÁTS GYULÁNAK

A „Fügefák”-ért küldöm e könyvet – gyöngé viszonzás,
ám nincs kéznél más, mint ez a tört, suta váz.
Borban, versben nem lebecsülni való, ami régi,
mondogatom, de csak az vonz igazán, ami új.
Egy van, amit ma is elfogadok s ez a „Contra Kazinczy” –
Így küldöm Neked is: Kortynyi, de tállyai íz!
S persze az „Arcodat őrzí szemem”! – sosem írhatok ennél
szebbet, úgy érzem, bár várjanak égi csodák!...

*

Ilyen kurva a költő: most, hogy a verskötetedről
 – „Vulkánok, fügefák” – kellene írnia, hát
 csak maga verseiről lefetyel... Node, ismerem én jól
 eddigi verseid és új csak a megjelenés.
 Mindegy! Más köntösben más a hatása a műnek:
 újszerű lesz így a vers, újraszületni ha mersz,
 Mertél! Itt van a könyv: Szép biblosz-biblia? mért ne?
 Próféták szava szól s táruul a távoli kor.

Buda, 1978. február 9-én

Képes Géza

E vers a kötet dedikációjaként született. Takáts Gyula maga is közli: „...a megküldött verskötetet verskötetettel köszöni meg, de úgy, hogy a *Vulkánok, fügefák*ért a *Cseréphalom* kötetének címlapjára ezt a verset írta” – majd idézi teljes egészében a verset, keltezéssel, aláírással együtt.⁵

Képes következő ajánlása a *Fényhalász* című, szintén a Magvető által, 1981-ben kiadott kötetben szerepel: „*Gyula barátomnak*, születésnapjára jókívánságokkal is (késve, de talán nem későn!).”

Majd itt is vers következik:

„Karácsonyra küldöm a könyvem,
 érzem, most kell megköszönjem:
 Nálad, a Bece-hegy alatt
 fogtam az első *fényhalat*.

Ez adott nevet új könyvemnek;
 Te tudod, nem oly könnyen megy:
 versnek, könyvnek nevet lelteni. –
 Megvan. Itt van. Elég ennyi...”

A kötet cím és címadó vers születését dokumentáló (és megköszönő) vers után újabb kis nyolcsoros következik, melyben a Takáts Gyula 70. születésnapjára megjelent *Kimondani* című alkalmi, bibliofil kiadványra reagál:⁶

„Megjött könyved: kedves kisdéd.
 Igazi versből kis kötet is: tett!
 Jó költő: jós a javából!
 Szikrák pattannak szavából;
 emberi hangon énekel égit,
 vallomás ez végtől végig
 arról, hogy költő gondja mi:
 kimondhatatlant KIMONDANI.

Budán, 1981. december 7-én Géza”

És mindez egy kis könyv borítójának belső oldalán, szennycímlapján és címlapján... Takáts Gyula mindkét verset teljes egészében idézi, dátummal, aláírással együtt. Elmondja továbbá a *Fényhalász* című vers első változata születésének körülményeit, és magát a verset is közli. Továbbá hosszan méltatja a kötetet.⁷

A harmadik, igen gazdag tartalmú verses dedikáció Salvatore Quasimodo *Nyitott ív* című kötetében jelent meg, melyet Képes Géza fordított, s a Békés Megyei Könyvtár bibliofil sorozatában látott napvilágot, 1982-ben.

AJÁNLO SOROK TAKÁTS GYULA BARÁTOMNAK

*Könyvnapokon született ez a könyv – láttad Magad is tán
– Békésben jártál épp az időtt Palinál.*
Izgalom és nagy öröm nekem az, hogy küldhetem és már
látlak, amint kinyitod s vallani kezd a titok –
Túlzás ez? Dehogyan! Hisz minden mű titok: ebbe
nem láthat bele más, mint aki szívbeli társ.*

*mindenféle újévi jókívánságokkal küldöm
Budán, Képes Géza
1983 január 17-én⁸*

Takáts Gyula bizonyára reagált volna többször hivatkozott esszéjében Képes Géza szép disztichonjaira, ám amikor az megszületett, illetve kézhez kapta, arcképvázlata már megjelent nyomtatásban. A kötet a Lipták Pál Kossuth-díjas könyvtáros által életre hívott, s a Békés Megyei Könyvtár által kiadott *Poesis Hungarica II.* bibliofil sorozatában jelent meg. (Takáts Gyulának *Fogadj be világ* címmel a *Poesis Hungarica I.* sorozatában jelent meg kötete.)

Takáts Gyula 1982-es békéscsabai szerepléséről több dokumentum is rendelkezésünkre áll. Fodor András írja Takáts Gyulának, 1982. április 25-én kelt levelében: „A könyvheti listában ott vagyunk együtt békéscsabaiak, Te, Lakatos Pista meg én június 1-jén, 2-án.”⁹ A „békéscsabaiak” alatt nyilván a Békéscsabán szereplők értendők. Takáts Gyulának a *Helyettük szóljal* című kötete jelent meg 1982-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál, Fodor Andrásnak a *Könyvomat* ugyanott, Lakatos Istvának viszont éppen Békéscsabán, a *Poesis Hungarica II.* sorozatában a *Kék Pille* című kötete készült el. E könyvek adhatták a könyvheti szereplés apropóját. Megérkezésük és Lipták Pállal, illetve a Könyvtár munkatársaival való találkozásuk legkésőbb május 31-én történt, ezt Takáts Gyula dedikációja dokumentálja frissen megjelent *Helyettük szóljal* című kötetének egy példányában: „Balogh Ferencnek barátsággal és szeretettel Bcsabán 982. 05. 31. Takáts Gyula”.¹⁰ A két nap alatt bizonyosan több szereplésük is volt (könyvbemutató, felolvasás, beszélgetés, dedikálás), arról azonban, hogy mely helyszíneken, mikor, mi történt, nincs pontos ismeretünk. Fodor András naplói egész biztosan tartalmazzák a békéscsabai eseményeket, a nyolcvanas éveket

tartalmazók azonban eddig még nem kerültek kiadásra. Természetesen a szereplések egyik helyszíne a Békés Megyei Könyvtár volt. Ami nemcsak az intézmény jellegéből adódó jogos feltételezés, hanem dokumentum is bizonyítja. A mindenkori meghívott vendégek egy-egy művéből (vers, rövid novella, rövid esszé, rövid regényrészlet) alkalmi aprónyomtatvány készült a Könyvtár házinyomdájában. Egy ív négyrét hajtott lap első oldala címlap volt, a két belső oldal tartalmazta a művet, a hátsó oldal kolofonként szolgált. A lapok száz számozott példányban készültek, a kolofon tartalmazta a számozást, helyszínt, évet. A példányok egy részét a fellépő vendég kapta meg, a többit a közönség tagjai vihették magukkal emlékebe, illetve kérhettek rá dedikációt a szerzőtől. Takáts Gyula részére a *Profán triptychon* című versét tartalmazó aprónyomtatvány készült, kolofonja: „Készült 100 számozott példányban / az est résztvevői számára. / Ez a számú példány. / ÜNNEPI KÖNYVHÉT / Békés megye 1982.” A nyomtatvány 5. és 6. számú példánya a Takáts Gyula Emlékházban található.

A szereplések befejeztével Takáts Gyula Stefikének, második feleségének közös képeslapot küldött Fodor Andrással, melynek szövege:

„Nagyon kellemes napokat töltöttünk Csabán. Sok szépet és sok jó embert, olvasót ismertünk meg. Szeretettel gondolok Rád, csókol: Gyula.”

Valamint:

„Örülök, hogy volt földrajztanárommal megismerttettem egy várost, ahol még sosem járt – és nem is bánta meg! Sok szerető csókkal: Bandi.”¹¹

A különleges és igen szép dedikáció nyomán elindulva itt érünk vissza Békéscsabáról Kaposvárra, s egyben e dolgozat végére is, melyben a Takáts Gyulának szóló dedikációkból csupán ízelítőt adhattam. Ám amelyben igyekeztem érzékeltetni a feldolgozásukhoz szükséges munka nagyságát és összetettségét, egyben a feldolgozás fontosságát, szükségességét is.

Jegyzetek

¹ Lengyel András: *A dedikáció-kutatás lehetőségei*. Irodalomismeret, 2001. 1–2. sz., 67–71.

² Bíró-Balogh Tamás: *Könyvvel üzenek néked. Radnóti Miklós dedikációi*. Szépmíves, 2016, 2.

³ Jelenleg a tulajdonomban. (FZJ)

⁴ Takáts Gyula: *Öt esztendő Drangalagban*. Pro Pannonia, Pécs, 2005, 27.

⁵ Takáts Gyula: *Jegyzetek Képes Géza arcképéhez. A Fényhalász megjelenése alkalmából*. In *Tükrök szava, betűk arca*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 261–274., az idézett vers: 272.

⁶ Takáts Gyula: *Kimondani. Verseik*. Würtz Ádám rajzaival. Készült a pécsi Szikra Nyomdában, 300 példányban, 1981-ben. Szerkesztette és tervezte: Szántó Tibor.

⁷ Takáts Gyula: *Jegyzetek Képes Géza arcképéhez. A Fényhalász megjelenése alkalmából*. In *Tükrök szava, betűk arca*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 263–265.

⁸ Az ajánló sorok azonban 1982 október 17-én íródtak.

⁹ Fodor András és Takáts Gyula levelezése. Pro Pannonia, Pécs, 2007, 387.

¹⁰ Balogh Ferenc (Ferentz) (1923–1993) irodalomtörténész, fotóművész, fotótörténész, bibliográfus, Lipták Pál munkatársa a Békés Megyei Könyvtárban.

¹¹ Lásd 9. sz. jegyzetet!

Írók, költők irodalmárlétről és misszióról

II. Ulászló király 1498. január 6-án, Vízkeresztkor – a vármegyék közül elsőként – Somogynak adományozott címer- és pecséthasználati jogot. Ezt a napot a rendszerváltást követően Megye napként ünnepli a Somogy Megyei Közgyűlés. Az immár Megyehétté terebélyesedett rendezvénysorozatnak az utóbbi években visszatérő eleme egy-egy tematikus beszélgetés. 2014. január 9-én írókat, költőket hívtam meg a kaposvári Vármegyeháza dísztermébe, hogy a próza és a líra hatalmáról, az irodalmárlétről osszák meg gondolataikat. Az esten – amelyen megjelent dr. Mátra Mátra, az országgyűlés háznapja is –, dr. L. Simon László, az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának elnöke mondott köszöntőt. Az alábbiakban a kerekasztal-beszélgetés szerkesztett változata olvasható.

– Néhány perce testvérműzsák találkoztak a Vármegyeháza dísztermében, hiszen a Kaposvári Egyetem színészhallgatói örvendeztettek meg bennünket produkciójukkal, a művészeti szakos hallgatók munkáiból pedig kiállítás nyílt. Most az irodalmároké a szó. Hadd mutassam be mai beszélgetésünk résztvevőit! Fésűs Éva Kaposvár meséiről díszpolgára, aki néhány napja vehette át ugyanezen a helyszínen a megyei közgyűlés legmagasabb elismerését, a Pro Comitatu Somogy kitüntető címet. Köztünk van a Siófokon élő Matyikó Sebestyén József író, költő, etnográfus, aki hosszú időn át a Kálmán Imre Emlékmúzeum igazgatója volt. Köszöntöm Csernák Árpád színészt, író, a Búvópatak című folyóirat főszerkesztőjét, Rozsos Gábor költőt, a kaposvári Kodály Zoltán Ének-zene tagozatos Általános Iskola magyartanárát, Káplán Géza író, költőt, performert. „Szelídség jármán vonszolni gyötrő terhét a szépnek...” – ezt a címet adtuk mai beszélgetésünknek. Az idézett sor a Kaposmérőben született Fodor András Kosuth- és József Attila-díjas költőtől, író, műfordítótól származik. Engedjék meg, hogy felolvassam a Mérei dombok című versét!

De szépek vagytok, mérei dombok!
Fiatok megnőtt, most veszi észre,
hogy rajzolódtok kerek ívekképp,
akár a zöld-arany buboskemencék,
a kert alól a kékölü égre.

Rajtatok egykor mennyit bolyogtam!
Emlékszik még a bőröm, a hátam
a lombokkal átvert hús horhosokra.
Hallom is, ahogy egy kocsi nyiszogva
kaptat a két part alatt utánam.

Ott botladoztam szállóitek közt,
mikor a kádat hozták szüretre.
S pünkösöd után, az áldott időben,
mikor az új fübe lehempergőztem,
arcomig ért a bibor cseresznye.

Hiába mégis, mérei dombok,
most ismerek csak valóban rátok.
Mit gyermek-szemmel közletről néztem,
azt most így messzebről sejdítve értem:
ti róttatok rám igéző átkot.

Hoztak születni lejtőitekhez,
rajtatok jártam, köztetek nőttem.
Amit mutattok, nemcsak az emlék,
ti vagytok nekem az igaz keresztség.
Élő tükörként álltok előttem.

Miattatok kell szelídség jármán
vonszolni gyötrő terhét a szépnek, –
s befele kínzó vad fegyelemmel
keresnem azt, amit ismertem egyszer,
a boldogító kerek-egészet.

– *Mi dolgunk van a világon? Hogy tudjuk vonszolni gyötrő terhét a szépnek? Rá-
akadunk-e a boldogító kerek egészre, megtaláljuk-e azt a harmóniát, amelyre
vágakozunk?*

Csernák Árpád: – Nagyon találó ez a cím: „Szelídség jármán vonszolni gyöt-
rő terhét a szépnek...” A maga rendkívül szép költői nyelvén elmondja azt, amiért
a Búvópatak tizenkét éve létrejött. Ezért választottunk a lap mottójául egy Lao-ce
idézetet: „Nincs lágyabb, mint a víz, / mégis a köveket kivájjá: / nincs külön nála.”

Hiszünk abban, hogy a szellem és a lélek ereje, mint búvópatak eljut az em-
berekhez, és hatni tud. Minden évben rendezünk egy Búvópatak-estet. Múlt év au-
gusztusában a tizenegyedik születésnapja volt lapunknak. Akkor azt is elmondtam,
a Föld hangja és színe az, amiért dolgozni kell. Ha elképzelünk egy távoli, nagy erőt
– nevezzük Istennek –, aki a Földre tekintve hallgat és fülel, akkor itt mindig csak
háborúskodást, mérgeket, füstöt, zajt, gyűlölködést észlel. E hatalmas erőnek annyi
lenne a Föld sorsának elintézése, mint az embernek egy hangyaboly széttaposása
a kertjében. Azt mondhatná: összeférhetetlen, gyűlölködő népség lakja e bolygót,
amely előbb-utóbb önmagát pusztítja majd el. De úgy is dönthetne: nem kell mind-
ezt megvárni, és nyomban megsemmisítené e glóbuszt. Na, ennek a gesztusnak a
megakadályozása a mi dolgunk; a Föld hangjának és színének jobbá és szebbé tétele.

A kezemben tartott lap tegnap jött ki a nyomdából, még friss festékszaga van, s ma küldtük el szerzőinknek. A Búvópatak sok éve képes ezt a tettet szolgálni. Milyen nehézségek árán? Ahhoz kevés a járom, a vonszolás, a gyötrellem, s a 'teher' szó is rendkívül enyhe kifejezés, milyen irigykedések, gyűlölködések szorongatások, anyagi nehézségek mellett kell fenntartani. S hogy mégis képesek vagyunk rá, az az előbb említett nagy erő segítségének köszönhető. A hit és a szeretet lapja, Isten kegyelméből létezik.

A családom tudja, születésnapjaimból nem szoktam nagy ügyet csinálni. Összeülünk gyerekekkel, unokákkal, feleségem, Kati főz egy jó vacsorát. Azt közösen elfogyasztjuk, koccintunk egy pohár borral, és ennyi. Az idei hetvenedik születésnap viszont elég különlegesen sikeredett. Miért lett így? Azért, mert léteznek egészen rendkívüli emberek. Amiről André Breton *A szürrealizmus első kiáltványában* írt, hogy a csoda mindig szép, bármely csoda szép, sőt csak a csoda szép, az meg tud valósulni. Kárpáti Kamilnak, korunk egyik legnagyobb, 85. évében járó költőjének az volt a legfőbb gondja, hogy nekem egy válogatott kötetet állítson össze. A „füveskertiek” egyike, a budapesti Stádium kiadó vezetője szerkesztette a születésnapomra szánt meglepetéskötetet. Ő írta az utószót is. Szép darab, ráadásul nagyon kedves, mert borítóján feleségem, Gera Katalin domborműve látható, belül pedig fiam, Csernák Máté elektrográfiai díszítik.

– *Hogyan vélekedik a „kerek-egésről” Matyikó Sebestyén József, aki magával hozta Incze Domokost, hogy gitáron adjon elő egy megzenésített Matyikó-verset?*

Matyikó Sebestyén József: – Mielőtt jönne a zene, egy rövid mondattal hadd reagáljak Fodor András versére! Pannonhalmán járva, még gimnazista koromban, találkoztam Mécs Lászlóval, aki egyik könyvébe a következő dedikációt írta: „Egy ismeretlen, ősi fényű / örök Titokról elszakadtan / küldöncnek jöttem, s eltűnök majd, / ha üzenetem általadtam.”

Úgy gondolom, mindenkinek, aki irodalommal vagy más művészeti ágakkal foglalkozik, fő törekvése kell, legyen, hogy jelet hagyjon – kivetítve saját belső világát. Kérdésedre a konkrét választ Incze Domokos barátom adja meg.

Vasra vert fohász

Gyanútlanul a mennyországban,
ebben a vasra vert szélfúttá hazában
üveges szemekkel szántani-vetni
születni, élni, halni. Menni.

Végül is minden magányos játszma,
körös-körül a rajzolt szürkületben
kifeszítve fölénk Isten umbrellája
halálon túli fegyenc-fegyelemben.

A világítótorony Isten gyertyája,
csukott szemmel oda az árnyék,
diófák és szőlők rendjelei között
a szőlőből bor lesz, vers és ajándék.

– Köszönjük mindkettőtöknek e vers-ajándékot. Beszéltünk a szépségről, és még fogunk is, amit a családi házban, az óvodában, az iskolában is kutya kötelessége közvetíteni annak, akit éppen arra a helyre állított a Jóisten. Rozsos Gábor tanár úr felső tagozatosokkal műveli a csodát. Mennyire könnyű vagy nehéz feladat a mai fiatalok figyelmét ráirányítani a szépségre? Kértem ezt azért is, mert sokan azt tartják, szépséghiányos korban élünk. Ezt egy magyartanárnak nyilván illene megcáfolni...

Rozsos Gábor: – Nem erre a kérdésre készültem. Amikor Sándor feldobta a labdát, mi dolgunk a világon, azt gondoltam, e kérdésre nyilván – Vörösmartyval – azt kell felelnünk: „...küzdeni. Erőnk szerint a legnemesbekért.” Ezen a szálon indultam el, ám mivel mást kaptam, hadd válaszoljak másként, eljutva a groteszkig. Aki ismer, az tudja, szeretek másról beszélni konvergens vagy divergens módon, de a cél ugyanaz: egy kicsit másként, máshogy kirángatni a hétköznapiakból. Azon túl, hogy erőnk szerint meg kell tapasztalni, amit Fodor András vallott, s halála után lett egy emlékező, Kelemen Lajos által szerkesztett kötet címe: „A működés több mint a lét.” Gondoljunk arra – mint ahogy Weöres Sándor vallotta –, mi vagyunk a létra ég és föld között. És itt jön a groteszk: nyitott szemmel kell járni az irodalmat, hiszen Márai Sándor szerint az élet utánozza az irodalmat és nem fordítva.

A lányom érkezését vártam a vasútállomáson. Budapestről jött haza, a Rippl-Rónai intercityvel, ami tiszta és nem késik, s mi boldogok vagyunk ettől. Most jön a groteszk. A Rippl-Rónai intercity Zágrárból a Keletiig megy, és ahogy várakozom, látom ám, hogy a mozdonyt Weöres Sándor képe díszíti. Tudom, hogy régi módszer az ellenség megtévesztése, de ha valaki Rippl-Rónai Józsefről sejt egy s mást, talán még néhány képe is szeme előtt van, a mozdonyon viszont megpillantja Weöres kedves, fiatalkori képét, amit a költő születésének centenáriumra helyeztek el, összeköti a kettőt, és Rippl-Rónaival azonosítja. Nos, ez már groteszk, mivel ellentétes hatást éleszt fel bennünk.

Visszatérve a szép megláttatására! A gyerekeknek azt szoktam mondani például egy Ady-vers kapcsán, hogy három kategóriára lehet szavazni. Tetszett, nem tetszett, nem volt érdemes felkelni miatta. Ha valójában tetszik egy vers, festmény, zenemű, azt nem tudjuk megmagyarázni. A nyolcadikosok megérzik, hogy miért tetszik egy lány... egy fiúnak. (Ezt hozzá szoktam tenni, és fordítva.) Szóval ezt nem tudjuk megmagyarázni. Hogy miért nem tetszik valaki, azt viszont meg tudjuk: csúnyán beszél, piszkos a körme, és így tovább... Ekképp vagyunk az Ady-verssel is. A sikerélmény nem mérhető. Azt kérem a jelenlévő politikusoktól – és ne vigyék a hírét Hoffmann Rózsa oktatási államtitkárnak –, a pedagógus elégedett. De nem az anyagiakkal, hanem azzal, amit a gyerekektől visszacsatolásként kap, s ez megfi-

zethetetlen. Hadd említsek egy példát! Ady halálversei iszonyatosak. Annyira jók. RTL-es módon hogyan jön át a gyerekeknek? Ivott, Dióssy Ödönné szeretője volt..., utánanéznak a neten. Mindent tudnak.

Aztán egyszer csak jelentkezik egy lány, akiről az életben nem gondoltam volna, hogy irodalomszerető, s azt kérdezi, mikor lesz versmondó-verseny, mert szívesen elszavalná Adytól az *Áldásadás a vonaton* című verset. Ez a halálversek egyik nagy költeménye; ha tehetik, olvassák el. Ez lesz a házi feladat. A múltkori író–olvasó találkozón is adtam egyet: nézzék meg a Magyar Nyelv Értelmező Kézi Szótárában a brácsás címszót. Tudják, ki a brácsás? Az MTA kiadásában megjelent kéziszótárban ez áll: „az, aki tud vagy szokott brácsázni.”

Szóval a lány elment a versenyre, elszavalta Ady versét és továbbjutott. Ez az öröm. Százból egy, de egyetlen bárányért is érdemes elkóborolni. Ez a tanár dolga, meg az, hogy tudatosítsa: „Az igazság szabadabbá tesz.” Ha érzékelik, hogy szabad a gondolat, s amit szeretnének, azt bátran elmondhatják, érvelhetnek, akkor talán ők is jobban érzik magukat az iskolában és az életben. Alkalmazhatunk bármilyen technikát, azt vallom: az aktív tábla a tanár, aki fel tudja rázni a diákokat.

Hatodik osztályosok elgyötörve bejöttek, leültek, én meg megkérdeztem tőlük: hogy vagytok? Nem unjátok ezt, hogy óráról órára mindent kell tudnotok? Döbbsent csend, ilyen kérdést még nem kaptak. A nyolcadikosoknak mindent kell tudniuk, ám a kémiatanárnak nem kell ismernie az irodalmat, egy magyartanárnak nem kell ismernie a kovalens kötést, a matektanárral pedig nem futtatják le a Cooper-tesztet. Rajtunk tehát a felelősség, hogy megerősítjük-e a gyereket vagy úgy elveszük a kedvét, hogy külföldre indul, ahol majd kolbászból lesz a kerítés. Ezt mi tudjuk, hogy nem így van, ők azonban még nem.

– Igen, de idáig el kell juttatni a gyerekeket. Szülőknek, pedagógusoknak. Fésűs Évát is sokan hívták az elmúlt évtizedekben, hogy ovisoknak, alsó tagozatosoknak meséljen. A kicsik tátott szájjal hallgatták, olykor szinte rácsimpaszkodtak a megye óvodáiban, iskoláiban, s a megyei könyvtárban. Odahaza, családi körben, a közelmúltban újranéztük gyerekkorunk szeretni való meséjét, a Palacsintás királyt. Ekkor döbbsentem rá, bizonyos részeiben mennyi politikum, finom „áthallás” van. Az 1970-es években hogy lehetett filmre vinni? Nehezen hihető, hogy a „három T” időszakában figyelmen kívül hagyta volna a hatalom, mi kerül a mesejátékba...

Fésűs Éva: – Egyáltalán nem volt tudatos, mert én soha nem politizáltam a mesékkel, az engem csak zavart. Elárulom, a forgatás kapcsán volt egy kis zűr. A film egyik jelenetében, ahol – a felvételen – azt mondja a király a bolondnak: „Ha ez sikerül, akkor elrendelem, hogy minden konyhakredencen állítsák föl a mellszobrodat” – a szöveg megváltoztatására szerettek volna rábírní. Én azonban nem voltam erre hajlandó; azt mondtam: vagy marad így, vagy az egész jelenetet töröljék. És maradt.

Tehát nem a politizálás volt a szándékom. Én gyerekeknek írtam, és az egész gyermekirodalmat szerettem volna tisztán megtartani. A politika már nem az a tiszta államtudomány, ami volt, inkább hatalmi játék, amit fejünk fölött játszanak.

– Kedves Éva, te csak azt hiszed, hogy nem politizálsz. Emlékszel, mit mondtál egyik beszélgetésünkkor? Idézek: „Én szívesen megfogom a jobboldalinak és a baloldalinak is a kezét, csak legyen tiszta.”

Fésűs Éva: – Igen, ezt mondtam, mert ezt is vallom.

– Mi ez, ha nem politika?

Fésűs Éva: – Én csak kétféle embert ismerek. Jó embert és tévedő embert, mert az sem rossz, csak téved. Lehet, hogy nem helyes ez a felfogás, de nem tudok emberekre haragudni azért, mert másként gondolkoznak. Sőt! Fiatalkorom óta mindig érdekelt a mások véleménye. Azoknak a felfogása, akik másként gondolkoznak, mint én, mert így érdekes és szép az élet. Annyi virág van a mezőn; kék, piros, sárga, s nem is egyszerre nyílnak. Ugye, milyen szép a mező? A Jóisten se egyformára teremtette teremtményeit, a növényeket, az állatokat és az embereket, akiknek szeretetben kellene összehangolódnia. Ez a titok, s addig egyetlen társadalom sem lesz jó, amíg az egyes ember nem néz szembe önmagával, hogy felfedezze, majd kiszedje a tüskét. Csak így változhatunk, csak az egyes ember – s nem a tömeg –, teheti jobba a világot.

– Ez nyíltszíni evangelizáció, nem véletlenül választottuk a megyenapi ünnepi közgyűlés egyik, téged köszöntő meglepetés-műsorszámául a Ragozás a világ legnehezebb nyelvén című versedet, amelyet megzenésítve adott elő Balázs Izolda és Szilas Miklós. Így ösbemutatónak is helyszíne lehetett néhány napja a Vármegyeháza. Szeretném, ha elmondanád ezt a verset. Tudod fejből?

Fésűs Éva: – Nem, puskáznom kell, egyetlen versemet sem tudom kívülről. Mindjárt felteszem a másik szemüvegemet.

Ragozás a világ legnehezebb nyelvén

te szeretsz engem – én is szeretlek
 te nem szeretsz – én akkor is szeretlek
 te megütöttél – én megsimogatlak
 te elárulsz – én soha ki nem adlak
 te gyűlölködsz – én elvisellek téged
 te ártottál nekem – én imádkozom érted

– Köszönjük. Káplán Géza a Fény a fénynek című kötetét a Napkút adta ki a közelmúltban. Szerzőjéhez nem áll túl mesze a pedagógia. A felnövekvő nemzedékkel miként találod meg a hangot?

Káplán Géza: – Egészségügyi okok miatt hét éve már nem vagyok gyermekközelségben. Hogy lehetne harminc évet összefoglalni, nem is tudom. Ahogy Gábor mondta, nem a pénz a jutalom, hanem valami más; én is ezt vallom, s nekem a legnagyobb jutalom az, hogy a diákok folyamatosan fiatalon és készenlétben tartják az embert, és mindennap próbára teszik. Nemcsak a szellemi, hanem a lelki készenlétünket is. Azt, hogy szeretünk, vagy nem szeretünk. Arra vagyok a legbüszkébb,

hogy pályafutásom során eljutottam odáig, hogy ha a legmagasabb követelményt állítottam is a tanítványaim elé, akkor sem fordultak el tőlem, mert a követelményeket mindig megelőzte a közvetlenség, és – megpróbálom elérzékenyülés nélkül kimondani – a szeretet...

– *Folyóirat-szerkesztő, író, meseíró, helytörténész, költő, tanár. Nagyon sokféle helyről érkeztek a vendégeink. Ki mennyire tartja missziónak azt a munkát, amekyre vállalkozott, vagy amelyet kijelölt számára a Jóisten?*

Matyikó Sebestyén József: – A helytörténetet kényszerűségből választottam. A Siófok és a Balaton-part múltjával foglalkozó Zákonyi Ferencet, akit tizennégy éves koromtól ismertem, ugyanis elbocsátották, és átkerült Balatonfüredre. Én pedig elhatároztam: azokat a jeles személyiségeket, akik valamilyen formában kapcsolódnak Siófok múltjához, felkutatom. Nemcsak az irodalom, hanem a tudomány, a képzőművészet és még számtalan más területről is gyűjtöttem, és publikáltam. Ez inkább passzió volt. Az irodalom viszont más. Vallottam, és ma is vallom a folytonosságot, amely Somogyban elég hosszú időn át érvényesült. Takáts Gyula bátyámnak még megadatott, hogy kezében tarthatta a nagy őst, Berzsenyi Dániel csontjait nagy költőnk harmadik újratemetésekor.

– *És csirizzel összeragaszthatta a „niklai remete” pipáját...*

Matyikó Sebestyén József: – És láthatta még arany nyakláncát...

– *Amit az oroszok nem fedeztek fel a sírban...*

Matyikó Sebestyén József: – Eljutunk lassan Csernák Árpád barátomig. Tragikus betegségek során a Búvópatak élethosszabbító ajándékot adott. Annak is köszönhetem, hogy még élek...

– *Egy író, egy költő, élete folyamán kedve szerint parolázhat a kortársaival. Tüskés Tibor író, irodalomtörténész, a Somogy című folyóirat egykori szerkesztője úgy fogalmazott: az irodalom parolák folytonossága. Generációk fölött átívelő híd, amely alkalmat ad arra is, hogy az egyik irodalmár kérdezze a másikat. Akár arról, hogy mit érdemes átadni az utánuk jövőknek. Említs néhány nevet, kérlek, akikkel interjú készítettél!*

Matyikó Sebestyén József: – Nagyon nehéz lesz, mert akkor a fél magyar irodalmat fel kellene sorolnom...

– *Akkor nevez meg legalább hármat, légy szíves!*

Matyikó Sebestyén József: – Takáts Gyula, Jékely Zoltán, de említhetném Juhász Ferencet, Kiss Tamást; Szombathelyről, amikor odajártam iskolába, Cs. Nagy Istvánékat, az Életünk körüli embereket, illetőleg Veszprém megyéből Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Déry Tibort, Balatonakarattyáról Pilinszky Jánost.

– *Ezeknek az interjúknak, portréknak el kellett készülniük, hogy az interjúalanyok gondolatai minél szélesebb körben hassanak. Amikor a múlt év nyarán a Petőfi Irodalmi Múzeumban jártam feleségemmel, s megnéztük a centenáriumi Weöres Sándor-kiállítást, mérhetetlenül örültem és felsóhajtottam: de jó, hogy Czigány György elkészítette Weöres Sándor és Károlyi Amy életinterjút, melyet az egyik teremben vetítettek, de említhetném Albert Zsuzsa bámulatos*

irodalmi beszélgetéseit is régmúlt korokból, és még sokak munkáját, misszióját, mely nyomán megteremtődik és gazdagabbá lesz az oly sokszor emlegetett folytonosság. Arra kérlek, olvass fel egy versedet legújabb, Varga Imre szobrászművész által illusztrált kötetedből, amelynek címe: Takarónk a csillagos ég.

MATYIKÓ SEBESTYÉN JÓZSEF

Az örökkévaló játékaik titok-mély dobozban

6-van kavics Horváth János festőművésznek

Mi van a rejtett mesében?
 A szó, az emlékek zárta űrben,
 tetők és rejtett temetők.
 Isten utcáin árnyék háztetők
 lesütött borítékja –
 az örökkévaló.
 Megőrzi messzi meséit temploma.
 Öreg fákon aszott-apácák,
 mi van ebben a rejtett mesében,
 a csillaggá álmódott
 messzi űrben, ebben a mély sivatagban,
 csillagos fű-koszorú csöndben
 s temető messzi dobozban –
 járda és járvány tilos mély magosban,
 ahol az isten is játékaikat őrzi,
 a messzi árnyék szeméit kivérzi,
 ahol az Isten
 háromszögű s játszik,
 lábaim vaspántja
 az éggel parolázik...
 A templom is beázik,
 az éjszaka lesüti
 cserép-szempilláit és arcát.
 A tetőtlen mezőkön a mindenség
 temploma is fázik –
 kinyitja az Isten
 égi vitorláit,
 amikor az őszön
 halálos magosba
 csillagtalan éjjel
 néz a csillagokra...

– Köszönöm. Most pedig Csernák Árpádot kérem, olvasson fel egy prózarészletet.

Csernák Árpád: – Mielőtt felolvasnám egy most készülő kisregényem részletét, szeretném Jóskának visszaadni a szót, mert annyira idekapcsolódik. Rendkívül megtisztelő, ahogy a Búvópatakról meséltél, de annak idején, mondtál valamit, ami szintén kapcsolódik minden itt elhangzott gondolathoz. Egyszer Szili Ferivel meglátogattunk a kórházban...

Matyikó Sebestyén József: – Egy látomással felérő, örök élmény marad, amikor két barátom kinyitotta az onkológia egyik szobájának ajtaját. Hadiállapotokat tükröző helyiség volt; ha jól tudom, azóta le is bontották már. Ahogy kinyílt az ajtó, besütött a fény. Olyan érzés volt, mintha Szent Ferenc jelent volna meg egy angyallal. Vibráló, szinte égi fényt éreztem, megmagyarázhatatlan jelenséget, amely után aznap éjjel jó néhány verset írtam...

Csernák Árpád: – Azért kértem, hogy ezt idézd fel, mert akkor én rögtön reagáltam erre, s azt tanácsoltam, ne tekintsd úgy, hogy ez valami gyógyszereknek betudható, rendkívüli állapot. Rendkívüli, de nagyon igaz, és olyan élmény, amire építeni lehet, és építeni kell. Ez az a kategória, amelyről úgy beszélünk, hogy csoda. Most viszont következzen egy részlet *A doboz* című kisregényemből:

„Nem ima ez! Istenem, ez nem ima. Nem lát senki, nem hallja senki. Nem is hallhat itt senki semmit, hiszen hallgatok... csak én érzem úgy, mintha üvölténék, és még visszhangozna is az üvöltésem, pedig csendben vagyok, lapulok a csendben és a sötétbe meredek, még arra sem volna esélyem, hogy elérjem az állólámpa kapcsolóját, hiszen a mai csatában komoly sérüléseket szenvedtem, de térdelve imádkoztam, ebből nem engedek, térdelve kell imádkoznom, amíg ő még járni sem tud, addig én térdelve imádkozom, aztán, hitem szerint, ha ő már járni tud, majd ő imádkozik értem... úgy értem: akkor még jobban rászorulok... mert nyilván most is imádkozik értem... meghallgatják az angyalok, ért az angyalok nyelvén, csak ebben az egy dologban, hogy újra járni tudjon, mintha nem sikerülne velük zöldágra vergődni, akkor lepődtem meg, amikor vérző angyalokat láttam az ajtókeretben... Hát az angyalok is sérülhetnek, vérezhetnek, ennyire nehéz?! De aztán csak elértem az ágyig, valami egészen kitekert pózban találtam nyugalomra, de innen, ma már sehova. A villanykapcsoló meg éppen a hátam mögött van... De az nem lehet, hogy még egy gondolatot se tudjak végiggondolni, hogy lenne egy épkézláb gondolatmenetem, csak szóismétlések, ócska töltelékszavak jutnak az eszembe: »tulajdonképpen«, »egyáltalán«... közhelyek, didaktikus szájbarágások, hogy az ima, amikor imádkozom, amikor azt mondom: Isten, ez azt jelenti: vallásos vagyok... Mit jelent vallásosnak lenni? Az igazságot keresni! A saját létem igazságát... mondjuk ki: értelmét. Az imádság, az istenfélelem, az istentudat, az Istenre való gondolás azt fejezi ki, hogy szeretnénk hinni a természetfelettiben, egy láthatatlan világban. Igazabbnak és valóságosabbnak akarunk látni egy láthatatlan, bizonyíthatatlan világot, mint az úgynevezett »valóság«-ot, azt az értelmetlen, eltompult, szürke vagy csiricsáre jövő-menést, amit általában »élet«-nek nevezünk, és azt a láthatatlan világot egyre csodálatosabbnak látjuk, mert látjuk! Hát nem ez a költészet? Lehet, hogy nem is

kell hozzá akkora képzelőerő, csak emlékeznünk kell régmúlt időkre, és akkor már képesek vagyunk látni a jövőnket is.

A jövőnk! Ott állunk az örök élet kapujában, és egyszerre értelmet nyernek életünk eddigi megmagyarázhatatlan, apró eseményei; eddig hiábavalóságnak tűnő történései, és akkor..., de csak akkor: »színről színre«, »szemtől szembe«... Isten, az ima abban segít, hogy eljussunk odáig...”

– *Ez a prózarészlet is azt igazolja, amit 2005 adventjén Orbán Viktor a kaposvári Nagyboldogasszony Római Katolikus Gimnázium tornacsarnokában mondott a beszélgetést vezető Balog Zoltánnak és másik beszélgetőtársának, Balás Béla megyéspüspöknek, illetve a másfél ezres hallgatóságának: az ember akkor a leg-erősebb, ha térden áll. Kedves Árpád, köszönöm, hogy ezt a részletet választot-tad.*

Örömmel látom a közönség soraiban az egykori és a jelenlegi megyei könyvtá-rigazgatót, Varga Róbertet és Horváth Katalint. Miért mondom ezt? Azért, mert az érték közvetítést évtizedek óta magukra vállalták, s azért, mert egy könyv-tár nagyon sokat tehet azért, hogy írókat, költőket csempésszen a köztudatba, s akár elindítson embereket az íróvá-költővé válás útján. Beszélgetőtársaimtól kérдем: mit gondoltok arról, mennyire talál halló fülekre az ott elhangzó szó, ha úgy tetszik sikerül-e intézményesítve közvetíteni a szépséget? Gábor, elsőként tiéd a szó!

Rozsos Gábor: – A pedagógus nagyon érzékeny, figyel a „súgásokra”. Amikor Matyikó Sebestyén József elmesélte ezt a megható, vele megesett kórházi történe-tet, a közönség első soraiban valaki azt mondta a mellette ülőnek: „Ezért érdemes élni.” Nos, valóban ezekért a pillanatokért kell élni. Emlékszünk Kálmán Györgyre, e nagyszerű orgánumú színészünkre, aki egyszer azt mondta, van, amikor azért ér-demes élni, hogy egy jót tunkoljunk a pörkölt szaftjából. Tehát nem kell mindig úgy „nekimenni” az életnek, hogy mi lesz az értelme. Ha az ember hisz, akkor könnyebb, ha nem fél, még könnyebb, ha a kettőt összerakja: „Ne félj, csak higgy!” – akkor hi-hetetlenül könnyű a helyzet.

Az élet mellettünk játszódik, és ezt a gyerekeknek is észre kell venniük, hiszen benne élnek. Nem droggal, alkohollal, mindenféle szélsőséges megnyilvánulásokkal fűszerezve, de merjenek boldognak lenni, merjenek örülni annak, hogy gyerekek. Ezt az ő szintjükön meg kell magyarázni. Szülő nélkül viszont nem megy. Ha nem partner az apa, az anya, akkor sokkal nehezebb, ráadásul sok a csonka család. Az iskolában nem csak tanárként vagyok jelen. Én vagyok a gyerekeknek az apjuk, az anyjuk, a gyóntatópapjuk, a Gábor bácsi, az osztályfőnök... Sokrétű a pedagógus feladata. Ahogy Géza mondta, ha szereti az ember a gyerekeket, akkor az vissza-sugárzik. Az előbb elhangzott Csernák-írásban megemléződik a színről színre látás. Igen, az majd jó lesz, de most még egyelőre „tükör által homályosan” látunk. Vegyük észre egymást, itt most egymásnak vagyunk a csodái. Ez olyan, mint a világosság; ha nincs, hiányoljuk a petróleumlámpát és a villanyt. Most, hogy nincs már közöttünk Helyei László, arra gondolok, de jó volt, hogy láttam a *Tom Jones*ban meg az *Állat-*

farmban Bandi, a ló szerepében. Az előttünk járó nemzedékek és még mi is igazi sztárokat csodálhattunk filmben, színházban. Mensáros, Sinkovits Imrét, Sulyok Máriát... Tessék mondani, most mi a helyzet? Most az a sztár, akit kikiáltunk annak. Ők nem sztárok, nincsenek felkészülve erre, idegösszeroppanást kapnak. Ezt is meg kell értetni a gyerekekkel, mint ahogy azt is: a tudás nagy kincs. Ha elmész a szau-nába, és gondolataid között viszel néhány sort, néhány verset, rögtön megkérdik: ki tanította neked a magyart. „Nem emlékszem, de azt mondta nekem...” – s fűzik tovább a szót. A Szent Margit-templomban találkoztam egyik tanárnőmmel, Kardos Imrénével. Odamentem hozzá, bemutatkoztam. Örült nekem, és azzal fordult felém: „Emlékszem, Gábor...” Hát nem emlékezhet, több mint harminc éve volt, amikor tanított. A másik tanárom, az itt ülő Egerszegi Edit volt, aki biztosan emlékszik Kardos Imre feleségére. Így függnek össze a szálak; hihetetlen földi valóságban vagyunk, aztán majd lesz egy finálé, mely után majd színről színre, mindent tökéletesen látunk, de addig élvezni kell egymás társaságát. Ha tetszik, ha nem. Ahogy Éva néni mondta: a szeretet visz tovább bennünket. Halljuk-e ezt reklámban, tévében? Nem. Ilyet, hogy lelkiismeret, le sem írunk. Vissza kell nyúlni az eredeti értékekhez, ám ha már a szülőknél kell magyarázni, ha velük kell megértetni mindezt, akkor baj van.

Amikor a gyerekek politikáról kérdeznek, akkor azt mondom: van a hamburgerevők és a hot-dogevők pártja. Ők mindig egymás ellen vannak. A diákok is érzik, mi történik a fejük fölött, és megkérdezik, szabad-e beleszólniuk a politikába. Nyilvánvaló, hogy beleszólhatnak, ám mivel rengeteget kérdeznek, nagy a felelősségünk a válaszadásban. Egy dologra érzékenyek: az igazságra. Ha megmutatják nekik a szépet is, akkor a szépre is fogékonyvá válnak. A könyvtárnak ezért nehéz a feladata. Hogy a könyvek által ment-e és mennyit ment előre a világ, döntsük el... Ha megnézzük, Gutenberg hány éve nyomtatta az első könyvet, láthatjuk, hogy az még mindig megvan, csakúgy, mint az 1473-as *Budai Krónika*. Nem tudjuk, mekkora a CD és a DVD időállósága, de azt tudjuk, hogy a gondolatnak hihetetlenül nagy, a versnek úgyszintén, mint ahogy a magyar nyelvnek is. A három részre szakadt Magyarországot a XVI. században nem a politika tartotta össze, hanem a magyar nyelv. Akkor született Balassi, meg itt vagyunk mi, mondom szerénytelenül, az írástudók, akik néha árulnak vagy elárulnak...

A könyvtár missziójához tartozik az is, hogy kiket hív meg, milyen műveket képvisel, mely köteteket helyezi az üvegtárlókba, mert a gyerekek, a felnőttek azokat fogják nézegetni. Nagyon sok felnőtt nem tudja például, ki volt Takáts Gyula, de ha már hallott is a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozó, Kossuth-díjas kaposvári költőről, íróról, műfordítóról, azt már nem tudja, hol lakott. Ha hívok egy taxit, kérdik, hova kérem. Mondom a Takáts Gyula Emlékházzal szemben lakom. A következő próbálkozásom: a Lamping-házzal szembeni utcába küldjék. Próbálok tréfára venni: a város leghosszabb nevű, ám legrövidebb utcájába, a Dr. Kovács Sebestény Gyula utcába kérem a kocsit. Akkor meg azt gondolja magában a diszpécser, mekkora egy bunkó vagyok, még azt sem tudom, hogy az Sebestény... Nota bene: Sebestény a helyes, és át is javították már az utcanévet.

Fésűs Éva nevét ismerik a gyerekek, és hallottak a *Palacsintás király*ról is, de a szerzőt és a mesejátékot nem tudják összeilleszteni. Én Petőfivel és Fésűs Éva dédapjával, Leveldi Kozma Sándorral úgy próbálkoztam, hogy azt mondtam tanítványaimnak: Képzeljük el, Kaposváron csak néhány kézfogásnyira vagyunk Petőfitől. A megyei múzeumnál áll egy szobor, tudjátok, az a bohóc. Tudják. Na, annak közelében a falon található egy utcatábla, az 1825-ben született Leveldi Kozma Sándorról, aki Pápán szobatársa volt Petőfinek. Kozma Sándor pedig az első magyar királyi főügyész, aki egy ideig Kaposváron is élt, Fésűs Éva néni dédapja volt. Így zárul be a kör. Somogyi ember legyen már erre büszke! De arra is, hogy a hologram feltalálja, Gábor Dénes magyar volt, csakúgy, mint a töltőtollé. Ezek igazi hungarikumok, meg az Unicum.

– *Köszönjük, Rozsos Gábornak a rendhagyó irodalomórát, meg azt is, hogy olyan „tanáros” voltál. Káplán Géza többféle művészeti ág bűvkörében él, a Fény a fénynek című kötetének címlapján is az ő műve látható. Szeretném, ha beszélne a könyvről, és felolvasnál belőle egy verset.*

Káplán Géza: – Gáborhoz kapcsolódva, én is vallom: ajándékai vagyunk egymásnak, ahogy e körül mozgott az előző megszólalása elején. Nyilván a *Fény a fénynek* cím sem véletlen. Annak ellenére, hogy ennek a kötetnek az első kétharmada több mint húsz éve íródott, akkori ízlésem szerint erősen sűrített és avantgárd hatásokkal bír, bár fiatal koromtól egy olyan különleges irányzat híve voltam, amit „klasszicizáló avantgárdnak” neveznek. Eliot, magyar területen Babits és Szilágyi Domonkos voltak a képviselői. Nem egy zárt irányzat, de talán jelzi, hogy vannak alkatok, akik a hagyományt és a korszerűséget egyfajta szintézisben ötvözik, és egyiket a másik nélkül nem tudják elképzelni. Ezt megélni azonban nem könnyű feladat. Én azzal voltam megáldva vagy megverve, hogy a kettő bűvöletében dolgozzak.

KÁPLÁN GÉZA

Kapuk az alkonyatban

Lezúdul Boreász pannon hűvöse.

Javítva: óvatos lehelete terít az estre ólmos harmatot. Szürkület – szenttelen háttérnek nézheted, magáért való, de bármi képtelen varázs megeshet.

Mária-szobor a samárhátú kis híd nyergén,
öregasszonyok ápolja, lilium. Magányosan
pityeg a mobil, a patak csörgedez, kamaszok
kommunikációját a nagy természet fojtja
homályba, csöndbe: jótékony arány; szárnyal
a képzelet – lappantyú, kuvik.

Itt voltál, s örökké itt leszel Te is, fülkema­gány nárcisza; aranyló kelyhed illata összehúzza kényes szirmaid. A bort a hűlő kőre loccsantom, emlékeztetőül: a földhöz tartozol, s hozzám, igényeim magasához – lobogj, élj, szeress!

Keresnek, hívnak részeg élvek, szertüzek, dobok; egy magányos nép énekli ki belőled szaporító álmait. Csontra feszített bálvány: vázat alázó hajlataid búgnak, hunyt pillád örjítő. S az erjedt, komisz nedv... Falni hívja a teremtő időt.

Nehéz esésű kelme: a bőröd. Dobog a fehéred, harmóniád. Annyi fény nyílik ismeretlen kapuidből, hogy alázatomból is, végre, feltündököl. Tudom, a fájdalom... Emlékekkel áldott lét – boldogságos anya.

– Köszönöm. Arra kérem Rozsos Gábort, ő is olvassa fel egyik versét.

ROZSOS GÁBOR

... és mindennap

és mindennap megvallani
talán csak magunkban szólva
a felettünk való törvény
igazát –

*harmadnapon feltámadt
a halottak közül –*

a törvény
felettünk való igazát
talán csak magunkban mondva
de mindennap megvallani

– Köszönöm. Miközben hallgattalak benneteket, megfogalmaztam magamban, hogy írok, költők lehetnek-e próféták a saját hazájukban, aztán azt a rövid választ kaptam, hogy nem. Mi azért bízunk abban, a mai este nem múlik el nyomtalanul, úgy, hogy valamilyen gondolatcsírát, apró magvat magukkal ne vinné-

nek a jelenlevők. Megkérem Fésűs Évát, hogy zárásként a maga által választott versét olvassa fel, ha már korábban voltam olyan szemtelen, és arra kértem, hogy azt olvassa fel, amit én szeretnék.

Fésűs Éva: – A beszélgetés elején szó esett Mécs Lászlóról. Amikor középiskolás voltam, mi még tanultunk Mécs Lászlóról és verseiről is. Egyik kedvencem a *Csak ennyi az egész*, amelyben ez áll: „Hagytam magam szeretni, mint a gyermek,/ a Jézus Krisztus ember-ideálja. / Hagytam magam vezetni, mint a gyermek.”

Biztosan ismerős ez a részlet. Az én életem is így alakult, hogy hagytam magam vezetni, ezért lettem meserő. Verseket író embernek igen, költőnek soha nem képzeltem magam. Hadd olvassam fel a *Boldogság* című versemet.

Harangszoknyás ünnepnapok,
de gyorsan eltáncoltatok
helyt adva böjtös bánatoknak,
hályogos szemű hajnaloknak,
hogy magamra ébresszenek
a jóra való reggelek.

Mert múltóban a nagy kaland!
Békét ígért, s vihart kavart,
szent lángolás után a füstje
virágaim szirmát megülte,
és sok megoldatlan titok
mesevilágba csábított.

A vágyva vágyott boldogság
csalogatott mindig tovább.
Varázsigék bokrába bújva
a bújócskázást meg nem unta,
s hogy ragyogtassa a reményt,
lelkemből lopta ki a fényt.

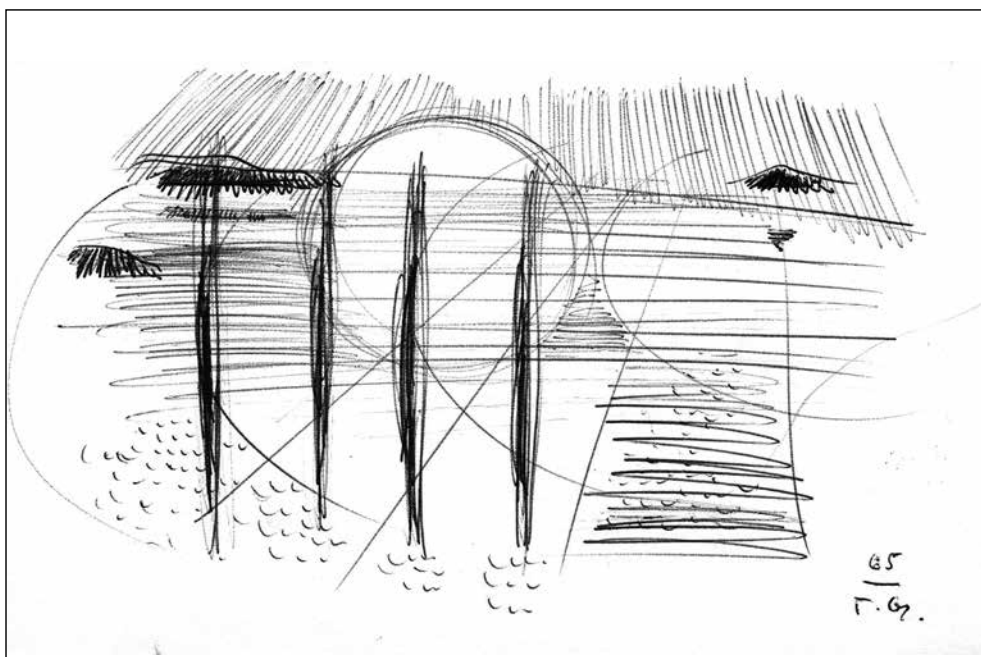
Ha szúrós szó szíven talált,
mesék adtak vigasztalást;
örömet garmadával hoztak,
könnyű volt legyőzni a rosszat,
mert képzelet játszott velem,
s e szép játék lett érdemem.

Míg enyém volt a meserét,
átéltem rajta sok mesét –
mégis, a valóságban járva

leltem rá arra a csodára,
kimondhatatlan boldogságra,
aminél nincsen fényesebb –
továbbadtam az életet!

– Köszönjük! Kedves közönség, a Somogy Megyei Önkormányzat néhány éve Földem címmel megjelentett egy antológiát Kelemen Lajos Radnóti- és Podmaniczky-díjas költő, író szerkesztésében, melyben a ma este megszólalók mindegyikétől található írás. Azonban mielőtt átadnám L. Simon László elnök úrnak ezt az ajándékkötetet, engedjék meg, hogy felolvassak egy részletet Gelencsér Attilának, a megyei közgyűlés elnökének a hátlapon megjelent ajánlójából:

„Földem – ebben a címben benne van mindaz, amiért ez az antológia megszületett. A közös örökség, a szülőföld, ez az országnyi megye, amely, még ha egykor szélnek is eresztette, időről időre összegyűjti, s megtartja fiait. Mindazokat, akik művészetükkel, életükkel éltetik Somogyot. [...] Alkotásaik azt sugallják: Istentől kapott talentumaikat használni, kamatoztatni szeretnék, s azt is: e táj életteret jelent számukra. Ihletet ad, lehetőségeket kínál, s üzenetük nem marad visszhangtalan. Remélem, hogy e kötet is értő olvasókra talál, hiszen Jókai Anna Kossuth-díjas íróval magam is vallom: Minden fontos könyv tett; nemző aktus. S minden érett olvasat fogantatás.”

Takács Gyula: Napban álló négy jegyene, 1965.

A hetesi papgyilkosság ötvenedik évfordulójára

„...a felejtés még egyszer megöli az áldozatot.”

(ELIE WIESEL)

1959 novemberéig kevés amerikai hallott a kansasi Holcombról. Valahogy annyira nem, mint ahogy 1967 decemberéig – Somogyon túl – Hetes is csak a térképen volt. Az amerikai kisvárosban akkoriban már negyven éve nem volt gyilkosság, Hetes sem volt ilyesmiről hírhedt. Mégis – itt is, ott is – egy vasárnapi hajnalon egyszer csak bestiális kegyetlenséggel ártatlan embereket öltek meg. A tengeren túl – 1959. november 15-én – egy családot: a farmert, a feleségét, a tizenhat éves lányukat, és a tizenhét éves fiukat; Hetesen – 1967. december 3-án – a falu ötvenhárom éves papját, Hollós Bélát és hetvenhárom éves édesanyját, özv. Hollós Béláné Merville Stefániát. Az alatt a két hét alatt,¹ amikor a gyilkos még ismeretlen volt az emberek előtt, Hetesen olyasféleképpen éltek, mint az amerikai kisvárosban. „...a városka lakói, akik addig csak ritkán vették maguknak a fáradságot, hogy bereteszeljék az ajtót – annyira nem féltek egymástól –, újra meg újra felidéztek képzeletükben e lövéseket: a baljóslatú dörrenések fellobbantották az emberek tekintetében a bizalmatlanság tüzét, s sok régi szomszéd olyan idegen pillantásokkal méregette egymást, ahogy valóban csak idegenek szokták” – olvashatjuk Capote regényében.² Hetesen akkor zárták be először a kiskapukat, akkor kerítette be őket először a „minden megtörténhet” rettegése. Volt gyanúsítottjuk is: Bódi József, a falu lumpene.

Az amerikai gyilkosság sosem felejtődött. Truman Capote regénye 1965-ben jelent meg, amikor a gyilkosokat felakasztották. 1996-ban film is készült a történetből, így aztán ez az esemény valahogy *életben maradt*. Ha azt mondjuk, „hidegvérrel”, eszünkbe jut a történet. A hetesi papgyilkosságot belepte az idő pora. „...a felejtés még egyszer megöli az áldozatot”, mondta Elie Wiesel, akit a mottóban idéztem. Nyilvánvaló, hogy ő a holocaust áldozataira gondolt, nekem ebben az igaz és szép mondatban minden áldozatért szól a harang.

Hetesen a mendemondák tartották magukat a legtovább – a falu plébánosától, Portik Józseftől tudom, aki harminchárom éve a falu papja –, sokáig beszélték, hogy a kivégzésre tíz forintos belépővel lehetett bejutni. Ebből annyi igaz, hogy állítólag a fél falu ott tolongott 1968 május 3-án a kaposvári börtön előtt a zeneiskola szomszédságában. (Tán a világon sincs még egy ilyen szomszédság! Súlyosabb a büntetés, ha valaki nem muzikális. És fordítva is igaz.) Tudjuk, hogy a hetesiek többsége hiába tolakodott. Hosszas egyezkedés után csak hárman lehettek tanúi az eseménynek.³ Igazolták a falunak, hogy a kivégzés megtörtént.) Mondogatták azt is, hogy a gyilkos kiskatona ún. beépített ember volt. Így aztán politikai zöngéje lett a dolognak. (Ha ez igaz lett volna, megúsza volna a kötelet.) Valamiképp a gyilkosság módját is megszelídítette az idő, Hollós atyát álmában érte a halálos ütés, mesélték, s szinte kezdettől hittek ebben. (De nem így volt. Megvirradt, kilépett a folyosóra. Látta a gyilkost, védekező könyörgéssel feje elé tartotta a kezét. Az első csapás végzett vele.

Az anyának már többet, tovább kellett szenvednie a halálért, a gyilkos szétverte a fejét.) A gyilkosság színhelyén, az ódon paplak folyosóján ma emléktábla van. (Akkor épülhetett a paplak, amikor a barokk templom. Vastag falak, tágas terek, akkora a konyha, mint egy táncterem. A gyilkos itt töltötte az éjszakát.) A paplak ablakain mindenütt rácsok, már a gyilkosság után kerültek ide. De a mellékhelyiség ablakán, ahol a gyilkos bemászott, akkor is volt rács. Hogy mivel ölt ez a kiskatona? Kegyetlen fegyverre lett a kezében egy ártatlan ostyasütő! (Három kilós öntvény! Ma a Veszprémi Püspökség muzeális tárgya.) Az emléktábla alatti vázába rózsákat vittem. Az áldozat hajdan a hitoktatóm volt a kaposvári Szabadságparki (ma Berzsenyi) Iskolában és papunk a Szent Imre plébánián.

(Az áldozatok) Hollós Bélát 1959-ben helyezték el a városából, a templomából, a közegéből, ahol népszerű volt, ahova tudásával, műveltségével illett. Egyetlen mondatnyi dörgedelem minden prédikációjában volt, ma is hallom. „Te, a XX. század embere!” – mondta. Mi, gyerekek, alig vártuk ezt a mondatot. Tudtuk, hogy jön. Némán kuncogtunk. Kánonjogot tanult tudós pap volt. Nem volt szigorú, ezért ezt a dörgedelmet inkább afféle szólásmondásnak tartottuk. Humorérzékkel megáldott ember volt. Mindig mosolygós, különösképp gyerekek között. (Sose kérdezte, kit írtak be a szülei hittanra és kit nem. Az előbbi hátránynak számított akkor. Mi meg szerettünk volna továbbtanulni. A hittanórák illegalitásának kétségkívül volt varázsa.) Az autó és motor iránti szenvedélye is városi jelenséggé tette Hollós Bélát. Simson motorral járt az iskolánkba. (Nem a távolság miatt, a templom és az iskola egyaránt a Szent Imre utcában volt/van.) Nemcsak az autó volt ritkaság akkoriban, a motor is. A piknikus alkatú pap enyhén szólva jobbról-balról lelogott róla. Valószínűleg maga is tudta, hogy nem motorra termett, de nem törődött vele. Később az osztrák rokonoktól kapott egy használt bogárgátú Volkswagent. Hetesen emiatt terjedt el a hír, hogy gazdag. Az édesanyja Bécsben született,⁴ nevelkedett. Onnan hozta feleségnek a kisbéri tanító. A rokonok között akadt egy Mici Tante, akinek óra- és ékszerüzlete volt, s aki néha családostul megjelent Hetesen. Igazán nem biztos, hogy Bécsben gazdagnak számított; akkor nem használt bogárhátút ajándékozott volna az unokaöccsének. De a suttagások ékszerekről szóltak. A hagyatéék átvételi elismervénye ezt nem bizonyítja. Özv. Hollós Béláné Merville Stefániának két pár fülbevalója volt kövekkel, arany karikagyűrűje, ezüst karkötője, ezüst brosstűje, nyaklánc arany kereszttel és még néhány apróság. Az egyik tanútól tudjuk, hogy 300 forint volt a nyugdíja és 600 forint a saját spórolt pénze. Az édesanyja is városi jelenség volt. Az egyetlen fennmaradt fotón – a hetesi templom tövében, a halála évében is – csinos úriasszony: kalap, selyemruha, topánka, selyemharisnya, ridikül, sikkes mozdulat. Semmi öregasszonyos, semmi falusias. El sem tudjuk képzelni fejkendősen. A fotót kézben tartva számúzóttnek érezzük őket Hetesen, pedig otthon voltak. Az a bogárhátú olyan volt a falunak, mint egy mentőautó. Csak kopogni kellett az ablakon, s az atya máris sofőr volt. Az édesanyja pedig mindenkinek Stefi néni.⁵

Az áldozatok

(A *gyilkos*) Répási Tibor gyerekként bejáratos volt hozzájuk. A „Sütőben hagytam az ebédet”, „Kulcs a lábtörő alatt”, mondta a sekrestyés nehezen kezelhető ötödik gyerekének a plébános édesanyja, ha véletlenül házon kívül volt. Úgyszólván otthon volt náluk Répási László Tibor.⁶ Az emlékezők magányos gyereknek mondják. Egy fejjel volt magasabb az osztálytársainál. Az osztályképeken mindig oldalt állt. Mintha nem is közéjük tartozott volna. Magányos volt a családban is, ahol két lány és három fiú élt. Nagyokat csavargott, senkinek sem hiányzott. A plébánián hittek abban, ahogy ma mondjuk Ferenc pápa nyomán, hogy Isten nem teremt seletet. Majd megnevelik, gondolták. Nem sikerült. Megsajnálták, mert a tbc-s anya, a kaposfüredi Tián Mária a gyerek négyéves kora óta többet volt kórházban, mint otthon. Mire ez a fiú kamasz lett, az anyja meghalt, az apa mostohát hozott a házhoz, és még egy testvér született.

A falu szája szerint afféle gonosz mostoha volt Simon Ilona. Hetesen nem fogadták be, már a külseje is riasztotta őket. Nagy lila száját festett magának, bordélyba illett, nem a faluba. A rámaradt félárvak közül – eskü alatt tett vallomása szerint – a leginkább a későbbi gyilkoshoz húzott. Tanúvallomásában, amelyet önként és dalolva tett, így emlékezett nevelt fiára: „Vele voltam a legjobban megelégedve a fiúk közül. Nem beszélt vissza, nem szidalmazott, nem akart bántani, ha rászóltam, akkor meghúzta magát. A magatartása eléggé gyámoltalan és gyáva volt.” Mások azt mondták róla, hogy sunyi. Az iskolával csak baja volt ennek a gyereknek. (Hetedikben megbukott – történelemből és magyar nyelvtanból. Osztályt ismételt, így csak 1961-ben végezte el Hetesen az általános iskolát.) A többi gyereket szinte áztatta a vallomástevő nevelőanya. Józseftől egyszer elvett egy pisztolyt, mire az késsel támadt rá. Erzsébet öngyilkossággal próbálkozott (méreggel, kötéllel), aztán megszökött hazulról. Ha lehet ilyet mondani erről az anyáról, Tibort hozzájuk képest kedvelte. Nevelte is: Aki gazdag, attól el kell venni, amiye van, mondta neki mániákusan. Megfogantak a szavai. Tóth István, a marcali laktanya alezredese szerint⁷ Répási Tibor honvéd meg akarta győzni a társait, hogy az „élet sok pénz nélkül nem ér semmit”. Ezzel a véleményével, ahogy akkor mondták, szinte kakukktójás volt a többiek között.

És milyen volt az apa? Ő is önként tanúskodott. Nem sok jót mondhatott magukról. A proletársoron laktak, a Petőfi u. 29-ben. Abban az időben, amíg az édesanya kórházban volt, és a gyerekek otthon árválokodtak, mézlopás miatt a börtönt is megjárta. (A sekrestyés feladatait jobbára a nagyobbik lány, Rózsi látta el, és egyébként is csak 1961-ig volt sekrestyés.) Nem kárhoztathatjuk, mert védeni is próbálta a fiát. Csak túlzásokba esett. „Jó gyerek volt, mondta, az iskolai évek alatt nem volt vele különösebb baj. Inkább szerény volt.” Igazmondónak egy másik kérdésben sem tartathatjuk ezt az apát. A tárgyaláson azt mondta, hogy ők a fiával Stefi nénit csak „nagyságos asszonynak” szólították. Csak szemet, fát segítettek neki behordani. Merville Stefánia jósága felejtődött. És soha, senki nem szólította Hetesen „naccságának”. A

gyilkos tanúvallomásában is Stefi néni. (Kétszer is. Meg is erősítette, hogy mindig így szólította.)

A tárgyaláson a testvérek sorsáról is kiderült egy s más: hogy József Márianosztrán ül, Zoltán ismeretlen helyen, de börtönben. A húga öngyilkos lett, de az apa időben levágta a kötélről. A gyilkos tanúvallomása arról is szólt, hogy nem járt haza a szüleihez, mert „nevelőanyámmal nem voltam jó viszonyban”. Vajon ki mondott igazat? Az anya vagy ő? 1967 áprilisában, a hetesi búcsún látták utoljára. Szép kis család, mondhatnánk közhelyszerűen. De nem ilyen egyszerű a dolog. Fájdalmas történet ez, úgy, ahogy van, arra is példa, hogy íme, így „nevelődhet” gyilkossá valaki. A népmesében a szegények általában jók, a gazdagok rosszak. Meseszerű művekben, például Móra Ferencnél is, szegénységben terem a jóság. Túl sok ellenpélda találnánk erre az életben. Ha az áldozatok szerepére gondolok, a Szerb Antal nyomán szállóigévé vált mondat jut az eszembe: „Minden jótett elnyeri a maga méltó büntetését.”

(Egy papi pálya rejtélyei és állomásai) Hollós Béla plébános úrnak nem esett volna semmi baja, ha Kaposváron maradhat. Elképzelhetetlen, hogy önként távozott volna 1911-ben épült szépséges kis neoromán templomából, ami eredetileg a Somsich Gimnázium (ma Táncsics) kápolnája lett volna; továbbá az akkoriban legszebb, polgári értékeket őrző városrészből; a gyönyörű park közeléből; szeretett hívei köréből. Nem ez volt az egyetlen meglepő áthelyezés akkoriban városból faluba. De a miértnek írásos nyoma sosem maradt. Szóban intéződött minden. Oknak elég volt, hogy valakit túlságosan is kedveltek, ahol éppen volt. Egy evangélikus lelkész mesélte a minap a rádióban, hogy Nagytarcsáról egyszer csak Békésben találta magát, és öten figyelték. (Arra is van példánk, hogy pusztán a népszerűségéért megölték valakit Rábakethelyen. A szülővárosom, Szentgotthárd szomszédságában történt. A huszonhat éves Brenner János⁸ káplánnal harminckét késszúrás végzett a zsidai erdőben. Haldoklóhoz csalták. Sokáig beszélni sem lehetett arrafelé arról, hogy mi történt. Az 1950-es években megfélemlített nyugati határszélen vagyunk. Valakit megvádoltak a gyilkossággal, halálra is ítélték, de azután felmentették. A hatalomnak akkor és ott kevesen hittek. Maradtak a talányok.

Csak a kutatásaim során csodálkoztam rá, hogy a nagyon városi Hollós Bélát a szolgálat inkább falvakhoz kötötte. Lehet, hogy mégsem száműzöttként élte meg a hetesi pásztorkodást. Életrajzában meglepő tény, hogy szinte kizárólag somogyi falvakban szolgált. Valamiképpen idekerült (ki tudja, miért?), aztán maradt. Egy névtár őrizte meg szűkszavú életrajzát.⁹

Kisbéren született 1914. november 20-án. Az apja tanító volt. A család három fiúgyermeket nevelt: Bélát, Sándort, Jánost. Hollós Béla Győrött és Pápán járt gimnáziumba. 1936. június 22-én érettségizett. 1937–1941 között a veszprémi szeminárium növendéke volt. 1941. március 30-án szentelték pappá. 1941. július 1-jétől káplán Mernyén. 1946. júl. 12-től Felsőmocsoládon plébános-helyettes. Epizód, hogy az 1947–1948-as tanévben a budapesti teológián kánonjogot hallgat. 1951 novemberétől templomigazgató és hitoktató a kaposvári Szent Imre plébánián. 1959

márciusától lelkész Hetesen, 1966 májusától esperes ugyanott. 1967. december 3-án gyilkosság áldozata lett. Kisbéren temették el december 9-én óriási részvét mellett a családi sírboltba. Apja mellé, anyjával együtt. Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzó mondta a gyászbeszédet. A gondosan vezetett „historia domus”-ból tudjuk, hogy negyven paptestvére kísérte el utolsó útjára. Ugyanebből a naplóból tudjuk, hogy néhány héttel korábban egy másik esemény is megrázta a falut. A falu orvosa megölte gyógyíthatatlanul beteg gyermekét, aztán a saját életének is véget vetett. Eltemették, de nem a temető árkába. A helybeliek részvételéből is, irgalomból is jól vizsgáztak.

(*A történet rekonstruálása*) Hiányos emlékdarabkákból, megsárgult periratokból, tanúvallomásokból, ítéletekből próbálom összerakni, mi is történt azon a decemberi hajnalon, fél évszázada a hetesi paplakban. (A periratokat a Hadtörténelmi Levéltárban dr. Szakály Sándor történész támogató nyilatkozatának segítségével tudtam áttekinteni. A gyilkos kiskatona volt, az ügyet katonai ügyészség tárgyalta.) – Nem perújrafelvétel ez az írás! Hogy ki tette, miért tette, hogyan tette? – nem kérdés. A bűn bűn marad, a gyilkos gyilkos. De a részletek mégiscsak érdekesek évtizedek múltán is. Nem hiszek a született gonosztevőkben, de a halálbüntetés eltörlését mégis az emberiség luxusának tartom. Ez az egész olyan bonyolult, mint a hit. Nincs hívő, aki néha ne kételkedne; és nincs hitetlen, aki némelykor ne hinne. Az igazságérzet folytonos megrendülései velejárói a halálbüntetés eltörlésének. A jogos felháborodás is. Egy kislány (Szita Bence) és egy szépséges fiatal trafikos lány, a hajdani szinkronúszó (Gém Fruzsina) meggyilkolása városunkban is felkorbácsolta a szenvedélyeket. Halálért kiáltottak az emberek. Ezt valahogy meg kell érteni.¹⁰ A *Hidegvérrel* amerikai kisvárosában egy időre eltörölték a halálbüntetést, aztán visszaállították. Másutt is történt ilyen, de nem Európában. Mi megengedjük magunknak ezt a luxust. Amíg lehet.

Truman Capote regényének címét nem véletlenül kértem kölcsön. Ez a hetesi gyilkosság a mi kis „hidegvérrel” sztorink. A kansasi gazda nem tartott otthon pénzt, a paplakban ez a kiskatona 130 forintot talált egy patkóerszényben. A két kansasi fiú a tenger mélyére süllyedt kincsekről álmódott, a hetesi sekrestyés ötödik gyereke arról, hogy egyszer gazdag lesz. Hét forint volt a zsebében, amikor gyilkolni indult.¹¹ S vajon mit lehetett venni akkoriban 130 forinton? Ne arra gondoljunk, hogy hány darab 3,60-as kenyeret! A legpontosabban arra emlékszem, hogy egy kezdő tanár fizetése 1300 Ft volt, tehát ennek a tizedét érte. Azaz nem sokat, de nem is olyan keveset, mint gondolnánk. Némiképp Répási emlékezetére is hagyatkozhatunk. Az általános iskola után egy ideig Komlón volt tetőfedő ipari tanuló. 1963-tól a kaposvári, Bajcsy Zsilinszky utcai főpostán dolgozott a bevonulásáig, 1966 nyaráig, mint betanuló segédmunkás. Feladatai a leginkább vidéki kiszállásokhoz kötődtek. Emlékezete szerint 1600–1700 Ft-ot keresett. (Minden bizonnyal a 31 forintos napidíjjal együtt.) S hogy mire költötte? Munkásszállásra, italozásra, néha mozira, sőt: a Csiky Gergely Színházban is volt. Könyvet nem olvasott, ezzel mintha büszkélkedett volna.

(Egyébként ha lett volna ideje felfordítani az egész házat, 70 darab százforintost, azaz összesen 7000 forintot talált volna a hagyaték átvételi elismervénye szerint.)

(Hetes) A *Hidegvérrel* kisvárosa vadnyugati atmoszférájú volt. Hetes csendes kis falu. Nem egészen az Isten háta mögött. Kaposvártól csak 11 km-re van. Köves útja volt Somogysárdra, Marcaliba. Nem zsákfalu. 1287-ben már templomos hely volt. Mátyás korában mezőváros. Egy török kincstári adóív negyven házat említ. A XX. század elején 1100-an lakták a hét utcát. Ma is. Hasonló lehetett a helyzet az 1960-as években. (Hogy közel százan szerepelnek a telefonkönyvben, ezzel az adattal már nem is tudunk mit kezdeni. Csaknem minden kölyöknek okostelefonja van – Hetesen is. De a mai falu eldicsekedhet a honlapján, hogy az iskolának nyelvi és számítógépes stúdiója van, és tizenöt művészeti csoport kelti jó hírüket.)

Abba a vadnyugati atmoszférájú kisvárosba jobban illett egy ilyen gyilkossági sztori. Ez a mondat persze időközben elavult. Olyan korban élünk, amikor mindenhol, minden megtörténhet. 2016 nyarán a gyönyörű normandiai város, Rouen egyik templomában lefejezték a nyolcvannégy éves Jacques Hamel atyát. Ő legalább nem ismerte a gyilkost. A minap egy kurd lakodalomban tizenkét-tizennégy éves gyerek volt az öngyilkos merénylet, és babakocsiba rejtette a bombát. De a múltat se felejtsük! Nem volt az olyan jó. Jacques atya városában került máglyára 1431-ben egy tizenkilenc éves ifjú lány, akit ma Szent Johannának hívunk. A máglya körül bizonyára sokan tolongtak, lássák, ahogy ég. A kivégzések látványosságának számítottak. Lehet, hogy ma is.

(A tárgyalás) A gyilkos tanúvallomása 13,5 sűrűn gépelt oldal – szimpla sor-közzel. Egy kerek órába telhetett, amíg elmondta. Nem tudjuk, hogy írott szöveget olvasott-e fel, vagy emlékezetből mondta. Tettét beismerte, és hihetetlen aprólékos-sággal adta elő. Van logikus struktúrája mindannak, amit elmondott. Visszatekin-tett arra is, ahogy a gondolat megszületett benne. Mindenre kiterjedő gondossággal mutatta be, ahogy alibit próbált csinálni magának. Semmit sem felindulásból tett, mindent végig gondolt. Ha lehet, erőszak nélkül, ha nem, erőszakkal szerez pénzt, gondolta már a marcali állomáson, amikor Hetesre indult.

Egy filmforgatókönyv számára a gyilkos vallomása szinte kész eseménytörténet. Percről percre rögzített mindent. Egyetlen pillanatra sem volt pánikban. Hogy visszaforduljon, az órák alatt sem jutott eszébe. Furcsa távolságtartással mesélt, mintha nem az ő egyetlen, fiatal életéről lett volna szó. Gyanúsítottként tett vallomását fenntartotta. A „megbántam” szó nem szerepelt a szótárában.

„Elismerem – mondta –, hogy előre kitervelt módon, 1967. december 2-án éjjel behatoltam Hetes községben a római katolikus plébánia épületében a WC ablakán lévő rács kifeszítése útján, és az épületben a megfelelő eszközt megkeresve, a vasból készült ostyasütővel december 3-án a kora reggeli órákban előbb Hollós Béla plébánost egy ütessel, majd pedig özv. Hollós Bélánét, a plébános anyját két ütessel agyonütöttem, és a lakásban nekem tetsző tárgyakat, így szemüveget, bőrtokban asztali órát, kulcskarikán több kulcsot, közöttük a slusszkulcsot is, 4 db szivart, a plébános zsebéből, egy fekete színű használt pénztárcát benne 130 forinttal elloptam, és a be-

törés helyén, a WC-ablakon keresztül a házból eltávoztam. A büntettet pénzszerzési vágyból követtem el.”

Gyakran érezzük a tanúvallomás szövegében, hogy ezek nem az ő szavai. Aki a jegyzőkönyvet gépelte, meglehetősen ösztönösen vagy kötelező módon, de használta a hivatalos nyelvet. Pl. „előre kitervelt módon”; „behatoltam”; „kifeszítése útján”; „eltávoztam”; „pénzszerzési vágyból”... Ő egyszerűen bemászott volna.

Megdöbbenő, hogy másfél esztendeje eltervezte mindezt. „1966 tavaszán megfordult a fejemben – mondta –, hogy valahonnan mindenáron pénzt kell szerezni. Gondoltam arra, hogy a hetesi plébánosnak, Hollós Bélának van pénze, és ott könnyen tudnék pénzhez jutni, mert Hollós Béla idősebb, beteges ember és csak az anyjával, özv. Hollós Bélánéval – aki idős asszony – lakik együtt. Lehetséges, hogy a pap személyét ittas állapotomban katonatársaim előtt is említettem, mint olyat, akitől tudnék pénzt szerezni...” (Állítólag egyik katonatársa névtelen levélben jelentette fel a bíróságon, a levéltári anyagban nem találtam meg a levelet, de ez alapján elképzelhető, hogy volt ilyen.)

Répási Tibor 1967. december 2-án 14 órától december 9-én 9 óráig kapott szabadságot. Azt is mondták, hogy disznóölésre ment, de azt is, hogy eljegyzésre. A kaposmérői állomáson leszállt, és a Baglyas alatt, Ebédvesztő-pusztát érintve dűlőúton érkezett Hetesre. Szinte filmszerű, ahogy fényeket, zörejeket rögzít (holdvilág volt, a szeszfőzdében dolgoztak stb.), nagyon akkurátusan néz körül (a kutyaól üres). Ahogy a WC-ablak rácsát kifeszíti, az hasonlít arra, ahogy a romantikus regényekből rabok szabadulnak. Szinte késlelteti a manőver bemutatását, hogy izgalmasabb legyen. Érzelmi reakciói nincsenek. Félni se fél. Inkább csak megijed zajoktól (beugrik az ablakon egy szürke macska, egerek hancúroznak a padlásfeljáróban). Idegeségére csak az utal, hogy elszív egy csomag cigarettát. Megtudjuk, hogy 1961-ben járt itt utoljára. Mindent ismer, csak néhány új tárgy zavarja. (Ilyen például az időnként berregő hűtőszekrény.) Türelmesen vár egy támlás fehér konyhai széken. Úgy írja le a konyhát, mintha egy kamera pásztázna. (Ma is nagyon hasonló ehhez ez a helyiség.) Rápillant a faliórára, éjfél van; aztán megy az idő, és már háromnegyed öt és így tovább. (Folytonosan jelzi az idő múlását, ahogy egy krimiben szokás.) Nem akar villanyt gyűjtani, meg akarja várni, amíg virrad. Nagyon lassan világosodik, december van. Leír mindenféle tárgyat, amit egy-egy gyufa lángjánál a konyhában, a spájzban és a padlásfeljárónál lát. (Szitát, palacsintasütőt, ásót, gereblyét stb.) Úgy tűnik, semmi se kerüli el a figyelmét. És rátalál az ostyasütőre. Eddig csupán egy vastag szőlőkaró volt nála, amivel nemigen lehetett volna gyilkolni, legfeljebb verekedni.

Világosodik, a folyosóajtó mögött vár, hogy a szobából kijöjjön valaki. Arra is figyel, hogy az ajtót ne mozdítsa, mert recseghet. Negyedhétkor lépteket hall. Hollós atya volt: „Rám nézett, észrevett. Réműlt lépéssel meghátrált. Egy lépést tett hátra, én akkor kiléptem az ajtó mögül, még magasabbra emeltem azt a vasat, ezt látva Hollós Béla reflexszerűen felkapta maga elé a kezét. [...] Ebben a pillanatban ütöttem fejbe [...] összerogyott. Egy szót sem szólt. Nem is jajgatott, nem is hörgött, semmiféle hangot nem adott.”

Az anyát a szobájában ölte meg. Csak egy sikoltásnyi ideje volt szegénynek, kétszer zuhant rá az ostyasütő. „...akkor láttam meg, hogy véres az arca. Az egész arca tiszta vér volt. [...] Ilyen állapotban hagytam ott Stefi nénit...” – mondta. Tudjuk, hogy még sokáig hallotta hörögni.

Két halottal a háta mögött gondosan kikutatta az összes fiókot. Először egy szemüveget vett magához. Gyengén látott, a szemüvege összetört, régóta nem telt rá, hogy újat vegyen. De azt is elvitte, amiről fogalma se volt, hogy micsoda. A kihallgatáson tudta meg, hogy azt a fekete gyöngysort rózsafüzérnek hívják. A halott Hollós Béla zsebeiben is kotorászott. Az ostyasütő mindvégig a kezében volt, végül a falnak támasztotta. Hat óra negyvenöt perc lehetett, amikor elhagyta a házat. Egy kulcs-csomót elveszített menekülőben. Észre se vette, bűnjel lett. Csak az esemény végén voltak érzelmi reakciói: „Ideges voltam, gondoltam arra, hogy hátha jön harangozó vagy valaki más, és félttem, hogy ott talál.” Órák múlva tényleg Török Sándor harangozó találta meg a vérbefagyott holttesteket. Már háromszor beharangozott a vasárnapi misére; nem csoda, ha baljós érzésekkel indult a paplakba.

A községet elhagyva, a Kaposmérő felé vezető dűlőúton a gyilkos már rágyújtott egy szivarra. A szivarokból később nagyvonalúan ajándékozott rokonainak, katonatársainak. Távozóban először is alibit konstruált. Egy kaposvári rokon családot látogatott meg a Micsurin utcában. Azután Kisbajomban Erzsébet húgát és nagynénjét. Ezeket a látogatásokat december 2-ra datálta, senki se hitt neki. Furcsa módon a gyilkosságnak nem volt árulkodó nyoma rajta. Húgát idézem: „Amikor Tibor bátyámmal találkoztam 1967. december 3-án, magatartásán semmi rendkívülit nem tudtam felfedezni.” A marcali parancsnok is így vélekedett jellemzésében. „A szabadság után rendkívüli nyugalommal és természetességgel viselkedett, nem tűnt fel semmi különös a magatartásában.” A szabadságos katona napokkal korábban, már december 4-én visszatért állomáshelyére. Egy honvéd nem szokta így megkurtítani az eltávozást. Ha a parancsnok nem is, de mások észrevették, hogy naponta elsőként keresi a portán a Népszabadságot, izgatottan lapozza, ő, aki máskor soha nem olvasott semmit; azt is megfigyelték, hogy éjszakánként bezárkózva mos valamit a fürdőben. Akkortájt íródhatott az a névtelen levél. Valakinek eszébe jutott, hogy Répási Tibor december 3-án Hetesen volt.

Az igazságügyi szakértői vizsgálatok az érzelmek fejletlenségét állapították meg okként. Először dr. Zavilla Norbert, a kaposvári kórház patológusa, majd dr. Ozsváth Károly orvos alezredes, katonai igazságügyi szakértő és dr. Kovács Miklós ideg- és elmeorvos. Azt is tudjuk, hogy honoráriumként száz-száz forintot kaptak. Ismerjük a hivatalból kirendelt védő nevét: dr. Varga Károly volt Kaposvárról. A történetet olvasva az érzelmek teljes hiányával találtam magam szemben. Katedrán töltve életemet, elszörnyedtem, mivé lesz érzelmek, érzelmi nevelés nélkül egy ember. Kimondta ugyan, hogy: „Bűnös vagyok.”, de vajon történt-e benne valami ez alatt. A hálát nem ismerte, a jóságra nem emlékezett. A részvét nem rendítette meg. A tárgyaláson az egyik fogalmazó (Ráczné) megszánta. Nem reagált rá. Amikor az ítéletet kihirdették, elszürkült. Utolsó vacsoráját és reggelijét megette. Nem tudjuk,

kitől búcsúzott el, egyáltalán elbúcsúzott-e valakitől. Még nem volt huszonhárom éves, amikor meghalt. Vajon volt-e ember, akinek hiányzott? Hogy miért kellett meghalnia, tudjuk. De vajon miért élt?

(Az ítélet) Rettenetes volt a bűn, rettenetes a büntetés. Az ítélet kelte 1968. március 1. A tárgyalás három napon át tartott. A falu közel kétszáz lakosa tett előzőleg vallomást. Hiába volt bűnös ez a fiatal honvéd, egy halálos ítéletet mégiscsak rettenetes olvasni: „A Népköztársaság nevében! A Kaposvári Katonai Bíróság Kaposváron, 1968. február 28., 29. és március hó 1. napján megtartott nyilvános tárgyaláson meghozta a következő í t é l e t e t: A Néphadsereg Marcali 6043. alakulat állományába tartozó és 1967. december hó 12. óta előzetes fogvatartásban lévő R é p á s i T i b o r honvéd, aki 1945. június 6-án Kaposfüreden született, Hetes, Petőfi u. 29. szám alatti lakos, magyar állampolgár, 8 általános iskolai végzettségű, betanuló munkás polgári foglalkozású, nőtlen, vagyontalan, apja: József, anyja néhai Tián Mária, büntetlen előéletű vádlottat b ű n ö s n e k mondja ki előre kitervelt módon, nyereségvágyból és több emberen elkövetett emberölésben, é s e z é r t ő t halálbüntetésre í t é l i. A felmerült bűnügyi költségek az államot terhelik. Bűneljegyzék...” (Aláírni is rettenetes lehetett. Talán ezért olvashatatlanok a kézírásos aláírások, a tanács elnökéé és az egyik katonai ülnöké. A harmadik valamennyire kisilabizálható. Furcsa, hogy gépirással nem ismételték meg a neveket egy ilyen okmányon. Hogy nem volt kötelező!) A kegyelmi kérvényt április 10-én elutasították, május 3-án hajnali öt órakor az ítéletet végrehajtották. (2015. május 16-án egy fotón bemutatta valaki a hajdani hóhér kötelét a Somogyi Hírlap olvasóinak.)

S hogy mi maradt Répási Tibor után? 1 db legénységi köpeny, 1 db legénységi zöld ing, 1 pár legénységi kesztyű, 1 db legénységi pantalló és egy pár legénységi barna félcipő. Semmi sem volt az övé, csak egy Pobjeda karóra és egy pálinkásüveg, amit elküldtek a nagynénjének Kisbajomba, valamint egy semmit sem érő nyaklánc, amit megkapott a húga.

A Hadtörténelmi Levéltárban nagy kartondoboz őrzi a per iratait. Elöttem fél évszázada nem nyitotta ki senki. A dobozban cédula: naplózott ügyiratok. Irattárba helyeztetett 1968. május 6-án. Megőrzendő 2008. december 31-ig. Ez már egy felejtésre ítélt történet volt.

Jegyzetek

- ¹ Öt napig semmit sem olvashattak a gyilkosságról, mintha hírértéke se lett volna. (Lásd: *Kettős gyilkosság Hetesen*. Somogyi Néplap, 1967. december 8.) Több mint két hét telt el bizonytalanságban. (Lásd: *Elfogták a hetesi gyilkost*. Somogyi Néplap, 1967, december 19.) A periratokból tudjuk, hogy december 12-én lett gyanúsított Répási Tibor.
- ² Capote, Truman: *Hidegvérrel*. Fordította: Szijgyártó László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 14.
- ³ Vas András: *Az elítélt halálának oka: fulladás*. Somogyi Hírlap, 2015. május 16., 4. (Megjegyzés: az 1956-os megtorlások után csak két halálos ítélet született Somogyban. Mindkettőt katonai bíróság mondta ki.
- ⁴ A kisbéri plébániától megkaptam mindkettőjük keresztlevelét és halotti bizonyítványát. Az anyja neve a család franciaországi származására utal. A francia tengerpartot idézi.

- ⁵ Arról, hogy miként éltek Hetesen, Bank Lajos hajdani iskolaigazgató mesélt nekem, aki a történet minden szereplőjét ismerte, a gyilkost gyerekkorában tanította. Részt vett a tárgyaláson is a kaposvári Bajcsy Zsilinszky utcában. Az áldozatok fotóját is tőle kaptam.
- ⁶ Répási László Tibor: Kaposfüred, 1945. június 6. – Kaposvár, 1968. május 3.
- ⁷ A laktanyaparancsnok jellemzését idézzük majd, annak ellenére, hogy a gyilkos csak 1967. november 13-án került Marcaliba, korábban a kaposvári laktanyában volt.
- ⁸ Brenner János káplán (1931–1957). Boldoggá avatása folyamatban.
- ⁹ Lásd: Pfeiffer János: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kánonokjai, papjai. Püspöki Levéltár. Veszprém, [1990], 502–503.
- ¹⁰ A liberális joggyakorlat időnként kiveri a biztosítékot. A. B. Breivik például, aki hetvenhét embert ölt meg, beperelhette a norvég államot embertelen bánásmód miatt. Három helyiségből áll a cellája. Futópadja, szobabiciklije, internetje van, de hideg a kávéja. A pert megnyerte, 53 évesen szabadul. Mit mondhatunk erre?
- ¹¹ Katonáskodása idején a kaposvári rokonoktól néha kapott egy-egy húszast. Többnyire mások fizettek neki, amikor kedvenc kocsmáit látogatta városunkban. Ilyen volt az Aranyfácán, a Hársfa, a Szomjás, a Zöldfa, a Fészek és az Erdei Borozó.

Takács Gyula: Köves tál, 1967.

avagy előszó helyett egy megjelenő könyvhöz

Utolsó pad is lehetett volna újabb, megjelenés előtt álló, ezúttal a tágabb értelemben vett pedagógia udvarában – tárcákból, jegyzetektől, karcolatokból, cikkekből, reflexiókból, glosszákból – válogatott kötetem címe a *Hátsó pad* helyett. Vagy *Az utolsó pad*, esetleg *Az utolsó padban*, csak hasonlóval talákoztam már könyv élén, s így inkább a hátsó melléknevet választottam, mely a magyar nyelvben tulajdonképpen ugyanúgy használatos az iskolai tantermeken belül és kívül. Hozzájárult eme választásomhoz az is, hogy a szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapjának, a Katedrának ezredforduló utáni főszerkesztőjeként *Hátsó pad* címmel rovatot indítottam a lap hátsó „szegletében”, olyasféle régi tapasztalat mentén is, hogy a hátsó padnak mindenkor különleges szerep jut az osztályban. Általában a legjobb tanulókat az első padba ültetik, a leggyengébbeket a hátsóba, de megtörténik az ellenkezője is, miután kiderül, hogy a hátsó pad némely diákok esetében gyakran a tanítási órákhoz nem feltétlenül tartozó játékok, apró merényletek, elbambulások színhelye, minthogy kevésbé belátható, főként a nagyobb létszámú osztályokban. Egyetlen hátránya: ha hátra fordul az ember, falat talál maga mögött, nem pedig embert, akivel társalogni lehet az órán, titkot megosztani, akinek papírgolyóba gyúrt üzenetet, rágógumit, rejtélyes módon becsempészett mobiltelefont, dobozos üdítőt lehet pad alatti járatokon a kezébe csúsztatni

Innen, de csak innen, az „embertelenség” felől nézve tűnhet büntetésnek a hátsó padban ülni, egyébként jó tanulónak, rossz tanulónak egyaránt kitűnő hely. Ahonnan – és ez a legfontosabb – be- és átlátható az egész osztály. És írni is lehet ott, függetlenül az éppen tárgyalt tananyagtól, kötelező feladattól, például szerelmes verset Zsuzsihoz, esetleg az új és gyönyörű miniszoknyás tanító nénihez. Írtam én is iskoláskoromban, majd később is, de már nem a hátsó padban, nem a hátsó padból nézve az országnyivá-világnivivá tágult osztályt, hanem utazó újságíróként. Jó, jó, újságíróként, mégis felvetődhet a kérdés, mit keres a csizma az asztalon, magyarul, mit keresek én a pedagógia újabban egyre rendetlenebb, feszültségekkel teli portáján, hogy jövök ahhoz, hogy a neveléstudomány, az oktatásügy végtelen és gyakran göröngyös tartományaiban tapasztalható újkori jelenségekről mondjak véleményt. Szeretném hinni, hogy a kötet anyaga majd választ ad erre a kérdésre, ám előtte szolgáljon némi segítségül életutam alábbi szelete, magam írta egyfajta én-szöveg, melynek alapját Csicsay Alajos nyugalmazott pedagógus-iskolaigazgató, író, pedagógiai szakíró vetette meg hat kérdéssel még a 2009-es esztendőben. Azóta hétnél is több esztendő vize folyt le a Dunán, s a szöveg, szerkesztői kérésre, tovább épült, frissült is.

– *Nyitrai felsőfokú tanulmányaid befejezése után a magyar, valamint az angol nyelv és irodalom jó ismerőjeként sok lehetőség közül választhatnál volna. Miért éppen az újságírásnak kötelezted el magad?*

– Számtalan gyermekkori és családi élményt, történetet, szellemi kalandot

kellene főlegként előzményként, de maradjunk annyiban, hogy már hetedik osztályos koromban eldöntöttem: újságíró, pontosabban sportújságíró leszek. Ennek nem volt köze a máig példaképemnek tekintett, egyébiránt Tállyán született, majd Királyhalmecen vasutasként, később hivatalnokként dolgozó apám éppen akkor, tehát 1961-ben bekövetkezett korai halálához. Szerettem volna világot látni, melynek kapuját a bélyegek tárták ki előttem, ma is megvannak azok az albumok. 1966-ban érettségiztem, s indultam is nyomban valóra váltani álmaimat, a pozsonyi Komenský Egyetem újságírói szakára, csakhogy megérkezvén a felvételire, a híres univerzitás ürességtől kongó, ilyenképpen gyanús épületébe; kiderült, az egyetem rossz dátumot írt a meghívómra, a felvételik egy héttel korábban lezajlottak. A királyhalmeci kórház fűtőházában kötöttem ki, majd egy év múlva vissza ugyanarra az egyetemre, orosz–angol szakra, ekkor helyszűke miatt buktam ki. Az angolt önszorgalomból tanultam, örömmre hat hónapra elvállalt apám református pap barátja, aki Angliában tanult, onnan hozott feleséget Királyhalmecre. Persze Shakespeare nyelvét nem adtam fel, tanultam tovább, akkor is, amikor két évig élelmiszer-nagyraktári alkalmazottként dolgoztam ugyancsak szülővárosomban. Három boldog esztendő – munkások között! Gorkijt parafrázálva, ez volt az én első egyetemem, és hála az égnek, hogy amazokra nem jutottam be. Ugyanakkor a Beatles, a Szabad Európa Rádió, a holdra szállás, hatvannyolc, a párizsi diáklázadások időszaka is volt ez, lapot szerkesztettünk, a Kelet Ifjúságát, sokszorosított formában, irodalmi esteket szerveztünk, gyakori vendégként fogadott verskezdeményeimmel korábbi igazgató-tanítóm, az irodalmárként is ismert Tolvaj Bertalan, aki hamarost, Dobos László miniszteri szerepvállalása mellett, a kormány nemzetiségi tikárságának vezetője lett. Hatvankilencben irány Nyitra. Felvettek. De már korábban megjelentek verseim, cikkeim, majd főiskolai hallgatóként és pozsonyi hivatalnokoskodásom idején könyvrecenzióim, kritikáim is. Valahogy addigi életem minden mozzanata az újságírás felé sodort. A sportból a sport iránti szerelem és érdeklődés maradt meg, a kultúra, az irodalom, a színház, az oktatásügy lett a világom, s ha nem hangzik nagyképűen, a szlovákiai magyar valóság.

– Egyike vagy azon jól felkészült szlovákiai magyar értelmiségieknek, akik a legválasztékosabban, ha úgy tetszik, legtisztábban beszélnek és írnak magyarul. Hogy volt türelmed mások, mi tagadás, olykor gyengécske írásait javítgatni, holott mint kitűnő köteteid engedik feltételezni, élvonalbeli szépíróvá érhetnél volna? Visszatekintve, nem sajnálsz a rengeteg kárba vesztett időt?

– A költő is meghalt bennem. Bár szerintem nem is létezett, különben jöttek volna a versek tovább. Ezzel cáfolom ama vélekedést, hogy az újságírás megöli az emberben a költőt. Miként ölhetné meg? Csak a szomszédom nem hiszi, hogy ha betonnal eldugaszolok egy lefolyót, az a víz előbb-utóbb akkor is felszínre tör valahol. Vajon hetvennégy óta miért nem írtam egyetlen sor verset sem? Teljes műben a szépíró sem mutatta meg magát bennem vagy belőlem. Hogy itt-ott esetleg megvillant, lehet, a lényeg: szépírói tehetségem sincsen. Más lapra tartozik, hogy szerkesztettem több neves írónk olyan trehány kéziratait, műfajtól függetlenül, amilyeneket

én szégyelltem volna kiadni a kezemből. Szerkesztői munkám elején hivatásos újságírók, illetve művészetkritikusok is meg-megleptek hasonló „művekkel”, aztán lassan megtanultam, kitől mit várhatok, az amatőröket is beleértve. Akadt kézirat, melyet csak úgy tudtam rendbe tenni, hogy odaültem vele a gépíró mellé, és fordítottam neki magyarból magyarra. Hogy akkor miért közöltük mégis? Mert amiről szólt, az, fontos volt. Egyébiránt a szerkesztéssel is úgy van az ember, mint metszés előtt a szőlővel. Dzsungel. De milyen jó érzés visszanézni rá metszés után. A rendre. Az igazi szerkesztői sikerélményt azonban mégis a Tózsér Árpádok, Koncsol Lászlók, Tóth Lacik, Szeberényi Zoltánok kézíratai jelentették, másrészt hogy az akkori kemény politikai-ideológiai kurzus ellenére sikerült sok kiváló szerzőt behoznunk az Új Szó, valamint vasárnapi kiadásainak hasábjaira. Külön nagyszerű, élménydús fejezete újságírói pályafutásomnak, hogy – a külföld helyett – riporterként barangolhattam a szlovákiai magyar tájakon, általában szolgálati kocsival utazva, ilyenképpen legeldugottabb falvainkat is testközelből ismerhettem meg, a Csallóköztől a Bodroghöz. Visszatérve még a versekhez, azért 2016-ban, hadd áruljam el, hogy ha költőnek nem is nevezhetem magam, az utóbbi három esztendőben, negyven év után, csak felszínre tört néhány vers, meg is jelentek, antológiában is, s ha lassan, de jön a többi. Mégsem halt volna meg bennem a költő? Mégiscsak igaz, hogy ha betonnal eldugaszolok egy lefolyót, az a víz előbb-utóbb akkor is felszínre tör valahol? Előbukkan, mint a bűvópatak.

– *„A közírás az igazi területe, leginkább a kulturális publicisztika, az emberi kommunikáció változatai” – írja rólad egykori tanárod, Szeberényi Zoltán irodalomtörténész, aki kezdettől fogva figyelemmel kíséri munkásságodat. Azt mondod, jól érezted magad az Új Szó szerkesztőségében, ahol lehetőség kínálkozott képességeid hasznosítására, egyszer csak mégis munkahelyet változtattál, és lettél regionális lapok és televízió – lehet, hogy csúnya kifejezés – napszámosa. Miért?*

– Számos oknál fogva nem akartam soha pozsonyi lakos lenni, hangozzék bár furcsán, szemafor nekem ne mondja meg, mikor mehetek, mikor nem, a szlovákokkal és a szlovák nyelvvel sincs bajom, de, némi pátosszal, megszoktam, hogy magyarul kérek kenyeret, és hát a gyerekekre is gondolnom kellett, ki tudja, honnan mennyit kellett volna naponta utazni az óvodába, iskolába. És még valami. Nekem emberként is, horgászként is fontos volt, hogy természetközelen maradjak, a Csallóközben meg szerencsémre kerékpáron tíz-tizenöt perc alatt mind a négy égtáj felé találtam vizet, hallal. Mindössze egy évet töltöttem a fővárosban, albérletben. Inkább az utazást választottam. Csallóközi pedagógus feleségem óhajának szívesen engedelmeskedve, Nagymegyeren telepedtünk le, ahol éppen negyvenharmadik esztendeje élünk együtt. Következésképpen idestova húsz esztendőn át ingáztam lakóhelyem és a munkahelyem között, oda-vissza cirka 140 kilométert naponta. Riportútjaimtól eltekintve, nem kevés ez. Akkor sem, ha hetenként otthon maradtam egy-egy napra, amikor hosszabb anyagot kellett megírnom vagy szerkesztenem, s akkor sem, ha élveztem a buszozást, a humorral megáldott sofőrök társaságát. De munkaszervezési és szakmai okok is közrejátszottak abban, hogy végül búcsút mondtam az Új

Szónak. Azonban nem lettem napszámos – mellesleg nem csúnya kifejezés ez az én esetemben, legfeljebb csak félig-meddig igaz –, tudniillik aki napilapnál dolgozott, és négy kollégájával egy rovatból 100–110 flekket adott le hetente olyan időkben, amikor az MTI-t leállították nálunk, az internet még sehol sem volt, az egy havilapban, hetilapban, illetve új műsorral hetente jelentkező televízióban fél kézzel megoldja a rászó feladatot. Olykor jut ideje arra is, hogy írjon egykori lapjába vagy a pozsonyi Irodalmi Szemlébe, tárcát a Vasárnapba, éveken át rendszeresen a dunaszerdahelyi Csallóközbe. Persze, akárhogy nézzük, huszonnégy órás készenlét ez. Ha patetikus akarnék lenni, azt is mondanám: huszonnégy órás szolgálat. Függetlenül attól, hány emberhez jutsz el.

– *Amikor Hodossy Gyula az általa 1993-ban indított cserkészlapot két év eltelte után pedagóguslappá minősítette át, te mindjárt melléálltál és vállaltad a szerkesztését. Rövidesen kiderült, hogy a nevelés- és oktatásügy tengernyi problémája között is otthonosan mozogsz. Honnan van ebbéli alapos tájékozottságod?*

– Én kritikusabb vagyok önmagammal szemben, miközben örökös kétely gyötör. Három-négy szótárral veszem körül magam manapság is, nehogy két zével írjam a zümmögöt; a közhelyektől meg rettegek. De hogy a kérdésre válaszoljak: akadt néhány jó szemeszterem a főiskolán, Szeberényi Zoltánnal, Zsilka Tiborral, az angol-amerikai irodalmat oktató Štefan Baštínnal, akinél angolul írtam a diplomamunkámat Arthur Miller *Az ügynök halála* című drámájából. Az angol tanszéken demonstrátorkodtam is; abban a bizonyos pozsonyi oktatási intézetben eltöltött egy évem magyarországi egyetemekhez, főiskolákhoz kötött a csehszlovák állami ösztöndíjjal ott tanuló szlovákiai magyar hallgatók révén; újszósként sok riportotum vezetett iskolákba, ugyanakkor mint szerkesztőnek, majd rovatvezetőnek, pedagógiai tárgyú dolgozatok sokaságát kellett elolvasnom; a Duna Menti Tavasz válogató bizottságának, zsűrijének tagjaként tanítók tucatjaival találkoztam; a feleségemmel, hazahozott munkáival naponta; annak idején rendszeres olvasója, egy-egy vitacikk erejéig szerzője is voltam a Szocialista Nevelésnek, oktatás- és nevelésméleti, illetve drámapedagógiai szakkönyveket bíráltam el, még többet olvastam, pszichológiát például; már a nyolcvanas évek elején magánórákat adtam angolból. Szóval, így vagy úgy, végigkíséri életemet a pedagógia, s talán az sem véletlen, hogy legszűkebb baráti körünket tanítók, tanítócsaládok alkotják. Az internetet már nem is említem, mint sokrétű tájékozódási és ismeretforrást. Legelőbb azonban a gyermekeimet kellett volna mondanom, ugyanis a gyermeknevelés, igen, a családon belül is, iskola a javából. És folytatnom kellett volna azzal, hogy a lányom szintén magyar angol–szakot végzett, három fiú édesanyja, az informatika felé orientálódott fiam három leány édesapja. Kerek családként mindnyájan a Csallóközben. Bevallom, eszembe jutott már, az írásra, szerkesztésre fordított időt nem lenne-e hasznosabb az unokáimba fektetni.

– *Nyolc évig voltál a Katedra főszerkesztője. Légy szíves, oszd meg velünk tapasztalataidat! Jókat és rosszakat egyaránt.*

– A Katedra indulásának idején kellemes meglepetésként ért, hogy sok te-

hetséges pedagógus szerző jelentkezett írásaival. Kár, hogy időközben néhányan lemorzsolódtak, elhallgattak vagy már csak nagyon ritkán publikálnak, s ez időnként elsősorban a tantárgyakkal, módszertannal foglalkozó rovatokon érződött. Ilyenkor kellett erőteljesebben mozdulnunk nekünk, szerkesztőknek, magyarán aktivizálnunk külső munkatársainkat, akik nélkül egyébként ez a lap, mint szaklap, nem jutott volna olyan messzire. Voltak évek, amikor nagyobb teret kapott a művelődéstörténet, máskor az iskolai riportokra és a szülőkhöz szóló írásokra helyeződött át a hangsúly. Ezek a változások, tartalmi-formai újítások minden esztendőben júliusi, tanév végi értékelő szerkesztőségi értekezletünk eredményei voltak, melyen a munka java részét vállaló és végző szerkesztő kollégámon, a tokaji születésű, Dunaszerdahelyre nősült Nagy Attilán kívül részt vett ezeknek a tanácskozásoknak a szervezője, Hodossy Gyula, kiadónk, a LiliumAurum igazgatója, a Katedra Társaság néhány, szerzőként is aktív tagja, valamint, természetesen jómagam. A koncepciót gyakorlatilag közösen formáltuk, ám ez nem zárta ki, hogy a főszerkesztő ne ragaszkodjon valamely irányvonalhoz a nagy egészen belül vagy az ő ötlete nyomán egy műfaji „leágazás” ne kapjon teret, például az esztétikai nevelés érdekében. Amit sajnálok: tudomásom szerint ma is jóval kevesebb pedagógusnak jár a Katedra, mint amennyinek járhatna. De, sajnos, így vagyunk az irodalmi lapjainkkal is. Ami akkor is elgondolkoztató, ha rohamosan nőnek az internetes lapfelületek, születnek online irodalmi lapok.

– *Hosszú ideig a Katedra volt az egyetlen rendszerváltás utáni szlovákiai magyar pedagóguslap, akárcsak korábban a Szocialista Nevelés, illetve a Nevelés. Most már kettő is van. Hogyan tudtátok egymás között megosztani a feladatokat? Volt-e egyáltalán ilyen szándék a két lap szerkesztőiben?*

– Nem, de nem is volt szükséges. Tudniillik a Pedagógus Fórum egy szervezetnek, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének a lapja, ebből eredően más, ha szabad ezt a kifejezést használnom, újságyszerűbb a profilja, viszont a Katedra, mely szaklapként deklarálja magát, hosszabb tanulmányokat, elméleti és elemző munkákat is közölt, közöl. Szóval nem zavartuk egymás köreit, mondhatnám félig tréfásan. A lényeg, hogy más-más eszközökkel és módon, de mindkét lap a szlovákiai magyar oktatásügyet, a honi magyar pedagógustársadalmat igyekszik szolgálni. Ha nem hangzik túlságosan patetikusan, ez jutott nemzedékünknek, egyáltalán a (cseh)szlovákiai magyar művelődés szolgálata, szellemi-művészeti életének gyarapítása különböző frontokon és formákban. Vagy mondhatnám, ezt választottuk, de azt hiszem, nagyobb szerepük volt itt a génünkben munkáló, természetes kezdeti individualizmusunkból kirángató és a közösségi felé vezető ösztöneinknek.

TARI ISTVÁN: A HÓHÉR VILLÁMGYORS MEGDICSŐÜLÉSE

Hosszasan kellene elemezgetnünk, boncolgatnunk a délszláv főhóhér villámgyors megdicsőülésének részleteit, tanulságait, hisz a népirtásban élen járó partizánvezér, mindössze tizenkét év alatt, megdicsőülhetett a magyarság ajkán, ravasz hintapolitikájával pedig, évtizedeken át, sikerült tartósan megtévesztenie a világot. Persze, a második világháborús zsákmány elképesztő nagysága évtizedekre felülírt minden helyi érdekekre szakadó, törzsi viszonyokra emlékeztető, kisstilú elképzelést. A félig horvát származású győztes partizánvezér, az 1941-ben szétesett jugoszláv hamisság egypárti újratervezésével, még a háborút veszített Horvátország területét is az Isztriai-félszigettel gyarapította.

Főtanácsadója, a szerbség köréből, a szarajevói merénylet, az államalapító gyilkosság egykori résztvevőjéből akadémiussá lett történész, az etnikai tisztogatás szakértője, Vaso Čubrilović volt, aki 1944. november 3-án írásban is eljutatta hozzá javaslatait:

„Már hangsúlyoztuk, milyen jelentős a kisebbségektől való megtisztítás még a háborús hadműveletek során. Ezért ebben a hadsereg szerepe a legjelentősebb. Fegyveres erőt alkalmazva is el kell távolítania az országból a kisebbségeket. Elsőrendű fontosságú, hogy a magyarok lakta területeken levő katonai parancsnokaink pontos utasítást kapjanak, mit és hogyan kell cselekedniük.”¹

Éppen ezért pontatlanul fogalmaznak azok, akik megtorlást, vérbosszút emlegetnek a délvidéki magyarirtás helyett. Több tízezer ember kivégzése nem oldható meg átfogó katonai szervezetség nélkül.

„Meglehet, soha többé nem nyílik ilyen lehetőségünk, hogy etnikailag tiszta államot teremtsünk magunknak. Államunk minden nagyobb jelenlegi problémája, legyen az nemzeti-politikai, szociális vagy gazdasági, többé-kevésbé várhat egy későbbi megoldásra.”²

Ez a köztisztületben álló, egykori szarajevói merénylő által a második világháború végén megfogalmazott cselekvési tervjavaslat a legutóbbi balkáni háborúkat, a legújabb európai etnikai tisztogatások háborúit is érthetőbbé teszi.

A délvidéki magyarság megtizedelése, porig alázása, a délvidéki magyar értelmiség elűzése, a Sajkás-vidék etnikai megtisztítása, teljes magyartalanítása – három település: Csurog, Zsablya és Mozsor magyar lakosságának háborús bűnössé nyilvánítása és kitelepítése – 1945 tavaszára megtörténik. Nincsenek magyar tanítók, gyorstalpaló magyar tanítóképzés indul, a múlt tagadásával, a jelen frontharcos kirakatában, a jövő szárnalmas éltetésével.

Zentán 1945. május 23-án megnyitották a magyar tanítói tanfolyamot. A Szabad Vajdaság május 25-i tudósítása szerint „a tanfolyamra 56 hallgatót vettek föl. A főlvetelt azoknak biztosítják jövőre is, akiknek 3 évi tanítói tanfolyamuk vagy legalább hét gimnáziumi osztályuk, esetleg ennél magasabb képzettségük van.”³

A délvidéki őslakosság egyharmadát alkotó németség szülőföldjének elhagyására kényszerült. A magyarul tudó svábok jelentős része úgy úszhatta meg kitelepítését, hogy magyarnak vallotta magát.

Blaško Stražarković, a negyvennégyes időben Szabadka újonnan alakult rendőrségének, a milíciának volt politikai biztosa, így nyilatkozott Matuska Mártonnak és Siflis Zoltánnak az 1990-es években: „...elmondom azt is, hogy amikor a háború után első ízben Szabadkán járt Tito, akkor mondott itt egy nagy beszédet, aminek a bevezetőjében közölt valamit, amit a hallgatóságból alig valaki értett. Én értettem. Ilyesvalamit mondott: »Itt most egy kicsit kitakarítottatok. Most munkával kell folytatni.« Hát én megértettem, hogy neki az OZNA [az Odelenje za Zastitu Naroda rövidítése, magyarul: Népvédelmi Osztály] vonalán pontos értesülései voltak a »takarítás« méreteiről.”⁴

És hozzá, a győztes marsallhoz fohászoknak első levelükkel a pokoli nyomorból és írástudatlanságból kimászni próbáló magyarok.

„A néphatóságaink által összegyűjtött adatokból kitűnik, hogy az írástudatlanok túlnyomó része nő. A noviszádi kerületben az összeírt magyar nemzetiségű írástudatlanok 72%-át, a becskerekai kerületben pedig 60%-át teszik ki a nők. Szomorú eredménye az összegyűjtött adatoknak az, hogy a fiatalabb korosztályoknál is elég magas az írástudatlanok száma, amely egyben le is leplezi a régi, népellenes rendszerek nagyképű szolamait a népi közoktatás munkájáról. Az elmúlt évtizedek iskolapolitikája mellett tömegesen maradtak írástudatlanok.”

A szabadkai kerület 10 községében az írástudatlanok megoszlása életkoruk szerint és százalékban kifejezve a következő: 10–20 évesek: 13%, 20–30 évesek: 20%, 30–40 évesek: 30%, 40–60 évesek: 37%.⁵

Kellettek az új elvtárs-uraknak a magyar cselédek, napszámosok – ez az igény határozta meg akkoriban döntő módon a délvidéki magyarság szülőföldön maradását.

A népirtások – önmagukat vörös csillaggal megjelölő – vezetői, miután nadrágszárukba törölték véres késeiket, mintha mi sem történt volna, forradalmi hévvel hirdették meg a nemzeti egyenjogúságról szóló elképzeléseiket (1945. május 24-én), elüvöltötték legújabb jelszavukat: testvériség—egység! –, melyet csak a nyolcvanas évek végén összeomló Jugoszlávia temetett maga alá. A bűnben fogant délszláv vezetők a sztálinizmust élteve váltak élet és halál uraivá, lakossági gyűléseket tartva, kulákliszták összeállítására buzdítva, 1946 nyarán a szövetkezetesítés politikai kampányának beindításával foglalatoskodva, Magyarország szláv lakosainak elnyomását hangoztatva, az önkéntes alapon történő, részleges lakosságcsere fontolgatva, a beszolgáltatás hatékonyságát fokozva. Közben Sztálin elvtárs jelezte nekik, hogy az akol nagyobb, hogy a bolgárok is délszlávok, tehát: a bolgárokkal, no meg az albánokkal együtt létre kellene hozniuk a közös jugoszláv–bolgár–albán föderációt. Miután Titóék visszautasították Sztálin föderációra tett javaslatát, a Szovjetunió kormánya visszarendelte Jugoszláviából katonai, majd polgári szakértőit. Ezt követően a Tájékoztató Iroda, 1948. június 28-án, Bukarestben kizárta a JKP-t a Kominformból, nagy zavart okozva a jugoszláviai kommunisták körében. A Sztálinnal szembeforduló titói vezetés, belső ellenzékekével kíméletlenül leszámolva, a jugoszláviai különutasság mítoszának kiépítésére, a saját szemétdombján kakaskodó, antisztálinista

sztálinizmus létrehozására kényszerült. Az antisztálinista sztálinizmus lényegében Sztálint tagadva valósította meg a sztálini gyakorlatot.

1949. július 9-én megérkeztek az első internáltak a Goli otok (Kopár-sziget) elnevezésű adriai szigetre, ahol főleg a rendszer politikai ellenfeleinek tekintett személyeket tartották fogva rendkívül kegyetlen körülmények között. Elsősorban azokat, akik a Tájékoztató Iroda határozata mellett foglaltak állást. Több mint 90%-ukat „pártbüntetesként” vitték a „Kopár-szigetre”, tehát bírósági ítélet és a büntetés tartamának kimondása nélkül. 1948 és 1963 között hivatalos adatok szerint 55 000 embert ítéltek el a kominformizmus vádjával, köztük a magyar kisebbség 244 tagját is. Goli otokra mintegy tízezren kerültek, köztük számos magyar értelmiségi és befolyásos vezető is, mint Brindza Károly, Dévavári (Dér) Zoltán, Hock Rudolf, Keck Zsigmond, Lévy Endre, Markovics (Medres) János, Sárkány Szilveszter (Dési Ábel). Az utolsó politikai fogoly 1956-ban hagyta el a szigetet, börtönként pedig csak 1988-ban számolták fel.⁶

A Kopár-sziget iszonyatát csak az a fegyenc élhette túl, aki tevőlegesen is ártott rabtársának. A rabokat – későbbi hallgatásukat bebiztosítandó! – egymással kínoztatták, ütlegettették!

Magyar szakemberek kellenek a jugoszláv kirakathoz

1949. szeptember 16-án, a Rajk László és társai elleni per főtárgyalásának megkezdésével a magyar–jugoszláv viszony a mélypontjára süllyedt. Újabb kezdete ez a délvidéki magyarság politikai célokra való kíméletlen fölhasználásának! Magyarul tudó szakemberek kellenek a magyar nyelven megszülető, szovjet rendszert, Tájékoztató Irodát bíráló, jugoszláv propaganda anyagának elkészítéséhez! A már fél éve megalapított, öt nyelven működő Újvidéki Rádió naponta többször adásba kerülő magyar műsorai mellett ezekben a napokban, heti két adással, az Eszéki Rádió is megkezdte rendszeres magyar nyelvű műsorának sugárzását. Ugrásszerűen megnőtt a kereslet a *jugoszláviai tudat* magyar nyelvű, irodalmi köntösbe bujtatott változatai iránt.

1950. január 26-án Magyarországon koholt vádak alapján letartóztatták és tizenöt évi börtönre ítélték Csuka Zoltánt, a két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalom egyik vezető személyiségét, aki a háború után a Budapesten megjelenő Látóhatár felelős szerkesztője, a Magyar–Jugoszláv Társaság ügyvezető titkára volt. Öt évvel később, 1955. január 26-án szabadult, rehabilitálták.⁷

1950 tavaszán megjelenik a Híd áprilisi száma, mely tizenhat magyar, jobbára közép- és főiskolás diák verseit, írásait közli, B. Szabó György bevezetőjével.⁸ A délvidéki magyarságnak ezekben az években nincs semmilyen gazdasági, kulturális kapcsolata az anyaországgal, melynek kormánya 1950 májusában határzónát létesít. 1950. október 3-án megjelenik Újvidéken magyar nyelven a Sportújság című lap első

száma, hat héttel később, 1950. november 18-án a topolyai amatőr színház hivatásos magyar népszínházzá alakul át, mely a szabadkai mellett második hivatásos magyar népszínházként kezdi meg működését.

Aleksandar Ranković belügyminiszter 1951. február 1-jén a Jugoszláv Képviselőházban tartott beszámolójában közölte: „1945 és 1951 között 3777776 személyt tartóztattunk le és 686000 személyt likvidáltunk.” (Az adatot a Bosznia és Hercegovina-i Volt Politikai Üldözöttek és a Kommunizmus Áldozatai Egyesületeinek Szövetsége [Savez udruga bivših politički huznika i žrtava komunizma u Bosni i Hercegovini] idézi a nemzetközi szervezetekhez intézett határozatában [Sarajevska rezolucija]).⁹

A délvidéki magyar tömegtájékoztatásban állandósul Rákosi rendszerének magyar nyelvű bírálata, szidalmazása, kigúnyolása. Teljes erővel folyik a jugoszláviai magyar tudat kialakítása, a délvidéki magyarság politikai célokra való gátlástalan felhasználása. Hatalmas csinnadrattával, a fővárosi lapok beharangozásával, 1951. április 7-én megalakul Belgrádban a József Attila Magyar Kultúregyesület, melyről így számol be egyetlen napilapunk: „Amikor a pesti rádióból már szinte kivész a magyar zene és csak szovjet zenét hallunk, a magyar szó pedig csak békétlenségre és gyűlöletre uszít, a szocialista Beograd kellős közepén felzengett a magyar dal, ropták a magyar népi táncokat.”¹⁰

1952. január 10. én, Sulhóf József az Újvidéki Rádióban kifejtette: „Palicson rendezik meg az első jugoszláviai Magyar Ünnepi Játékokat. Nagyszabású kultúrsemle lesz ez. Olyasmi, amiről a régi Jugoszláviában nem is álmodhattunk, [...] *magyarságunk máris erején felül nő* művészi értékekben. A határokat elzárta a orosz szándék – bocsánat a szójátékért, úgy is mondhatjuk: az orosz szándék –, ami a zárt határokon át az éterben sugárzik felénk odaátrol, az nem a magyar művészetet, magyar kultúrát, hanem a mesterségesen magyar talajba kényszerített orosz szovjet kultúrát akarja terjeszteni.”¹¹

1952. augusztus 7-én – Linder Béla, az őszirózsás forradalom volt hadügyminisztere, Rádi István, a 24. határ vadász zászlóalj volt zászlósa, Rob Antal, a magyar országgyűlés volt tagja stb. részvételével – a Magyarországról Jugoszláviába menekült politikai emigránsok megtartották alakuló közgyűlésüket Újvidéken.

1952. őszén megnyílt Zentán az elsőként akkor és ott megalakult jugoszláviai művésztelep bemutatkozó tárlata. 1952. októberében, Ljubljánban, a Jugoszláv Írószövetség III. kongresszusán, Miroslav Krleža elítélte a sztálini típusú szocialista realizmust, a kultúrában tobzódó szovjet egyeduralmi törekvéseket; az írókat a művészi alkotás szabadságáért, a véleményalkotás szabadságáért való küzdelemre buzdítva, kijelentette: az irányzatok művészetnek is művészetnek kell lennie!

Sztálin 1953. március 5-i halálát követően megszűnt a parasztok erőszakos szövetkezetbe terelése, viszont a termőföld hatékony megmunkálásához szükséges eszközök – amelyekkel „szolgáltatást” nyújtottak a parasztnak – az állam tulajdonában és ellenőrzése alatt maradtak, az átalakult szövetkezetek pedig kereskedelmi funkciót láttak el. Ugyanakkor már 1953. május 22-én az addigi, nemzetközi

viszonylatban alacsony földmaximumot a felénél kevesebbre, 10 hektárra csökkentték.

Újvidéken, 1954 októberében önálló kiadványként megjelent a Mézeskalács című havi gyermeklap első száma (15500 példányban), amely 1953 májusától a Pionírújság melléklete volt.

1955. május 26-án szovjet állami küldöttség érkezett Belgrádba. A repülőtéren mondott beszédében Hruscsov kijelentette: „Őszintén sajnáljuk mindazt, ami történt, és határozottan szakítunk mindazzal, ami ebben az időszakban felhalmozódott.”

A jugoszláv–magyar viszony enyhülésével Nagybecskerekén az 1955–1956-os év kezdetén, az önálló magyar gimnáziumot beolvasztották a szerb gimnáziumba, 1955 végén a jugoszláv hatóságok mondvacsinált ürüggyel bezáratták a belgrádi József Attila magyar kulturális egyesület helyiségeit.

1956 májusában a Tartományi Pártbizottság Titkárságának nemzetek közötti viszonyokat taglaló ülésén Sava Mali arról beszélt, hogy a szívélyes magyar–jugoszláv viszony most bonyolultabbá teszi a helyzetet, mert a tájékoztatóirodás időkben könnyebb volt megszerezni a jugoszláviai magyarok *lojalítását*: „Mi szidhattuk Rákosit, amikor ő is szidott bennünket, de mit csináljunk most, amikor dicséretében részesülünk?”

Rákosit 1956. július 18-án, a váratlanul Budapestre érkező A. I. Mikojan kezdeményezésére, az MDP Központi Vezetőségének ülésén leváltották a párt első titkári tisztéből. 1956. október 6-án a budapesti Kerepesi temetőben, több tízezer ember részvételével, ünnepélyes külsőségek között eltemették az 1949-ben kivégzett Rajk Lászlót, Pálffy Györgyöt, Szőnyi Tibort és Szalai Andrást.

A magyarországi párt- és kormányküldöttség – Gerő Ernő, Apró Antal, Hegedűs András, Kádár János, Kovács István – október 15-én megérkezett Belgrádba, ahonnan 1956. október 23-án a reggeli órákban érkezett vissza.

Új fejezet az emberiség történetében

Egyet kell értenem a délvidéki gyökerekkel is rendelkező Benedikty Tamással, aki Szuvenír¹² címmel megírta az 1956-os magyar forradalom kétkötetes nagyregényét, és azt állítja, hogy történelmünknek két *világsorsfordító* pillanata van: 1456 és 1956.

„A magyar történelem két világsorsfordító pillanata: 1456 és 1956 – és ez nem csekélység, mert az európai országok többsége egyetlen ilyen pillanattal sem büszkélkedhet. Az csak természetes, hogy nekünk legalább ilyen fontos a honfoglalás, a tatárjárás, az Anjouk nagy magyar birodalma, vagy minden idők legtehetségesebb királyának, Mátyásnak az uralkodása ugyanúgy, mint 1526, a végvári harcok, Bocskai és Bethlen függetlenségi küzdelmei, Rákóczi szabadságharca, 1848–49, az első világháború, Trianon, a második világháború, a német megszállás, a Szovjet invá-

zió és a bolsevik diktatúra időszaka. A világ számára azonban mi csak 1456-ban és 1956-ban váltunk nélkülözhetetlenül fontossá, anélkül persze, hogy hathatós, érdemleges segítséget kaptunk volna bárkitől.

De mit is jelent ez a fellengzősnek tűnő »világsorsfordító« jelző? Annyit, hogy az egész világ sorsa a mi akkori helyzetünkünk függött, meg annyit, hogy hajdani honfitársaink rá is éreztek arra, hogy a Sors, még inkább Isten kiválasztottjai, noha vajmi kevés alkalmuk és idejük maradt a töprengésre, a filozofálgatásra.

[...] 1956 az egész emberiség sorsát, gondolkodását megváltoztatta. Nem lehet elégszer hangoztatni: a megelőző években fennállt a veszélye annak, hogy a bigottan dogmatikus nyugati kommunista pártok aknamunkája nyomán előbb-utóbb sikerülhet a szabad világ szovjetizálása. 1956 indította el az eurokommunizmus felé az olasz, a spanyol és a francia kommunista pártot: a szovjet csapatok brutális beavatkozása rengette meg hitüket Moszkva tévedhetetlenségében, dominanciájában. Legalább ilyen fontos, hogy az addig nem létező szovjet ellenzék is 1956 hatására kezdett mozgolódni, Szaharovtól Bukovszkijig, Szolzsenyicintől Amalrikig mindenki a magyar forradalom tényéből, tanulságaiból, nemzetközi ideológiai és politikai következményeiből merített erőt az ellenálláshoz. 500 év múltán ismét a magyarok mentették meg elsősorban Európát, sőt ezúttal az egész világot. Ahogy Milovan Gyilaszt írta: »1956 volt a kommunizmus végének a kezdete.«¹³

Milovan Gyilaszt miután november 19-én Belgrádban letartóztatták, 1956. december 12-én háromévi szigorított fegyházbüntetésre ítélték, mert a nyugati sajtónak nyilatkozva bírálta Jugoszlávia magatartását Magyarország szovjet megszállása ügyében. Szerinte „a lengyelországi 56-os eseményekkel új fejezet kezdődött a kommunizmus, az 56-os magyar forradalommal az emberiség történetében”.

Dobrica Ćosić

A Szovjetunió vezetőségét megleckéztető, önmaguktól eltelt, a volt harcosaik számát utólag folyamatosan szaporító, partizánmítoszokat dédelgető jugoszláviai vezetőket az 1956-os magyar forradalom nagyon váratlanul érte. Az általuk mélyen lenézett, gyakran reakciónak, irredentának, szolgalelkűnek tartott és lefasisztázott magyarság megrendítő példát mutatott nemcsak nekik – az egész világnak! – bátorságból, szabadságszeretetből...

„A nép akkor nép, ha harcol. E pillanatban alkalmam nyílik korigálni néhány békebeli felfogásomat a népről és a bátorság mítoszáról. Eközben már a belügyminisztérium épülete mellett vagyunk, a rendőrök inkább közömbösen, mint kíváncsian néznek minket, mégis megpillantva a járdákon a civil ruhás államvédelmiseket, kollégám így szól:

– Ön partizán volt. Arra kérem, mivel nekünk semmilyen háborús tapasztalatunk nincs, ha esetleg lövöldözésre kerülne sor, legyen a parancsnokunk, és mi szót fogadunk.

– Nem olyanak érzem a helyzetet, hogy az én partizántapasztalatomra lenne szükségük – válaszoltam, de magamban eltűnődtem:

– Ej, Dobrica Ćosić, te bizony katonaként nem nagyon jeleskedtél, amikor módodban állt, és amikor arra nagyobb szükség volt, mint most itt Budapesten.”¹⁴

Dobrica Ćosić szerb író, a jugoszláv legfelsőbb állami és pártvezetés akkori bizalmasa, a sors különös kegye folytán, tanúja volt a magyar forradalom kitörésének; hét napon át, október 23–30-áig, tolmácsok segítségével követhette a történeteket. *7 nap Budapesten* címmel írt feljegyzéseit még 1956 novemberében sorozatban közölte a Borba elnevezésű belgrádi napilap, és tükörfordításban az újvidéki Magyar Szó olvasói is (november 8-tól december 3-ig) követhették méltán nagy érdeklődést kiváltó sorozatát.

„Talán csak nem mind bátrabbak nálam? Közöttük asszonyok és öregek is vannak. Úgy gondolom: most a szerb és jugoszláv bátorság felsőbbrendűségi érzésétől megszabadulva – mert hiszen ez a nép hihetetlenül bátor –, otthon majd elmondhatom: »Szerbek, ne kérkedjetek melldöngetve a hősiességetekkel. Láttam én Budapest utcáin, mi az a mitikus bátorság.« Soha nem hallottam ilyen elkeseredett, erőteljes kiáltást a Parlament körül a rakpartot előzőnlő tömegeből, és s szovjet harcokcsik elmerültek ebben a súlyos, szörnyű sötétségben. Micsoda szívek ezek, amelyek a menet élén az ágyúcsövek felé indultak!”

Lovász Pál

2006 nyarán a hagyatékból váratlanul előkerültek Lovász Pál 1956 őszén, a forradalom idején írott versei.¹⁵ „Selejt. Nem a nyilvánosságnak szánt anyag. Halálom után megsemmisítendő” – írta saját kezével az irattartó fedelére. Hogy ő maga mégsem semmisítette meg a verseket, arra enged következtetni, hogy bízott az élet jobbra fordulásában. *Kétség* című verséből a reménytelenség és a titkos remény vívódása olvasható ki: „*Őt torony fölött hallgat a Mecsek, / sötét az erdő, kétség kerüli: / elárult föld elárult fáinak / lesz tavasza, lesznek még rügyei?*” A forradalom ötvenedik évfordulójának tiszteletére, 2006-ban *Mecseki rapszódia*¹⁶ címmel a hagyatéka rejtőzködő része kötetben is megjelent. A versek megszületéséről, illetve létezéséről senki sem tudott, ezt egyik vallomásában maga Lovász Pál is megerősítette: „Verseimet titokban, félelmek között írtam. Senkinek, sem ismerősnek, sem jóbarátnak, rokonnak meg nem mutattam, nehogy bajba sodorjak valakit. Legtöbbször éjjel, sötétben, tapogatva, kuszán rovom a sorokat. A házban, ahol lakom, az ÁVO megbízottai, besúgói is laknak. Minden csöngetés ijedelmet kelt bennem. [...] A félelem betege lettem.” Harminchat évvel azelőtt, bácskai szülőföldjén is, a szerb hatalom szemében, már halálos bűnnek számított a magyar versek írása, a magyar verseskönyvek megjelentetése. Lovász Pál erről ezt jegyezte le: „1922 nyarán el kellett jönnöm a szülőföldről, s akkor még a Jugoszláv Királyságban oly friss és kíméletlen volt a szerb sovinizta aktivitás, hogy ott magyar irodalom nem szerveződhetett. [...] 1922 tava-

szán Óbecsén megjelent a *Tiszamentén* című kis kötetem. Nem volt abban sem nyílt, sem burkolt magyarkodás, hazafiság, a versek a jellegzetes tájlíra hangján szóltak, az otthon, a szülőföld képeibe zártam érzelmeimet. Könyvemet meglepő szeretettel fogadták nemcsak a magyarok, hanem az elfogulatlan szerbek is. Mégis az lett a következménye, hogy kiutasítottak. A többszöri kihallgatáson egyre azt kérdezték: miért írok verseket és miért adtam ki a jugoszláv állam területén magyar könyvet? [...] Ezt a halk lírai hangot is, mert magyar megnyilatkozás volt, veszedelmesnek, elnémítandónak tartották.” S mert akkoriban komolyan kellett venni a szerb rendőrség fenyegetését, Lovász Pál elhagyta a szülőföldjét, és Magyarországra költözött. Vajon Eszteleczky Gyuri [*Lovász Pál óbecsei kortársa, az SHS Királyságban elsőként megjelentetett délvidéki verseskötet tragikus sorsú, műkedvelő szerzője – T. I. megjegyzése*] esetében megbocsátóbb volt-e az újonnan berendezkedett szerb hatalom? Vajon neki elnézte-e Jankulov Slavko rendőri jogokkal felruházott szolgabíró, hogy a Jugoszláv Királyság területén magyar verseket írt, és magyar verseskötetet jelentetett meg? Vajon őt maga elé idézte-e, s ha igen, mivel fenyegette meg? S a fenyegetésnek volt-e szerepe abban, hogy poétánk maga ellen fordította a fegyverét?¹⁷

Mindössze tizenkét év kellett!

A népiertások győztes partizánvezérének, a délvidéki magyarirtás főhóhéranak mindössze tizenkét év kellett ahhoz, hogy megdicsőüljön a magyarok fővárosában, ahol a tüntetők egy része a jugoszláv követség épülete előtt Titót és Jugoszláviát éltette.

Dalibor Soldatić, Jugoszlávia budapesti nagykövete még október 23-án este, Gerő nyolc órakor elhangzott rádióbeszéde előtt küldte el Belgrádba első beszámolóját a budapesti eseményekről.¹⁸ Részletesen ismertette a tüntetők követeléseit, beszámolt a Jugoszlávia iránti széles körű szimpátiáról, így arról is, hogy a tüntetők egy része a követség épülete előtt Titót és Jugoszláviát éltette.

Október 25-én 13 órakor mintegy ezer tüntető érkezett a követséghez, „tekintélyes polgárok és munkások, a *Himnuszt* énekelték és Titót éltették. Annak a kívánságuknak adtak hangot, miszerint a jugoszláv kormány kérje az ENSZ-t, hogy az idegen csapatok hagyjanak fel azon magyar polgárok magyar területen való gyilkolásával, akik békésen és fegyelmezetten kifejezésre juttatják: követelik a saját szabadságukat”.¹⁹

Ennek ellenére a szovjet katonai gépezet november 4-én, vasárnap hajnali 4 órakor általános támadást indított Magyarországra ellen. Még aznap Nagy Imre, kormányának kommunista tagjaival, nem sokkal rádióbeszédének („Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van!”) elhangzása után elfogadta a jugoszláv követség felkínálta menedékjogot.²⁰ A következő nap szovjet páncélosok vették körül a követség épületét, tüzet nyitva rá, aminek következtében Milenko Milovanov követségi tanácsos életét veszítette (egyések szerint nagyon hasonlított Nagy Imrére).

1956. november 7-én a szovjetek által alakított Kádár-kormány Szolnokról Budapestre érkezett, és délután letette az esküt Dobi István előtt.

A Jugoszláviába menekült magyarok helyzete jóval bonyolultabb volt azokénál, akik Ausztriába távoztak. Ugyanis a jugoszláv vezetés nem szívesen tartotta saját területén őket. Jelenlétük egyrészt problémát, elsősorban politikai problémát jelentett a Szovjetunióval és annak csatlós országaival való viszony alakulásában. Másrészt Titóék tartottak attól, hogy a magyar forradalomban kialakult kommunistaellenes hangulat és az ott beindult demokratizálódási folyamatok, a többpárt-rendszer esetleges fellobbanásával, átcsaphatnak – akár a menekültek révén is – Jugoszláviára.²¹

Hegedűs Attila *Az 56-os magyar forradalom és Jugoszlávia* címmel, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet kiadásában megjelentetett könyvében kellő alapos-sággal ismerteti az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc jugoszláviai vonatkozásait, a korabeli Jugoszlávia máig sem tisztázott szerepével együtt. Könyvéből, kutatásaira támaszkodva merítettem a menekültekre, menekülttáborokra, egyes visszaemlékezőkre vonatkozó részleteket, adatokat.

A jugoszláv hatóságok 1956 novemberében még napi rendszerességgel toloncoltak vissza Jugoszláviába menekült magyarokat. A korabeli nyugati sajtó rendszeresen cikkezett ezekről az esetekről. A jugoszláv belügyminisztérium november elején rendszeresen értesítette a magyar hatóságokat, melyek a menekülés szempontjából legveszélyesebb határszakaszok.

A magyar–jugoszláv vegyes bizottság ténykedése 1957 januárjában, a menekültek számának ugrásszerű növekedése után intenzívebbé vált. Februárban a budapesti kormány megpróbálta Belgrádnál elérni, hogy az zárja le a határt, így elvágva a menekülés lehetőségét, azonban Jugoszlávia nemzetközi okokra hivatkozva elutasította ezt a kérést.

Az elnöki tanács 1957. évi 24. sz. törvényerejű rendelete a határ illegális átlépése miatt már csak azoknak biztosított büntetlenséget, akik 1956. október 23-a és 1957. március 31-e között hagyták el az országot, és hazatérésükig nem töltötték be a 18. életévüket.

1957. április 13-án Cséby Lajos belgrádi magyar nagykövet tájékoztatta a Központot: „A legutóbbi tapasztalatunk szerint a jugoszláv hatóságok a menekültek között bizonyos fokú szelektálást végeznek. Mataruska-Banya [Mataruška Banja] táborban gyűjtötték össze az *értelmiségieket, művészeket, újságírókat, irodalmárokat*, számuk kb. 800 fő. Nyugati újságokat, folyóiratokat biztosítanak számukra, kirándulásokat szerveznek, hetente filmbemutatót tartanak, és szabad mozgást biztosítanak részükre. *Slankamen-táborban a műszaki értelmiségieket* gyűjtötték össze, számuk kb. 120 fő. Mindkét helyen első osztályú ellátásban részesülnek a menekültek. *Vrányszka-Banya [VranjskaBanja] és Gerovó-táborokban gyűjtötték össze a jobboldali pártokhoz tartozó elemeket, a terroristákat és a hangoskodó elemeket*. Számuk kb. 1500 fő. Jugoszláv részről igyekeznek a műszaki értelmiség felé hatni olyan formában, hogy Jugoszláviában telepedjenek le. Erre az esetre azonnal munkát ígérnek ne-

kik, amikor is általában egyéves szerződéseket kötnek az illetővel. A jugoszláv hatóságok minden menekültről 10 éves koráig visszamenőleg részletes kérdések alapján nacionálét készítenek el. Ehhez fényképet csatolnak és ráhelyezik az illető személy ujjlenyomatát.”²²

A Jugoszláviába menekült magyar állampolgárokról szóló első részletes jelentés, amelyről tudomásunk van, 1957. május 9-i keltezésű.

Adatok a jugoszláviai magyar menekültekről

I. Statisztikai áttekintés a magyar menekültekről. 1957. május 9.

Újonnan jöttek 12	Harmadik országba távozna 14060
Repatriált 2222	JSZNK-ba eddig menekültek összesen 19106
Emigrált 2008	Nemzetiségi összetétel
Jugoszláviában letelepedett 560	Magyar 13624
Jelenleg Jugoszláviában tartózkodik 14876	Német 409
A menekültek szándéka	Zsidó 77
Jugoszláviában maradna 171	Egyéb 206
Visszatér Magyarországra 85	

II. Statisztikai áttekintés a magyar menekültekről. 1957. május 9.

A táborokban lévő menekültek száma 14316	14 év alattiak szülő nélkül 27
Teljes családok száma 2229	14–18 éves szülő nélkül 770
Elvált, gyermekes családok száma 865	A felnőttek száma életkor szerint
Egyedülálló férfiak 5165	18–25 év 4426
Egyedülálló nők 1173	25– 35 év 4000
Gyermekek száma 3831	35– 45 év 1300
14 év alattiak szülővel 2650	45– 50 év 753
14–18 éves szülővel 384	Egyéb 6

III. Statisztikai áttekintés a magyar menekültekről. 1957. május 9.

<i>Szociális összetétel</i>	Hivatalnok 981
Munkás 1782	Újságíró, művész és irodalmár 85
Szakképzett munkás 4318	Szabadfoglalkozású 372
Magasan képzett munkás 900	Katona 82
Földműves 759	Tanuló és egyetemi hallgató 2092
Pedagógus 151	Egyéb 2409
Egyetemi végzettségű szakember 385	

IV. A magyar menekültek száma az egyes táborokban. 1957. május 9.

1. Omarje (Horvátország) 120	15. Mataruška Banja (Szerbia) 786
2. Brestanica (Szlovénia) 547	16. Belgrád (Szerbia, átmeneti) 156
3. Bizeljsko (Szlovénia) 237	17. Sokolac (Bosznia) 1 616
4. Ornci (Horvátország) 27	18. Otesevo és Carina (Macedónia) 793
5. Maruševac (Horvátország) 512	19. Krusevo (Macedónia) 550
6. Eszék (Horvátország) 1 283	20. Mišar (Horvátország) 71
7. Verőce (Horvátország) 194	21. Szenttamás (Szerbia) 542
8. Kapronca (Horvátország) 178	22. Bácskossuthfalva (Szerbia) 313
9. Csáktornya (Horvátország) 642	23. Indija (Szerbia) 570
10. Tuheljske Toplice (Horvátország) 254	24. Niška Banja (Szerbia) 559
11. Újlak (Horvátország) 618	25. Bogatić (Szerbia) 215
12. Stubičke Toplice (Horvátország, atm) 46	26. Vrnjačka Banja (Szerbia) 285
13. Gerovo (Horvátország) 1 598	27. Nerešnica (Szerbia) 304
14. Fehértemplom (Szerbia) 637	28. Bajina Bašta (Szerbia) 679
	Összesen 14 316

Jugoszláviában letelepedett 560

A felsorolt településeken kívül átmeneti befogadóközpontok voltak még:

- a Vajdaságban: Palics, Hajdújárás, Királyhalma, Horgos, Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Bajmok, Zombor, Kishegyes, Écska, Bácsfeketehegy, Topolya, Melence, Krivaja, Szeghegy;
- Szerbiában: Kučevo, KučevskiBrod;
- Horvátországban: Rab, Delnice, Vidikovac, Crkvenica, Makarska;
- és Szlovéniában: Banja Radenci, Borl. (Slobodan Šakota, a Szövetségi Végrehajtó Tanács mellett működő, és a magyar menekültek kérdésével foglalkozó bizottság elnökének közlése.)

1958. január 9-i adatok:

Jugoszláviába menekült összesen 19851 magyar állampolgár.

Külföldre távozott 16016

Magyarországra visszatelepült 2766

Jugoszláviában letelepült 620

Elhunyt 9

A táborból megszökött 101

Akkor még Jugoszláviában tartózkodott 339

A külföldre távozottak országonkénti megoszlásban

Anglia 89	Izrael 167
Argentína 14	Kanada 1765
Ausztrália 1499	Kuba 6
Ausztria 380	Latin-Amerika 343
Belgium 2272	Norvégia 352
Brazília 566	NSZK 1124
Chile 5	Olaszország 170
Dánia 210	Svájc 734
Dél-afrikai Unió 5	Svédország 1283
Finnország 1	Törökország 2
Franciaország 2446	Új-Zéland 7
Hollandia 67	Uruguay 3
Irak 1	USA 2505

A kutatások során egyértelműen bebizonyosodott, hogy a jugoszláv területre menekülésnek valójában három fő oka volt. *Először* is a határ jugoszláviai oldalán nagyszámú magyar közösség él, s közülük sokaknak voltak rokonaik a menekülők között. Ők elsősorban Magyarország déli megyéiből (Csongrád, Bács-Kiskun, Banya) indultak útnak ezekre a területekre. *Másodszor* sokan ezeken a területeken születtek, s a második világháború folyamán különböző okok miatt vagy az anyaországban rekedtek, vagy kivándoroltak, és most gyakorlatilag szülőföldjükre telepettek vissza. *Harmadszor* pedig, s ami a déli határszakaszon át menekülők számát ugrásszerűen megnövelte, hogy 1957. január végére a magyar hatóságok szovjet katonai segítséggel gyakorlatilag hermetikusan lezárták az Ausztriába vezető menekülési útvonalat.

Minden táborban működött magyar önkormányzat, amely intézte a többiek ügyeit, döntött a vitás kérdésekben, tartotta a kapcsolatot a tábor vezetőivel stb. Kaptak magyar és nyugati újságot, hallgattak rádiót, kijártak a faluba vagy a városba, barátkoztak a helybeliekkel. Több településen a helyi kultúregyesületekkel közösen rendeztek különböző programokat.

Debreczeni József

A magyarországi menekültek Bela Crkva-i (fehértemplomi) gyerek-táborában megalakított kultúr-csoport tagjai 1957. június 19-én bemutatták a Rajk-perről szóló színdarabot, Debreczeni József [Brunner József] szövegét. Debreczeni József író, költő, újságíró és műfordító 1905-ben született Budapesten és 1978-ban halt meg Belgrádban. Debreczeni József *Hideg krematórium* című regénye először 1950-ben jelent meg. Valóságfeltáró leírásaival az egyik legautentikusabb táborregénynek számít.

„A forró föld fölé hidegen magasló antennatornyok szobám csendjébe szabadítják Budapest véres éjszakáit – írja Debreczeni József Rádió a viharban című széljegyzetében²³ 1956 végén. – Száz év előtt gyalog járt a háború. Ember és hír sze-kéren kocogott. Ma mindent tudok s mindent gyorsan megtudok. Íme, e kis doboz előttem, szinte a kisülés pillanatában közvetíti értelmemhez szenvedélyek és szenvedések villámain. Egyszerű kisember létemre tájékozottabb vagyok mint nagyapám idejében egy birodalmi kancellár. Ezt a csodát a rádió tette.”

1957. június 21-én a Magyar Vöröskereszt küldöttsége Budapesten keltezett jelentésében azt állította, hogy a kiskorú magyar állampolgárságú menekültek Bela Crkva-i táborában „A gyermekek zöme meg van félemlítve, fenyegetik, sőt megverik őket. A szobaparancsnokok, bírósági tagok, rendőrök, mind válogatott egyének, akik olyan légkört teremtenek a táborban, hogy még eszükbe se jusson a gyerekeknek a hazatérés gondolata. [...] Erkölcsileg mérhetetlenül züllött a tábor. A faluban többször lehetett hallani, hogy úgy beszélnek a magyar gyermekek táboráról, mint »lábon-járó kuplerájról«. Általában a lányokat »utcai nőkként« kezelik. Erre mutat magatartásuk, öltözködésük.

A hazatérő gyerekek elmesélték, hogy a lányok 10 dinárért, vagy egy-két doboz cigarettáért hagyják magukat meztelenül fényképezgetni.”

Ugyanakkor javaslataikban úgy foglaltak állást, hogy „A jelenleg készülő szülői delegáció idejövételét nem javasoljuk, és a továbbiakban is csak esetleg az általunk javasoltak jöhetnek tekintetbe”, illetve „Egyes szülők otthon helytelen magatartást tanúsítanak, és otthonról uszítják gyermekeiket továbbutazásra, sőt bizonyos politikai magatartás tanúsítására. Tehát egyes szülők magatartását otthon is szemmel kell tartani.” Ugyanaznap a Magyar Vöröskereszt küldöttsége készített egy kiegészítést a Bela Crkva-i magyar gyermektábor helyzetéről szóló 1957. június 21-i jelentéséhez, amelyet viszont Belgrádban keltezett, és amelyben többek között azt írta, hogy „A Bela Crkva-i gyermektábor belső élete, szervezeti felépítése nem felel meg a hazájukat meggondolatlanságból, kalandvágyból, megtévesztésből elhagyott gyermekek szempontjából. A tábor a gyermekek igazi érdekeikkel ellentétes politikai csoportok »bíróság«, »stúdió szoba«, messze menő fegyelmi, az agyonverésig elmenő, brutális jogokkal felruházó »belső rendőrök« igazgatása alatt áll, a jugoszláv táborvezetők helyeslése mellett

[...] Előadták pl. folyó hó 19-én este a *Rajk-per* című színdarabot, melyben gúny tárgyává tették az »elvtárs« szót. Gyalázatos módon kifigurázták, gyalázták Sztálin elvtársat, a Szovjetuniót, a TASSZ-t, a szocialista eszméket. Itt távolról sem a Rajk-per kapcsán elkövetett hibákról volt szó. Itt nyílt fasiszta ízű provokációs megnyilvánulásról, uszításról van szó.”²⁴

B. Foky István délvidéki magyar író életében harmincnapos elzárással járó, maradandó nyomot hagyott az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, melynek hatása katartikus élményt jelentett a kegyelet jogától megfosztott, hallgatásra, jugoszláviai tudatra kényszerített délvidéki magyar nemzetkisebbség számára. B. Foky István Bezdánban született 1934. szeptember 26-án. Az általános iskolát szü-

lőhelyén, a gimnáziumot, majd átképzés után a tanítóképzőt Szabadkán végezte. Gomboson és Telecskán (Bácsgyulafalván) tanított. 1967-ben az Újvidéki Rádió gyermek- és ifjúsági műsorainak a munkatársa, majd szerkesztője lett. 1996-ban vonult nyugdíjba... *Átképzős preparandisták* című visszaemlékező írásában döbbenetes képet fest a délvidéki magyarság 1956-os forradalomhoz kapcsolódó megfélemlítéséről.

„Hétfőn aztán a nagyszünetben, olyan váratlanul, mint az égből a villámlás, belém csapott a mennykő, de alaposan. A párttitkár négy szemköztire invitált az igazgatói szobába, s nagy komolyan tudatta velem, hogy óriási baklövést csináltam, ami az állásomba kerülhet mihamar s mehetek világgá, amerikássá is, ha úgy tetszik, mert a tegnap éjszakai viselkedésemmel úgy keresztbe tettem magamnak, hogy ebből a hanyatteséből soha, de soha nem tudhatok napvilágra vergődni Isten szent ege alatt, itt a Vajdaságban.

– Valaki nagy tévedésben lesz, tisztelt kolléga! – méltatlankodtam első neki-buzdulásra. – Én a fenekemen maradtam, tátott szájjal furcsálkodtam az egészen és nem tudtam az egyet a kettőtől megkülönböztetni.

– Olyannyira, hogy részeg fejjel a magyar himnusz éneklését követelte ettől a szerencsétlen gombosi néptől, ugye? Nyolcadikos diákjaink is megmondható az egész csúfságnak, sőt kettejük már meg is fogalmazta, hogy újdonsült párttagunk miként, milyen körülmények között hergelte a himnusz éneklésére e szerencsétlen oktondiakat! A fekete leves, tisztelt kolléga, majd ezután következik, hogy egész életében még a felmenői is emlegetni fogják, úgy bizony!

Amúgy meg elég fecske röptüre sikeredett a harminc napi elzárás kitöltése, mondom, mert egész nap leltározattak velem, és csupán éjjelre mentem a közös kálitkába, a hozzám hasonló jómadarak közé, hogy némi szórakozással vessünk ágyat a priccsen magunknak vagy hatvanan, egy teremben.”²⁵

1957. október 5-én a szávaszentdemeteri fegyházban 1956. november 19-e óta fogva tartott Milovan Gyilaszt a Mitrovicai (Szávaszentdemeteri) Körzeti Bíróság újabb hét évre ítélte *Új osztály* című könyvének USA-beli megjelentetéséért.

Miután 1957 októberében Magyarország és Jugoszlávia megállapodott a könyvek behozatalában és kivitelében, a belgrádi Nolit és a budapesti Kultúra Külkereskedelmi Könyvterjesztő Vállalat Budapesten aláírta első szerződését. Elsőként az MTA helyesírási kézikönyvét rendelték meg ezer példányban. Ezzel megindult a magyarországi könyvbehozatal a Vajdaságba. Ugyanakkor szerződést írtak alá a jugoszláv és a magyar szerzői jogvédő irodák is, ami előmozdította a fordítások ügyét.

Újvidéken, 1957. december 26-án – a jugoszláv hatalom, magyaroknak szánt, karácsonyi/újévi ajándékként (hiszen az már Pesten is nyilvánvalóvá vált: Jugoszláviában a legjobb magyarnak lenni!) – megjelent, teljesen nyugatias külsejével, a Buxsi első száma. A lapindításra az újvidéki Forum és a belgrádi Borba Lapkiadó Vállalat összefogásában került sor, és a csütörtökönként megjelenő hetilap, az 1957 nyarán indult szerb nyelvű Kecec testvérlapjának számított, amelyet a Forum Nyomda akkor beszerezett ofszet-rotációs gépén nyomtattak. A magyar nyelvű kia-

dás főszerkesztője Bogdánfi Sándor volt. Az első 36 szám 16 oldalas volt, a továbbiak 24 oldalasak. Ez a hetilap korszerű külsejével, a kor legszínesebb, legdivatosabb képregényeinek közlésével, óriási hatást gyakorolt a délvidéki magyarság felnövő nemzedékére, körmönfont módon ösztönözve az elkülönülő, a sajátos módon erőre kapó, jugoszláviai magyar identitástudat kialakulását is. A Buksi utolsó, 249. száma 1962. október 1-jén jelent meg.

1957. december 4-én, a Jugoszláv Belügyi Titkárság adatai szerint 19 851 magyar állampolgár menekült az ország területére; 2 327 fő visszatért Magyarországra, 14 667-en külföldre távoztak, 620 fő Jugoszláviában telepedett le. A táborokban maradt 1 694 személy közül szinte mindenki Nyugatra kíván távozni.

Szemanúk, visszaemlékezések, menekültek

Kovács József, az Újvidéki Rádió munkatársa október 21-én rokonlátogatásra érkezett Budapestre. A vonaton együtt utazott Tomán László – szintén újvidéki – íróval, aki Dobrica Ćosić alkalmi fordítójává válva, a forradalom kirobbanásának közvetlen szemtanúja volt. Kovács József naplót vezetett, melynek legérdekesebb részlete:

„1956. november 8. [...] közben engem mint újságíró-kollégát bemutatnak a nagykövetségnek, Dalibor Soldatićnak. Volt ott még rajtuk kívül négy-öt személy, akik telefonálni próbáltak: név szerint Kádár elvtársat keresték. Érdeklődésemre, hogy miről van szó, elmondták, hogy az épületben van egy halott. Mégpedig egy nagykövetségi alkalmazott, Milenko Milovanov, akit mindenki Limennek becézett. Azután meg is mutatták, hogy hol lőtte be (egy szovjet tankról) az orvlövész az ablakot, illetve hol lőtte fejbe a szerencsétlen férfit, akit így életemben egyszer láttam, tizenöt percre.”

Deák Ferenc

Az 1956-os forradalomról, negyven évvel később, 1996-ban írt drámát Deák Ferenc dráma- és forgatókönyvíró, diplomata *Fojtás* címmel, melyet 1998-ban a kaposvári színház nagy sikerrel be is mutatott. Ebből a színpadi műből Vicsek Károly készített 2002-ben *Bolygóút* címmel filmet.

Deák Ferenc (1956 októberében az újvidéki Iparművészeti Főiskola másodéves hallgatója volt): „Jugoszlávia valójában egész 1956. december elejéig nem tartotta be az ENSZ alapokmánya szerint meghatározott menekültjogi kötelezettségeket. A menekülteket biztonsági és hírszerzési értelemben többször is kihallgatták, aztán a határon visszavezényelték, egyenesen a magyar, illetve szovjet fegyveresek kezére juttatták. Többször voltak kivégzések a határvonal közelében is. [...] Lelić Petar nyugalmazott belügyes emlékezése szerint a menekülteket leginkább a magyar

tragédia iránti közömbösség keserítette el. Ez a közömbösség az itteni magyarokkal való érintkezéskor volt számukra teljesen érthetetlen, bár az is igaz, hogy akikkel kapcsolatba kerülhettek (tolmácsok, hivatalnokok, segédszemélyzet stb.), azok vagy féltek színt vallani, vagy már eleve úgy voltak instruálva, hogy ne tanúsítsanak együttérzést.”

Deák Ferenc 1986-ban, az MTV veszprémi fesztiválján ismerkedett meg a belga televízió francia műsorainak egyik szerkesztőjével: Keresztessy úrral, akinek Jugoszláviából mindörökre elege lett 1956–1957-ben, s akinek megrázó élményeiből a következőket jegyezte le: Keresztessy úr 1956. december 19-én Gyálánál lépte át a határt, Csókára, majd Pancsovára vitték, aztán következett a hosszú, kegyetlen utazás marhavagonokban. Harmadik nap a macedóniai Prilepbe érkeztek (ezt most már tudja!), innen katonai teherkocsikon felszállították őket a 2 000 méter magasán fekvő Krusevóba. A városkától kb. 3 km-re néhány rozoga barakkban helyezték el a hatvanfőnyi menekültsoportot. Se rendes, rendszeres ellátás, se fűtés, se elegendő takaró, se kapcsolat a hivatalos szervekkel. Nappal sem merték elhagyni a barakkokat, a farkasok ott ólálkodtak kőhajításnyira tőlük. Éjjel a közeli üvöltésektől nem volt nyugtuk. Naponta egyszer hoztak nekik enni, hetente egyszer jött ki hozzájuk egy ápoló az egészségházból, hogy esetleg aszpirint hozzon, de más gyógyszer nem volt, bár sok volt a fagyási seb... Az embertelen viszonyok között szinte már mindenki elhitte egyikük élcelődését, hogy a Szovjetunióba kerültek. Őket 1957. augusztus végén indították útnak Szkopje, Belgrád, Zágráb és Ljubljana felé. Tizenötödmagával szeptember derekán érkezett meg Belgiumba.²⁶

Sulyok Vince

(Eredeti nevén: Skláncz Vince (Ménfő, 1932. július 7.–Oslo, 2009. augusztus 9.)

1952-ben érettségizett a győri Révai Miklós Gimnáziumban. 1952–1953 között az ELTE Jogtudományi Karán, majd a budapesti Pedagógiai Főiskolán folytatott felsőfokú tanulmányokat. 1954–1956 között Egerben tanult magyar–oroszlakon. 1955-től tagja lett az Írószövetségnek. 1956-ban az Egri Tanárképző Főiskolán MEFESZ vezetőségi tagja volt. 1957-ben Jugoszláviába, majd Norvégiába emigrált. 1958–1963 között az Oslói Egyetemen tanult. 1964-től az oslói Egyetemi Könyvtár tudományos főmunkatársa, majd 1994-től főkönyvtárosa. 1969-től az Urál-altáji Intézet magyar nyelvi és irodalmi szemináriumát vezette. 1978-tól a Norvég Nagylexikon szerkesztője.

Sulyok Vince, aki magyar könyvtárosként, költőként, íróként, műfordítóként számos könyvet fordított le a skandináv nyelvekből magyarra, és fordítva, huszonegy éves menekültként, kezdetben Szabadkán és környékén kapott menedéket: „Csapdahelyzetbe kerültem, és tudtam, bármikor letartóztathatnak. Ekkor egykori professzorom sietett segítségemre, aki megszervezte kimenekülésem az országból. Ő hívott Budapestre február 6-án. Másnap levittek Mélykútra, a jugoszláv–magyar

határra, ahonnan többórás éjszakai gyaloglás után a térdig érő bácskai sárban értem át február 8-án hajnalban Jugoszláviába. Bekopogtam az első tanyára, ahol a bácskai magyar gazda és felesége fejedelmi reggelit tálalt elem. Később pedig lovas kocsijukkal bevitték Szabadkára.”²⁷

Menekülés című, NiškaBanján, a menekülttáborban írt verse a kor megrázó dokumentuma:

SULYOK VINCE

Menekülés

*Egy ároknál megállt kísérom,
s fojtottan súgta: „Ez itt a határ...
segítse Jézus!” – Kezem megragadta,
s csendesen ment is vissza már.
Háromnegyed kettő volt. Fénylett
a mutató, az óra zümmögött.
A hűvös köd derengve rettent egybe
imbolygó vállai mögött.
Magam maradtam. Átugrottam.
A dobbanástól visszhangzott a táj,
s lihegve vártam, fuldokolva... higgyem,
hogy mögöttem van minden borzadály?
S mert rágondoltam: mint az ostor
az állatot, a szörnyű félelem
úgy végigvert, hogy futottam, rohantam!
S a szabadság már ott futott velem...*

Niška Banja, Jugoszlávia, 1957. február 28.

Matuska Márton

Közíró; hírnevét az 1944-es magyarirtás történetének feltárásával alapozta meg, faluriporterként, turisztikai újságíróként, bírósági riporterként is dolgozott az újvidéki Magyar Szó szerkesztőségében. Az 1956-os szabadságharc délvidéki vonatkozásait tanulmányozva emelte köztudatba Sörös Imre hősieles magatartását, vértanúságát. A temerini születésű Sörös Imre tizenöt éves korában, 1947-ben szökött át Jugoszláviából Magyarországra, és Szekszárdon telepedett le. A nyughatatlan természetű fiatalember többször került szembe a Rákosi-rezsimmel. 1953-ban kémtevékenység vádjával ítélték először halálra, ám Sztálin halála után halálbüntetését életfogytig tartó börtönbüntetésre enyhítették. 56 nyarán szabadult, majd a forrada-

lom kitörése után, október végén a Pongrátz Gergely által vezetett Corvin közti harcosokhoz csatlakozott. Sörös Imre, Matuska Márton szavaival: „Élete során átélte a huszadik századi temerini magyarok sorsának sok jellegzetességét – és nem is csak a temerinekét –, amit halálával még meg is pecsételt. Bármilyen sanyarú is volt a sorsa, bármilyen gyalázatos is az akasztófán bekövetkezett halála, leszögezhetjük, hogy a huszadik században élt temerini magyarok közül neki jutott az élete árán kiváltott legnagyobb dicsőség: ott van neki emléktáblája és kopjafája, ahol a mindannyiunk szabadságáért küzdő legnevesebb magyaroknak. A Corvin közben, ahol a szabadság legáldozatkészebb katonái küzdöttek, illetve a 301-es parcellán, ahol Nagy Imre, a kivégzett miniszterelnök teteme is el lett hantolva. Ott is van a helye, hiszen, mint az egyik nagynénje közölte: »Nagyon a Nagy Imre pártján volt, mint általában a diákok.« Ezért is kellett meghalnia.”²⁸

Az 1956-os magyar forradalom hatására fokozódott Tito kultusza, vele együtt a jugoszlávnak nevezett szellem kiterjesztése is az élet minden területére. A jugoszlávság népszerűsítésében felértékelődött az írók szerepe. „Többet kellene írni a sajtóban irodalmunkról is, mert az írók szintén formálják a közvéleményt, és igencsak nagy hatást gyakorolhatnak az emberek hangulatára. Műveikben azonban jobban kidomboríthatnák a jugoszláv közösség jellegét anélkül, hogy feladnák a nemzeti kultúrát és a nemzeti kultúra múltban gyökerező hagyományait” – nyilatkozta a hatvanötödik születésnapját ünnepelető Tito, 1957. május 24-én – az ifjúság napjának első megünnepelese után – a Politikának. Nem véletlenül kezdte meg működését azokban a napokban az újvidéki magyar sajtóház (1958-tól már Forum elnevezés alatt), a magyar nyelven nyomtatott kiadványok központilag ellenőrzött intézménye, hogy aztán 1957 októberére az Újvidéki Rádió is megkezdje kísérleti műsorának sugárzását a 90,5 megahertzes ultrarövidhullámon. Fölerősödött a nemzeti romantika és folklór szorgalmazóinak, a „nemzetiségi elszigeteltség”-nek a bírálata, vegyes környezetekben a nemzetiségi csoportok, iskolák összevonása, a *testvériség-egység* elnevezés elszaporításával.

Tomán László

Szerkesztő, közíró így foglalta össze az 1956-os budapesti élményeit:

„1956. október 21-én kora reggel rokoni látogatásra érkeztem Pestre, s a levert szabadságharc után, november 12-én tértem vissza Újvidékre. Az a három hét életem egyik legnagyobb élménye volt. Néhány napig szabadságban éltem, míg november 4-én hajnalba ágyúörgésre nem ébredtünk... Közben október 23-án felvonultam a tüntetőkkel, ott álltam a Parlament lépcsőin, az oroszán mellett, s utána végigéltem mindazt, ami Budapesten történt. A népfelkelés csak megerősítette bennem a magyarságtudatot: majd két hétig a magyar szabadságnak örülhettem, utána a magyar szabadságot és a vértanúkat gyászoltam. Most már tudjuk: a történelem a magyar októbernek és Nagy Imrének adott igazat.”²⁹

Jegyzetek

- ¹ Čubrilović, Vaso: *A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában*. Híd, 1996. 12. sz.
- ² Uo
- ³ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia*. VMMI, Zenta, 2011.
- ⁴ Matuska Márton: *Számvetés*. <http://www.huncor.com/delvidek4445/matuska.htm>.
- ⁵ Kun Szabó György: *Az analfabetizmus kérdéséhez*. Híd, 1946. 1. sz.
- ⁶ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia*, i. m.
- ⁷ Uo
- ⁸ B. Szabó György: *Az új nemzedék hangja*. Híd, 1950. 4. sz.
- ⁹ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia*, i. m.
- ¹⁰ *Magyar kultúregyesület alakult Beogradban*, Magyar Szó, 1951. április 9.
- ¹¹ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia*, i. m.
- ¹² Benedikty Tamás: *Szuvenir 1–2. Kertek*, Budapest, 2000.
- ¹³ Benedikty Tamás: *Párhuzamos pillanatok*. In *A Magyarkanizsai Íróklub antológiája*, Magyar-kanizsa, 2008.
- ¹⁴ Csošić, Dobrica: *7 nap Budapesten*. Fordította és az utószót írta: Sztoján, Vujicsics, Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- ¹⁵ Szepesi Attila: *Lovász Pál titkolt forradalmi versei*; Magyar Nemzet, 2006. október 14.
- ¹⁶ Lovász Pál: *Mecseki rapszódia*. Pro Pannonia, Pécs, 2006.
- ¹⁷ Mák Ferenc: *Arcok a tavaszban*. Magyar Szó, 2016. április 18.
- ¹⁸ Dalibor Soldatić nagykövet távirata a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság külügyi államtitkárságának. In *Top Secret 1956*, 130–131. In Hegedűs Attila: *Az 56-os magyar forradalom és Jugoszlávia*. VMMI, Zenta, 2010.
- ¹⁹ Hegedűs Attila: *Az 56-os magyar forradalom és Jugoszlávia*, i. m.
- ²⁰ A menedékjog felajánlása része volt Tito Brionin Hruscsovnak tett ígéretének, miszerint segít Nagy Imrét kivonni a politikai közéletből. Hegedűs Attila: *Az 56-os magyar forradalom és Jugoszlávia*, 41.
- ²¹ Uo., 55.
- ²² Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban, 1955–1959. Kronológia*, i. m.
- ²³ Debreczeni József: *Diárium. Szélfjegyzetek*. Híd, 1956. 12. sz.
- ²⁴ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1955–1959. Kronológia*, i. m.
- ²⁵ B. Foky István: *Átképzős preparandisták (7.) Nemzetnapszámok naplótöredékek*. Magyar Szó, 2008. november 3.
- ²⁶ '56 és Délvidék. *Tanulmányok, interjúk, sajtószemlények*. Nyitott Távlatok, Szabadka, 2002.
- ²⁷ Hegedűs Attila: *Az 56-os magyar forradalom és Jugoszlávia*, i. m.
- ²⁸ Matuska Márton: *Három mártírunk*. Életjel, Szabadka, 2002.
- ²⁹ Tomán László: *Extra Hungariam*. Aracs, 2008. 3. sz.

V. GILBERT EDIT: TÁVOL, KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

A mai ötvenesek, akik iskoláikat a rendszerváltás előtt járták, valószínűleg emlékeznek Csingiz Ajtmatovra, Bella Ahmadulinára, Bulat Okudzsavára. A költőnő családjában tatár, grúz, de orosz és olasz ősök is szerepelnek. Ő maga Moszkvában született és járt a Gorkij Irodalmi Intézetbe. A 2010-ben elhunyt Ahmadulina a hatvanasok nagy nemzedékének tagja Jevtusenkovával, Voznyeszenszkijjel, akik kedvéért rajongóik stadionokat töltöttek meg, amikor e sztár-előadók azokban felléptek. Gyűjtő hatású közéleti költészetük meghatározó része volt a hrucsovi era „ideológiai olvadás”-ának. A főként Tbilisziben és Moszkvában élt grúz-örmény Okudzsa-va az úgynevezett bárdköltők egyik vezérfigurája. Személyében olyan előadóról van szó, amilyen nálunk Cseh Tamás, az oroszoknál Viszockij és még sokan mások, például a country-folk énekesnője, Zsanna Bicsevszkaja. „Egyszálgitáros”, vallomásos, közéleti versek színpadra vivői ők, akikért tömegek lelkesedtek, az egész ország megtanulta és fújta dalaikat. Most Bob Dylan Nobel-díja erősítette fel a jelenséget, annak emlékezetét.

Az 1997-ben elhunyt Okudzsa prózában is alkotott, ám regényíróként a 2008-ban elhalálozott kirgiz Ajtmatov szerzett világhírnevet. Őket felidézve a poszt-szovjet térség kortárs irodalmaira tekintünk ki idei sorozatunkban.

A Szovjetunió szétesése után a volt tagköztársaságok több tömbre oszlottak. Vannak, amelyek az oroszokkal államszövetségben maradtak, a többiek többé-kevésbé eltávolodtak a centrumtól, így a baltikumiak is, egyes kaukázusi népcsoportokkal pedig helyi háborúk indultak a volt centrumból. A mai orosznyelvű irodalom Oroszországon kívül a nagyszámú emigráns közösségekben (Izraelben, Nyugat-Európában, Amerikában stb.) és a volt tagköztársaságok területén íródik. Az utóbbiak között nagy a szórás: Kazahsztánban például rendkívül erős a nemzeti öntudat. Nagyon jól tudnak oroszul – nemcsak az idősek és a középnemzedék, hanem sok fiatal is, de ha csak tehetik, nemzeti nyelvükön szólalnak meg már, s azt ápolják. Saját nyelvükön saját nemzeti irodalmukat fejlesztik, és nyúlnak vissza a folklór rétegeiig s tartják életben azokat. Erőre kapott ez a nép: az 1990-es évektől látványosan fejlődik gazdasága, és ezzel párhuzamosan tudományos és kulturális életének számos képviselője tűnik fel konferenciákon, tanácskozásokon, fesztiválokon világszerte. Felsőoktatása csereprogram-szerződésben áll a fél világgal. Nálunk is jelen vannak kétoldalú kapcsolatokban, jelentkeznek programjainkba, különböző képzéseinkre. Külső (külföldi) témavezetőkre van szükségük doktoranduszaiknak – élénken keresik a kapcsolatot Európával, Ázsiával, Amerikával. Igyekeznek integrálni a különféle tudástartalmakat, tradíciókat, magukba olvasztani Nyugat és Kelet eredményeit. Hosszan tartó nomád múltjukat nem megtagadva kutatják annak rétegzettségét, s vallják, hogy az évszázadokon, évezredekken át a környező kultúrákból, társadalmakból érkező hatásokat magába integrálta a kazah hagyomány. Vallják és hirdetik magukról, hogy sikerrel idomultak a modern kor feltételeihez – úgy, hogy nem vesztették el nemzeti gyökereiket. Tele vannak energiával, aktivitással, felismerik a lehetőségeket már csírájukban is, és tudják, hogyan lehet felhívni magukra a figyelmet s vonzóvá tenni emlékeiket, népművészetüket, szokásaikat, szertartásaikat, kony-

hájukat, tájaikat, múltjuk tárgyi maradványait, régészeti emlékeiket, ahogyan ünnepeiket, tájaikat, természeti adottságaikat, sportrendezvényeiket is. Rendkívül jól képviselik és pozicionálják magukat mind térben, mind időben; múlt, jelen és jövő közös mezsgyéjén. (<http://www.kazembassy.hu/index.php?x=almenuk/kultura>)

Olyan szerzőiket fedezik fel újra, mint például Ibrahim Abaj Kunanbajuli (más átírásban: Kunanbajogli, oroszosan: Kunanbajev) költőt-filozófust-énekmondó-műfordítót a XIX. századból, aki a modern kazah nyelv kialakítója volt és nemzeti öntudatukban a hős figuráját testesíti meg. Művei életében főleg szájhagyomány útján terjedtek, kiadásuk 1940-ig váratott magára, ám magyarul még mindig alig olvasható tőle valami. Alakja megtestesíti mind az orosz hatalommal, mind a kazah tunyasággal való szembeszegülést. Nemcsak hangsúlyozta a külfölddel való kapcsolatteremtés fontosságát, hanem fordításain keresztül maga meg is ennek útjait keresi valamennyi égtáj – keletről és nyugat – felé, és természetesen fordított az oroszoktól is. Egyúttal a gazdasági-társadalmi felemelkedés, a kultúra – és egyáltalán az írástudás, a művelődés – szükségességének szószólója. Néhány éve budapesti szoborállításakor politikai természetű botrány tört ki, amikor azt a kazah államelnök-diktátor, Nazarbajev meg kívánta koszorúzni a szobrát, s éppen a Magyar Narancs intett mérsékleltre: a költő nem tehet semmiről. Oroszországban éppen a Putyin-ellenes demonstrációk egyik helyszíne a kazah költő-népnevelő szobra, ahova szolidaritásból és tiltakozásul vonulnak a tüntetők, és a szobor környéke időnként ellenzéki-demokrata Hyde park jellegűt ölt. Az egyik ilyen akciónk során az abban részt vevő Ljudmila Ulickaját rohanták le ott az olvasók százai, hogy dedikálja nekik könyveit. (Ulickaja jeles képviselője a kritikus, demokrata művész-értelmiséginek Oroszországban és szerte a világon.) Íme, a költő, Kunanbajuli szavai, mintegy válaszul a múltból:

Embereknek ne higgy, bárhogy dicsérnek

Embereknek ne higgy, bárhogy dicsérnek,
Képmutatásukkal csak megtévesztenek.
Magadban bízz, magadat húzd a bajból,
Segítőd a munkád, használd eszedet.

Hiszékeny ne légy, mért áltatnád magad,
Baj, ha dicséret, hízelgés elragad.
Másokkal együtt csak becsapjátok egymást,
Hát kell neked kergetni délibábokat?

Ha bánat emészt, magadat ne add meg,
Rádtörő szenvedélynek soha ne engedj.
Szállj magadba, szíved mélyéig merülj,
Mit ott találsz, az a kincs, csak az tartsd meg.

(Körmendi Lajos fordítása)

(<http://hatareset.blogspot.hu/2014/05/kell-e-nekunk-abaj-es-egyaltalan-ki-az.html>)

Mi, magyarok Tengiz kapcsán ismerkedhettünk meg testközelből az ezredfordulón a kazah világgal (http://www.zmne.hu/Forum/06harmadik/kazahsztan_.htm). Az olajipari munkálatokban részt vevő honfitársaink tudósításaiból kitűnik, milyen is egy természeti kincsekben bővelkedő távoli vidék élesedő nacionalizmusa. Leírják, hogyan hagyják el az oroszok az országot és kerekedik felül pár évtized alatt arányaiban a helyi népesség a régóta ott élő orosz, illetve szláv etnikumon, s veszi vissza ily módon hazáját az ország, melyet többek között az orosz-szovjet száműzés, a kitelepítések és az emigráció jellemeztek évszázadokon át. A multiethnicitás, a korrupció, a gazdasági és politikai lavírozás Oroszország és Kína között, a még mindig jelentékeny termékenység a világ kilencedik legnagyobb területű országában izgalmas, mind nyelvében, mind identitásában erősödő nemzeti létet sejtet. A nyelvi kérdés, mint mindenhol, itt is különleges jelentőséggel bír. A XX. században nagy erővel dolgoztak nyelvük grammatikáján s bővítették lexikai kapacitását, szorgalmazták használatát. Az itt élő oroszoknak, orosz tisztviselőknek is használniuk kellett a kazahot a múlt század nyolcvanas éveinek közepétől, tehát már a rendszerváltás előtt. Minderre „szovjet tudósok” tették alkalmassá a helyi nyelvet, melyet előtte nemcsak hogy az ottani oroszok, hanem maguk a kazahok sem használtak igazán: odahaza, a családok többségében jellemzően oroszul beszéltek. Az 1990-es évektől a helyzet megfordult, és nemcsak a kazahsztáni, hanem a határ túloldalán, az orosz területeken élő oroszoknak is meg kellett tapasztalniuk, milyen kisebbségben lenni, s a nemrég még alárendeltek nyelvét megtanulni és azzal boldogulni. Soha nem felejttem el azt a néhány évvel ezelőtti indiai konferenciát, ahol az egész kazah küldöttség felállt, és követelte, hogy vonja vissza nyelvészológiai kutatásainak következtetését az a – különben magyar – előadó, aki még mindig az orosz nyelvet találta inkább domináns pozícióban lévőnek, azaz gyakrabban, többek által használnak a kazah állam területén. A Szovjetunió széteséséig a kazah irodalom nagy része orosz nyelven született. A mi ruszistáink, műfordítóink is innen közvetítették, miképpen Rab Zsuzsa (Leonyid Martinov méltatásában, lelkes kommentárjával) a friss, szabad, sokoldalú Olzsasz Szulejmenovot (más átírásban Szülejmenovot; <http://szovirod.blogspot.hu/2011/11/olzsasz-szulejmenov-verseibol.html>) az 1980-as évek elején:

A szó

Hegyek, titeket
 kisimítani nem lehet,
 gyűródéseitek
 kivasalhatatlanok.
 Szabálytalanok vagytok.
 A laposság – az a szabályos.
 Rátok, hegyek,
 hasonlatot se lelek.
 Korsóba töltve
 minden folyadék
 az edény formáját
 gyorsan kitölti.
 De a szó,
 mely a lélek-mélyben ég,
 formáját
 a léleknek megjelenti.

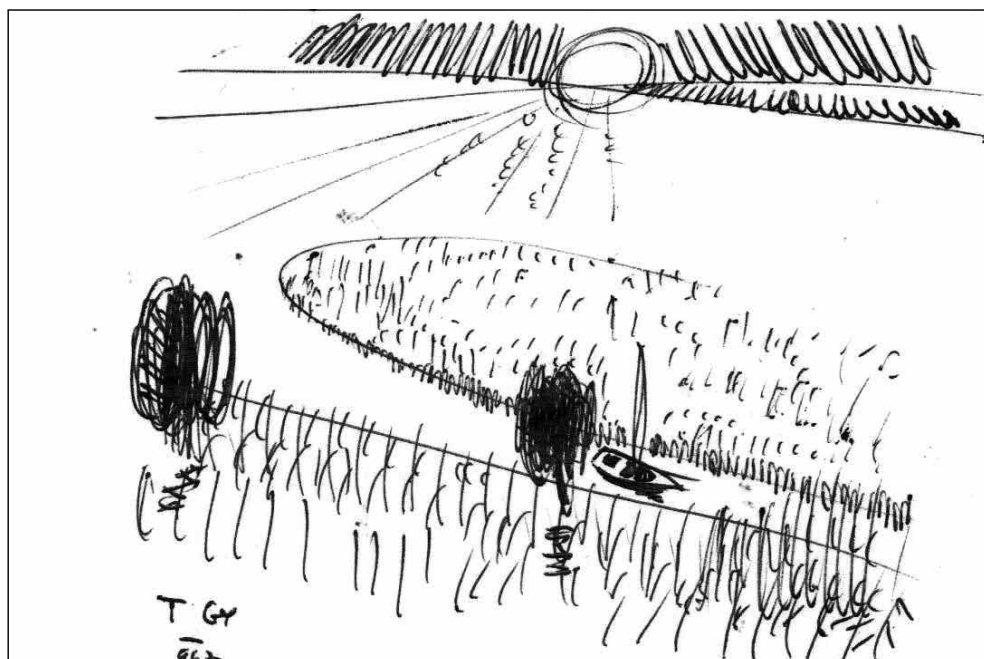
Az ÉJben
 sötét, torzult képsorok.
 A LÓban
 üldöző ellenség vágat.
 Mindig,
 mindig túlzengi
 a torok
 határát rémítő harmóniáknak.
 Világra jövünk,
 s már más a világ.
 Az csak lepel,
 mi vagyunk az alapja.
 Világom leng,
 libben, mint délibáb.
 És a SZÓt formájának elfogadja.
 (*Rab Zsuzsa fordítása*)

A korabeli Szovjet Irodalom című folyóiratunk sokat foglalkozott a fenti szerzővel, s többször is közölte költeményeit. Kortársaink, bizonyos szubkultúrák mai magyar olvasói is rá-rátalálnak Szulejmenovra: az Internet irodalomszerető népe felveszi egyes verseit blogjába, ilyen-olyan válogatásába. Vonzódnak pusztasólyom-ló-motívumaihoz – és nyelvtörténeti-történeti-néprajzi munkáihoz. Felfedezik maguknak a sumér–magyar rokonság hívői, s látni vélik munkásságában a maguk elképzelését a mi népünk eredetéről ugyancsak. Ünneplik szerintük gyökerekig lehatoló alaposágát és éleselméjűségét, műveiben áttételesen a magyar eredet nyomait is meglik, és erősen javasolják módszertanának használatát a mi múltkutatásunkhoz (<https://www.antikvarium.hu/konyv/olzsasz-szulejmenov-sumer-es-azsia-393045>).

A szerzőt a szovjet érában üldözték és a korszak végén újra szárba szökő pántürkizmus újjáélesztői közt is számon tartják (<http://ketezer.hu/2006/09/6490/>) az *A és én* (oroszul *Az i ja*) című híres könyvének köszönhetően, melynek legendás története van. A könyvet az 1970-es években kiadták, majd be is tiltották, visszavonták példányait a Szovjetunió valamennyi könyvtárából, s negyvenhét tudós tanácskoztatott róla az Akadémián kilenc órán át – ebédszünet nélkül. Lihacsov akadémikus, aki a téma, az óorosz irodalom legnagyobb szakértőjének számított, dilettáns etimologizálásnak tartja a módszerét, amellyel az óorosz nyelv láthatatlan türkizmusaira mutatott rá a szerző. A színpad mögött azonban barátkozott Szulejmenovval, és elismerte, hogy az orosz nyelv történetében több a keleti vonatkozás, mint amennyit a tudomány abból feltárt. (A mitopoétikai-szemiotikai irodalomtudomány ismert módszere a virtuális etimologizáció, amely az irodalomnak is művészi eszköze.) E híres botránykönyvet – hiába voltak rá ígéretek – a rendszerváltás után sem mer-

ték kiadni. A Brezsnyev-éra alatt viszont igen, s a bevonása miatt a feketepiacon akkora ázsiója volt, hogy rendre ötvenszeres áron kelt el, Bakuban pedig állítólag egy Moszkvicsot kínáltak érte (<http://www.opentextnn.ru/man/?id=711>). Magam is tanúsíthatom, milyen óriási feláron lehetett eladni az 1980-as években ezeken a féllégális szovjet könyvpiacokon például a századelő ritkaságait, és milyen szenvedélyesen keresték, kerestük azokat. Szulejmenov nevéhez civil polgárjogi kezdeményezés is fűződik: a szemipalatyinszki – 2007-től: szemjeji – nukleáris kísérleti telep bezárásához járult hozzá eredményesen. Nagy jelentőségű „e-mozgalmuk” (melynek most is vezetője), s amely nyilvánosságra hozta, hogy rákot, születési rendellenességeket, impotenciát váltott ki a területen a sok nukleáris robbantás. Az egykori Szemipalatyinszk – ez a hét buddhista szentély közelében, Nagy Péter által alapított Irtisz-parti, a szibériai határt védő város – volt egyébként a lakhelye egy időben a korábban említett költőnek, Abaj Kunanbajulinak is, amikor Dosztojevszkij éppen ott ette a száműzöttek keserű kenyerét. Szulejmenov pedig mindmáig, nyolcvanon túl is meghatározó alakja a kazah irodalmi-tudományos életnek, közéletnek: fontos kultúrpolitikai pozíciókat tölt be hazájában.

Kortárs művészetükben a kazah szerzők szarkasztikus művekkel is reflektálnak a jelen társadalmi, politikai és köznapi szituációira. Egyre több nőíró jelentkezik műveivel, s irodalmuk az epikán túl a lírai és a drámai műnemben is erős. Minderről sorozatunk következő részében lesz szó.

Takács Gyula: Napban álló négy jegenye, 1965.

Vajon hol lehet, merre kallódik Martyn Ferenc képe?

Fábián Eszter (1919–2007) szép, nyúlánk, vörös hajú, zöld szemű, kaposvári születésű színésznő, aki már igen fiatalon a Pécsi Nemzeti Színház tagja lett. A csinos lánnyal Takáts Gyula valószínűleg már Kaposváron komolyabb kapcsolatba került, mert barátai a Pécsre érkező Esztert már Takáts Gyula kedveseként tartották számon. Lásd például ezzel kapcsolatban Weöres Sándor 1942-ben írt sorait:

„Kedves Eszter és Gysuzi!

Köszönöm a képeslapot. Eszter pécsi színésznői szereplését nagy érdeklődéssel várom; és remélem, hogy gyakran együtt leszünk. És ezentúl remélhetőleg Gysuzi is sűrűbben lelhető lesz Pécsen. Sok üdvözléssel és más mindenfenével, Sanyi.”

Takáts Gyula számos versben ír Fábián Eszterrel való szerelmükről. Talán a legteljesebb versfüzér a *Hold és hársban* (1943) lelhető fel, melyben az Eszter-ciklus versei egy teljes fejezetet tesznek ki. A költő *Egyre fényesebben* című versének harmadik tételében így vall kapcsolatukról:

„Esztendeje, hogy iszapban éltem.
Nád, berek és fullasztó hínárba’.
Gond és a munka széjjeláztatott.
A halálhoz jártam iskolába.

S mint hullócsillag, egyre fényesebben
ragyogtad által fátylas kárpitom.
Örvényből húztál illatos öledre.
A szárnyamat napodban szárítom.”

A kedvesére méltán büszke fiatalember kezdettől fogva arra vágyik, hogy a lányt a szépségéhez méltón megörökíttesse... úgy érzi, Eszter alakja Rippl-Rónai ecsetjére illett volna... Minderről a *Hold és hárs* szerelmi ciklusában, a *Rajzok lobo-góra* című verse, „Rippl-Rónai emlékének” ajánlott 4. tételében írt:

„Hozzad elhoztam volna őt.
Dombok közé, festő-tanyádra,
pasztellek földi mestere,
lila felhők rég-holt barátja.

Szeme alatt és hó kezén
a lány kékben lüktető eret
az égbe loptad volna Te,
megejtven a négyszögű teret.

Fábián Eszter (1919–2007), Martyn Ferenc pasztelje, 1942.

PARILL ORSOLYA: PASZTELLNYOMAT EGY SZERELEMÉRŐL

De alszol rég a fák tövén.
Róla képet nem festesz nekem.
Vénségem füstös napjait
szép arca nélkül tengetem.

Mert elhagy engem, mint madár.
A babér csak ritka-árnyú fa.
Előtte száll és húzza őt
pálmásabb tájak csapata.

Rózsáló arca, lány nyaka,
képedről vigasztalt volna még.
Üres tornácom végibe
árván tündöklük majd a vég.”

Talán épp a Rippl-Rónai szálból következett, hogy a szép színésznőt végül 1942-ben a festő nevelt fia, nem mellesleg Takáts Gyula jó barátja, az ugyancsak Pécssett élő Martyn Ferenc örökölte meg egy finom pasztellképen.

Takáts Gyula sajnos jó jósnak bizonyult. Fábián Eszter valóban elhagyta és egy vezérkari tiszt felesége lett, majd a háború végén, Párizson át, Dél-Amerikába mentek. Itt később elvált, majd második férjével Kanadába költöztek.

Úgy tűnik azonban, az idő múlásával egyre jobban gyötörte a honvágy... Eszter először Martyn Ferenchez keresett kapcsolatot. A festő Takáts Gyulához írt leveleit tartalmazó 1999-es kötet szerint a színésznő négy levelet küldött Martynnak, hármát 1979 nyarán-őszén, majd egy negyediket 1980 elején, aki viszont, e levelezésük alapján mindig súlyt fektetett arra, hogy Eszternek Takáts Gyulával közösen válaszoljanak:

1979. július 31-én ezt írta a költőnek:

„...Elküldöm Fábián Eszter érdekes levelét, arra gondoltam, hogy közösen írunk, válaszolunk Győrökről. Erről előbb élőszóval – öllelek Ferenc.”

1979. augusztus 13-án:

„... Fábián Eszternek akkor írhatjuk meg közös levelünket...”

1979. október 4-én:

„Kedves Gyulám, küldöm Fábián Eszter levelét. – Kérlek, olvassad el. Biztosan néked ugyancsak írt. Mondjad meg, válaszoljunk és mikor, és mert címét nem ismerem, ezt az esetleges választ el kellene küldened.”

1980. január 11-én:

„...rég és kedves barátnőnk, Eszter írt legutóbb, hosszan és nyugodtabb han-

gon. Szeretnék neki válaszolni – lehetséges, hogy együttesen tegyük azt. Élőszóval – remélve – bővebben, régi-öreg barátsággal öllelek, Ferenc.”

Fábián Eszter és Takáts Gyula levelezése végül rendszeressé vált; erről tanúskodnak az *Öt esztendő Drangalagban 1981–1985* című első, és az *Újabb évek Drangalagban 1985–1988* című második naplókötet bejegyzései is.

„1981. IV. 6.

...Húsvét felé jönnek a haza-néző levelek. Ezekből az otthon és a haza és az igazi honvágy sugárzik. Így Fábián Eszteréből is. Kanadából írt. Jó szót kér, és jó sorokra vágyik. Jó sora van, csak a jó szó, a magyar szó hiányzik neki. Nem is csoda, mert a szép magyar szó papnője volt. Kaposi szépleány. Szép pálya is várta, de a háború elrontotta. Pécsre került, majd rövid ideig a Nemzeti Színház tagja volt, aztán egy vezérkari ezredes felesége lett, és Itália, Argentína, Mexikó és Peru után Kanadában kötött ki, mert ott élnek testvérei, akik közül az egyik még a háború előtt ment ki. Az öccse pedig, Fábián Pista, vadászrepülő volt, több légi győzelemmel. És ott landolt Kanadában.

Jönnek a ragaszkodó sorok húsvétra. A régi szerelmek sohase hagynak cserben senkit. Sok szép verset írtam Eszterhez is.

A *Hold és hárs* című kötetemet mindig magával vitte, és olvasta, a legnagyobb menekülések közt is.

És Martyn Ferenc portréját is, amit róla festett.

Szép, csupa virág képet küldött ma is, és levelet kér, magyar szót, melyek fölébresztenek Kanadában egy világot, egy fizikai és egy lelki, idegrendszeri világot. A régi zsongást akarja érezni és hallani. Sok-sok levelet küld, és hazavágyik...”

„1982. VII. 8.

Fábián Eszter írt Kanadából. Igen-igen magányos lehet, és nagyon vágyódik a hazai szóra és a megemlékezésekre. Pokol lehet haza nélkül élni!...”

„1985. I. 21.

Fábián Eszter unokahúga (Bene-lány) eljött hozzám. Eszterről tudok meg sokat. Dezséri vezérkari ezredes vette el, és 1945-ben Párizsban éltek, aztán Brazíliában, ott megismerkedtek Zsóval, aki német milliomos. Bejárta Perut, Mexikót. Dezséri Janikától elvált, Kanadába ment, ott él nagynénje.

Kis vagyonnal ment oda, de elkótyavetyélte. Ma nyugdíjas, elégedetlen és egyre jobban vágyik a hazai ismerősök után. Verseimet, melyeket hozzá írtam, őrzí, leveleimet is. Ha igaz... Nyáron talán hazajön.”

„1986. IV. 9.

...Fábián Eszter Kanadából szép levelet írt. Az elvesztett haza és elszállt szerelem fényesíti emlékező sorait. Ezek az emlékek ragyognak már csak neki az időből. 35–45 percnyi verset kér előadásra a kanadai magyaroknak...”

PARILL ORSOLYA: PASZTELLNYOMAT EGY SZERELEMÉRŐL

„1986. IV. 12.

Ezekben a napokban Martyn Ferenc sokszor járt az eszemben. Ma olvastam, hogy 10-én Pécsen meghalt. Fábián Eszter kanadai... levelei is egyre emlegetik Ferencet. 87 éves volt. 12 évvel idősebb nálam. Halálával Rippl-Rónai után még üresebb lett a Róma-hegy, a park, a villa és a műterem, amely az első nagy élményt adta nekem, a szép után keresgélő gyerekeknek.”

„1988. I. 18.

...Levelek egymás után Fábián Esztertől Kanadából. Iszonyú magányban emlékeiből él.”

Eszter (valószínűleg) utolsó levelében elküldte Takáts Gyulának a Martyn Ferenc által 1942-ben készített pasztellkép másolatát, azzal a megjegyzéssel, hogy eredetileg a „magyar nemzetnek” kívánta a képet adományozni, de más körülmények és pénzhiány miatt most már inkább értékesíteni szeretné és egy meg nem nevezett magyar műgyűjtőnek eladni. Levelében egy, a költőnek korábban adott kisebb méretű másolatról is említést tesz, ez azonban mindeddig nem bukkant elő.

Részlet Fábián Eszter utolsó leveléből:

„Itt küldöm a Martyn-képet. Most éppen azon vagyok, hogy egy magyar származású műgyűjtő vegye meg és oda tegye majd, ahova ő akarja. Szükségem is van a pénzre is, mert nagyon sokba kerül a privát orvosi segítség és a velejárók. Oda akartam ajándékozni a Magyar Nemzetnek, de akaratom áthúzta a Jó Isten, és még más bajokat adott, hogy »ébredj a valóra« és így most nem tudom, mi is lesz a vége, de remélem, mindenhogyan jó. Addig itt a fénymásolat, ha ugyan még nincs neked, de úgy emlékszem, csak egy kicsi méretűt adtam. Valóban egy gyönyörű mű, mikor megérintettem az eredetit februárban, valósággal Ferenc szelleme volt egy pillanatra jelen.

Gyulám, kívánok jó egészséget és lelkedben nagy békét. Minden úgy van, ahogy lennie kell, hidd el és ha alkotó erőd is van, akkor isten kegyelmes jósága az Veled.

Most sok-sok szeretettel öllelek drága Gyula, Te, a magyar költészet csillaga, virulj, élj és alkossál.

Híved Esther”

Ennyit tudunk.

Fábián Eszter 2007-ben a kanadai Hamiltonban, Takáts Gyula pedig 2008-ban hunyt el. Előttünk egy tengerentúlról érkezett fénymásolat... de vajon hol kallódik, hova tűnt Martyn Ferenc 1942-ben készített finom pasztellképe, amely még életmű-katalógusában is szerepel 1918-as tételszámmal?!

Jó esetben egy ismeretlen magyar műgyűjtőnél van, rosszabb esetben Kanadában vagy itthoni, távoli rokonoknál kallódik. És ne is gondoljunk rá, hogy esetleg még ennél rosszabb is történhetett a képpel...

TAKÁTS GYULA

Neki

Te voltál a legszebbik kedvesem.
Jó voltál hozzám, mint anyám.
Szent asszonyok közé sorozlak én
s idézlek minden éjszakán.

Mint estétájt a szundizó gyerek
imát gagyog és elpihen,
a férfikor delén akképpen én
tehozzád hajlok csendesén.

A tenger tér és hullámozó idő
nem ellenség, de jóbarát.
Magamba loptalak, mint szótt selyem
gazdája illatát.

Anyám – imígyen szólítgatlak én,
kinek szerető anyja van.
Öled, kezéd után kívánkozom,
mint árva és boldogtalan.

Csípőd bölcsőm emlékét hozza föl.
Védett nyugalmú álmokat.
Ajkad ínyemnek első ízeit,
mit majszoltak a kis fogak.

Mert gyermek marad az, kit anya szült.
Simító kézre vágyik.
Anyja szemét és kedvese ölét
idézi mindhalálíg.

Az idézetek leelőhelyei

¹ Takáts Gyula: Helyét kereső nemzedék – Weöres Sándor levelei, 55. sz. levél.

² Takáts Gyula: Hold és hárs – Harmadik rész, „Eszter-ciklus”.

³ Takáts Gyula: Öt esztendő Drangalagban 1981–1985. – F. E. és Martyn Ferenc szócikkek.

⁴ Takáts Gyula: Újabb évek Drangalagban 1985–1988. – F. E. és Martyn Ferenc szócikkek

⁵ Martyn Ferenc: Levelek Takáts Gyulának. Szerkesztette, jegyzetelte: Tüskés Tibor. Pro Pannonia, Pécs, 1999. – F. E. szócikkek (187., 188., 189., 190. sz. levél).

Takáts Gyula, a naplóíró

TAKÁTS GYULA: ÚJABB ÉVEK DRANGALAGBAN 1985–1988.

PRO PANNONIA KIADÓ, PÉCS, 2015

Takáts Gyula naplójegyzeteit 1981 decemberétől őrizték azok a kis mives kötésű könyvecskék, melyekkel Váci György könyvkötőmester ajándékozta meg a költőt, aki a váratlan ajándékot oly szépnak ítélte, hogy az „jegyzetekre, jegyzetelésre serkentette”. Igaz, kezdetben, majd később is kételyek kísérték elhatározását: „Mestertől kaptam, remek könyv, de lesznek-e hozzá méltók a jegyzeteim” – olvasható 1981. december 1-jei első bejegyzésében, majd 1982. január 1-jén arról szól, hogy több éves „vállalkozásának” még meglehetősen az elején tart, és azon tűnődik, hogy folytassa-e a naplót. „Az idő végtelen futásából mit jelentenek ezek a lapok, és mit jelentenek a versek?” – teszi fel a kétellyel teli kérdést. Két esztendő múltán, 1984. január 10-én arról panaszkodik, hogy „ez a naplószerű jegyzetelés is csak lopja az időmet. – Hogy érdemes-e egyáltalán? – Inkább már csak megszokásból firkaolom. Lám csak, ide jut az ember” – írja. 1985. december 11-én hasonlóképpen fogalmaz: „Egyre szürkébb és szárazabb ez a napló. Rövid percek jutnak a sorok írására. Fut minden és egyre több a hétköznapi teendő és a tervek egyre jobban zaklatnak.” Feladatainak, vállalásainak nyomasztó súlya alatt és ellenére a bejegyzéseket azért mégis csak szorgosan végzi, végül mind a tizenkét ajándék könyvecskét kézírásával gondosan teleírja.

Ám jogosan tehető fel a kérdés, hogy milyen műfajú könyvet alkotott a közben versesköteteit is sajtó alá rendező, a helyi és az országos irodalmi életben aktív szerepet vállaló, a különböző folyóiratok kérésére verseket küldő, korábbi verseinek igazításával, csiszolásával foglalatосkodó, a Berzsényi Társaság újjászervezésén fáradozó, majd azt létrehozó, elnökként működtető, Berzsényi-, Rippl-Rónai-, Csokonai-előadásokat tartó, az értékes irodalmi és időnként egyéb kezdeményezéseket (például a Balatonyöröki Baráti Kört) is felkaroló Takáts Gyula? Milyen műfajú könyvnek tekinthető az *Újabb évek Drangalagban*? Ez a könyv, elődjéhez, a 2006-ban megjelent *Öt esztendő Drangalagban* címűhöz hasonlóan, nem a szó klasszikus értelmében vett napló, szerzője nem a mindennapok krónikása, mint volt az egykori tanítvány, később alkotótárs, Fodor András, aki naponta hihetetlenül gondos feljegyzésekkel számolt be a vele és a világban történekről. Takáts Gyula talán maga is érzi ezt, amikor jegyzeteket, naplószerű jegyzetelést emleget, ám ugyanakkor a napló műfaji jegyei azért ott vannak feljegyzéseiben. Nyilvánvaló, hogy nem a nyilvánosságnak szánta őket. Például számos irodalom- és társadalompolitikai megállapítása, mondjuk a párton belül „a helyi érdekek bandáira” utaló, a minisztérium kiküldötteinek „a semmitmondás magasiskoláját” produkáló szereplésére vonatkozó a Somogy szerkesztőségi ülésén, vagy az a bejegyzése, hogy miközben amúgy sem olvasnak az emberek, a bőséges politikai irodalom csak az analfabetizmus terjesztője, arról a rendszerkritikájáról már nem is szólva, miszerint „az terjed, hogy részeg vadásztársaságok döntenek országos ügyekben. Úgy is állunk!”, ezek – és az érlelődő vál-

tozásokról, a közelgő rendszerváltásról tanúskodó, egyéb kritikus megjegyzésekkel együtt – aligha állták volna ki a korabeli gyengülő, ám még mindig szigorú cenzurális viszonyok ezeknél sokallta visszafogottabb kritikát is elfogadhatatlannak ítéelő tűrőképességét. Számos élő vagy már eltávozott személyre vonatkozó értékelése is messze áll a korabeli kánonétól, időnként talán még a manapság oly divatos – ám gyakran megalapozatlanul is előcítált és felhasználó – „személyiségi jogok” állította korlátokba is bizony bele-bele ütközne. És csak keveseknek van részéről olyan elismerésben része, mint például Berda Józsefnek, Szabó Lőrincnek, Kosztolányi Dezsőnek, Tatay Sándornak, Kálnoky Lászlónak, Csányi Lászlónak, Mészöly Miklósnak és néhány társuknak. Takáts kendőzetlen őszintesége, határozott ítéletei, karakteres véleményalkotása alapján a szabad gondolkodás tiszta, friss levegője érinti meg az olvasót, az, aminek hiánya miatt az író társadalom megütközik a hatalom képviselőivel, Berecz Jánossal és Köpeczi Bélával, 1986. novemberében, az Írószövetség közgyűlésén. Takáts kendőzetlenül ír az 1980-as évek második felének hazai közállapotairól és – olyan tabu témáról is, mint – a magyar nemzeti kisebbség pusztítása és pusztulása a határokon túl. Ezek eredményeként a költőről bennünk élő kép árnyaltabbá, a korábbiaknál talán még karakteresebbé és egyidejűleg összetettebbé válik, és egy, a társadalom történéseire érzékeny, a köz ügyei iránt fogékony, nemzete és a világ sorsáért és persze az irodalomért és alkotótársaiért is aggódó írói önarckép körvonalazódik naplójegyzeteiben.

A napló második kötete is a kronológiát követi, ám inkább formailag, semmint tartalmilag. 1985. január 1-jén született az első, 1988. július 7-én az utolsó bejegyzés, melyek írásakor a szerző gondolatai természetes módon el-elkalandoznak, az idősíkok váltakoznak, gyakran visszatérnek az érzelmek átfűtötte, emlék-gazdag, ifjúkori szerelmeket és kalandokat, Gallé Kornéliát, Donát Klárát, a mindig szeretettel emlegetett első feleségét, Szabó Ilonát, Loncit, „az önzetlenség példáját” felidéző múltba, majd átváltanak az egyszerre érték-gazdag és érték-hiányos, a dolgok értelmes, hasznos megéléséhez az öregedés művészetét segítségül hívó jelenbe. A bejegyzések többnyire naponta követik egymást, esetenként több nap is összevonásra kerül bennük, 1988. februártól 1988. június végéig, öt hónapon át pedig szünetelnek. Június 29-i bejegyzése megadja a magyarázatot is, amit azért idézhetünk, mert az itt megfogalmazottak ellenére, második feleségéhez, Horváth Stefániához, Stefihez a megbecsülés és a mély szeretet számai fűzték, bár ezekben az években nyugtalan, hiú egyénisége kedvezőtlenül befolyásolta a költő lelki állapotát és alkotókedvét, ahogyan erről számos bejegyzés is tanúskodik. „Február óta a mai napig nem írtam naplót, csak naptáramba írtam néhány szót. Oka az a lelki légkör, amely otthoni és egyéni hangulatomat erősen zavarta. Feleségem makacs természete. Barátaimat igyekszik szelektálni. Mindent a féltékeny asszony szemével néz. A munkakedvem is a nullára esik és esett.”

És ha nem is minden évet, hónapot, napot jellemez az a „vad cselekvési vágy, állandó tevés és alkotás ingere”, amit 1985. szeptember 13-i bejegyzésében megfogalmazott, naplója egészéből a hajdani hegyi emberként élő becei remete, a köz

életében folytonosan jelen lévő városi polgár, az olvasó, zenét hallgató, verset író, javító, köteteket összeállító, irodalmi társaságot vezető, folyóiratot szerkesztő, kiállításokat megnyitó, Budapestig és Stockholmig terjedő kapcsolati hálót működtető alkotó jelenik meg előttünk. Aki az univerzális ember valamiféle eszményének megtestesítője volt csaknem egy évszázadon át, és aki ennek képviselőjeként jelenik meg az 1985–1988 közötti négy év naplójegyzeteiben is. A példa, hogy egyrészt az alkotópályát megélni a kemény, majd a puha diktatúra éveiben, évtizedeiben milyen emberpróbáló feladatnak bizonyult, másrészt az, hogy ez azért mégsem volt lehetetlen. Csak igen nehéz, különösen az emberi tartás megőrzése mellett, elvfelelő nélkül, az emberi autonómia és az alkotói szuverenitás kivívása és megőrzése mellett, egy ezek ellen ható világban. Számtalanszor rácsodálkozhatunk Takáts önálló, a különböző, elvárásai szempontok mérlegelését nélkülöző ítéletalkotásán, bátor véleménynyilvánításán, önálló magatartásán, szuverén „közlekedésén” a politika szálai által gondosan átszőtt művelődési, irodalmi viszonyok útvesztőiben. Olyan időkben, amikor a rossz közérzet, a spiclik hada, a körmönfont cenzúra, a szomorú szabadság, az erkölcsi züllés és felelőtlenség magas foka az állami és gazdasági apparátusban, a kétmillió koldus nyomorúsága kísértett – ahogyan olvashatjuk a naplóban –, amikor ezernyi okból „lebéklyózott [volt] ez a magyar világ”, amikor „a szocializmussal átitatott kapitalizmus dúlt a magán és az állami berkekben”, és amikor a hetvenöt évesnek súlyát hordozó költőt „rengeteg családi, társadalmi béklyó köti. A kisváros buta és szűk világa is”. Ez „a parlamentesdit játszó senkit se képviselők” ideje, az a társadalmi makro- és mikrokörnyezet, kulturális, művészeti és irodalmi miliő, amikor és amely szinte szükségszerűvé teszi, ahogyan az 1987. szeptember 17–19-i bejegyzés mondja, hogy: „Nehéz nem Csufu verseket írni!”

Az említettek homályos szövetéből szakad ki, formálódik, válik egyre önállóbbá a naplóban egy, az ember és a természet szimbiózisára épülő sajátos világ, tájszeretet, tájbüvölet, a Fodor András által természetvallásnak nevezett jelenség és a hozzá tartozó tárgyi világ, amelyet a tó, a hegy, a Balaton, Bece, a magyar akarást és jelképet jelentő fügebokor, a szőlőművelés, a szüreti munka, a borkészítés, a költőt magukhoz láncoló föld és a környezetében élő növények jelenítenek meg. Itt a hegyen minden e sajátos életnek, e sajátos természet- és magányközpontú létformának a része, eleme, azé, amit azért lehet szeretni, ami azért vonzó, mert „nagy békességével kitágítja a szellemi kalandozást, legalábbis segíti...” (1985. augusztus 11.), mert „gyönyörűen szép és jó a nagy csend és a magány. Kölcsey módon élek – mondja a költő. – Nős, de agglegénymód...” (1985. augusztus 17.), ami a magányt nem csak elviseli, tűri, bírja, hanem már szinte keresi is, „jobban, mint a buta és felületes társaságokat” (1985. augusztus 26–27.). Itt nem csak olvas, tűnődik, hanem elbókláskzik a fák és a szőlők között, mindegyikhez a maga nyelvén szól, elbeszélget velük: „... mindegyiket megnézem és szót váltunk egymással. Az öreg és kopott kérgű fa csak hallgat. A zöld ágú levelesnek pereg a nyelve. A tőkék nyelve és stílusa is más. Alkony felé szeretem az ilyen látogatásokat...” – írja (1985. szeptember 12.). A tücsökzenétől kísért vacsorától, az asztalon lévő sótól, szőlőtől, kenyértől, bortól és a versfüzet

világától, a csend hallgatásától, a párvilág látványától, a már-már klasszikus magánytól, a versírástól és a szemlélődéstől, a nehezen kiismerhető, ám segítőkész, a magányosnak innen is, onnan is ebédet küldő hegyi néptől – ha jön minden évben az őszi hazatérés, a városi polgárrá válás ideje – bizony nehéz elszakadni. Idézzük fel a bejegyzést: „...nehéz itt hagyni ezt a tündéri hegyet. Az idő is fájdíjtja szívemet, mert minden ragyog: bokrok, mezők, hegyek, víz, madarak és mustszagú a határ... Hegyi emberből polgárrá vedlem át. Igen fura, hogy itthon, ahol hatvan éve lakom, alig találok a dolgokat és magamat. Szinte idegen a becei kis tanya után” (1985. október 11.). Az elválás azért is nehéz, mert a költő a hegyen a létezés, a teremtés varázsának, az ember és a világ meghitt kapcsolatának, költő és természeti környezet harmóniájának átélője lehet (és csakis itt lehet az). Hangsúlyozni kell, ez nyújtja Takáts számára a méltó, a szép, az alkotásra igazán alkalmas környezetet, ami – íme, a bizonyíték –, egy ez ellen ható világban is megteremthető, kivívható. Ezért mondja *A teljes részei* című könyvében Csűrös Miklós irodalomtörténész és sugallja a napló is azt, hogy Bece az emberi lehetőségek valóra váltásának példája, szimbóluma, szinte a teremtés metaforája. Ezért ragyoghat föl a könyvből – minden gond, probléma, elmúlás, halálesetek, tragédiák, veszteségek ellenére – az élet derűje, a világ szépsége, a létezés varázsa, a mesterét is túlélő vers örökkévalóságának tudata. Tóth Endre igazi szuverén pannon fejedelemnek nevezi Takátsot a könyvben olvasható köszöntő versében, ő maga pedig – egy Berzsenyi modernségéről és a dunántúli szellemiségről szóló egykori diskurzust idézve fel jegyzeteiben – „pannóniai görög életstílusról”, a harmónia és a nyugodt emberi élet stílusának műveléséről és terjesztéséről szól, azok emléket idézve, akik „pár holdon gazdálkodtak, latinul, görögül, németül olvastak, boldogabb emberek voltak szegénységükben is, mint a mai gazdag parasztság, iparosság és a műveletlen, korrupt értelmiségünk...” (1986. szeptember 12.). És nem csak azért szereti a csendet, mert az idegnyugtató, hanem azért is, mert „ez a becei életforma nálam bizonyos kivonulás az agyontechnizált és barbár civilizációból. Itt az ember lelke és fizikai lényé is nőhet. A természet ereje kényszeríti nemesebbre...” (1987. július 21.). A költő nem pusztán leírója, megfigyelője, gyönyörködtetője tehát a tájnak, hanem munkájával formálója is. A táj pedig embernemesítő hatású. Természet és ember egymásnak is alakítója, formálója tehát. Takáts természetfilozófiájának így válik részévé az ember és a természet egysége, a kettő kölcsönhatása és ugyanakkor különbözősége is, miután az élettelen világ, a föld, a szikla, a kő az idők végtelenségéig megmaradnak, az ember viszont halandó, de mégis az előbbieket, a természet fölött áll, miután egyedül ő képes a tér és az idő kategóriáinak felfogására.

„Remete Gyula” – ahogyan önmagát nevezi Takáts Gyula a naplójegyzeteiben – városi polgárként és irodalmárként is az univerzális embertípusról alkotott képünket, elképzelésünket gazdagítja, ennek része a Somogy folyóirat és a Berzsenyi Társaság (utóbbi 1985. május 20-án történő meg-, illetve újjáalakulása, működése, programjai, megemlékezései, országos szavalóversenye, ötszáz főre gyarapodó tagsága, a kortárs folyóiratokról (például az Újholdról), írókról (például régiekről: Dsida Jenőről, Kosztolányi Dezsőről, József Attiláról, maiakról: Vas Istvánról, Csorba

Győzőről, Weöres Sándorról, Keresztury Dezsőről és sokan másokról) írt tünődései, a kaposvári író- és művésztársadalom rajza, de mindenekelőtt a Berzsenyi-kultuszt szolgáló gazdag tevékenység sokoldalú dokumentálása.

Az *Újabb évek Drangalagban* mindenképpen folytatása az előző naplókötetnek abban, hogy eredeti kor- és kórképet rajzol az 1980-as évek társadalmi, politikai, kulturális viszonyairól, „húzd meg, ereszd meg” jellegű irodalompolitikájáról, a szellemi élet országos és helyi szereplőiről, ember és természet viszonyáról, Takáts természetfilozófiájáról, magán- és közéletének az élet- és az alkotói pálya szempontjából fontos vonatkozásairól. Például a jegyzetekben sokat szereplő unokahúgairól, Lenke húga leányáról, Parill Orsolyáról, Orsíról és a Németországban, Trierben élő Arany unokahúgáról. Nála tett látogatása egyrészt arról győzi meg, hogy „ettől a világtól mi ötven évvel vagyunk elmaradva. Kelet-Európa jóval többel” (1987. június 3.), másrészt arról, hogy „iszonyú, nagyzó, kényeskedő, már-már tüntető a jólét [itt] a világ nyomorához képest” (1987. június 6.). És bár szeretet veszi körül, bár sok mindenről elismeréssel emlékezik meg, nem érzi otthon magát ebben a világban, hazavágyik. Itthon új könyve várja, a *Más távlat*, az Ünnepi Könyvhét, dedikálások és Bece, a jó magány, a hegyi remeteség, a természet szava, biztatása...

Némi hangsúlyeltolódást is érzékelhetünk a korábbiakhoz képest az új kötet motívumrendszerében, az egyes motívumok hangsúlyaiban: talán kevesebb információt nyújt a költői szerepfelfogásról, a vers születésének műhelyitkairól, talán többet a korábbinál a Bece és a hegy metaforával, a tájélménnyel, természetbölcseleti felfogásával, társadalomkritikájával kapcsolatban. Sejtelmes titokként szövik át a szövegeket a hol csak absztrakt módon jelentkező, hol valóságosan is megjelenő, ám anonimitásukat néhány kivételtől eltekintve mindig megőrző asszony-alakok; az ismeretlenség homályában maradó kedves barátné; „a forr az ősz, a szerelem és a mámor” gondolatisága (1986. október 11.); a női test és lélek fiatalító hatásának szinte mindent átható érzése; a talán legrejtélyesebbnek megmaradó, titokzatos „Őrült Angyal” titokzatos, hódító alakja (1987. december 31.), a másutt „őrült múzsának” nevezett nőalak, az aki által teremtődő világ versekben is jelentkezik, és akinek érzésvilága újjászüli a költő számára a dolgokat és a természetet (1987. november 12.). A napló érdekes, talán nem is meglepő sajátossága, hogy szerzője az elmúlással, az öregedéssel, az öregséggel viszonylag keveset foglalkozik, bár a hozzá közelálló eltávozását megkönnyezi, megsiratja, ám őt inkább versei, könyvei, irodalmi programjai, dedikálóinak sora, egy-egy szépasszony ragaszkodása, új könyveinek sorsa, a könyvheti rendezvényeken való részvétele, különböző jubileumi programok, Berzsenyiről folytatott adatgyűjtése, összességében a „fürkésző szenvedély és cselekvésvágy” foglalkoztatják. Mert „a fiatalág se testileg, se lelkileg nem hagyott még el” (1987. november 5.) – szólnak a hetvenhetedik évében lévő naplói szavai. Akit tehát mindenekelőtt nem az elmúlás, hanem az élet foglalkoztat. Ennek az életvágynak is dokumentuma ez a kötet.